

Prikaz društvene i psihološke stvarnosti u djelima F. M. Dostojevskog i V. Novaka

Vučković, Andrea

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:626597>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-03**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

**SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE
ODJEL ZA HUMANISTIČKE ZNANOSTI
ODSJEK ZA KROATISTIKU**

ANDREA VUČKOVIĆ

**Prikaz društvene i psihološke stvarnosti u djelima Fjodora Mihajloviča
Dostojevskog i Vjenceslava Novaka**

DIPLOMSKI RAD

Pula, rujan 2019. godine

**SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE
ODJEL ZA HUMANISTIČKE ZNANOSTI
ODSJEK ZA KROATISTIKU**

ANDREA VUČKOVIĆ

**Prikaz društvene i psihološke stvarnosti u djelima Fjodora Mihajloviča
Dostojevskog i Vjenceslava Novaka**

DIPLOMSKI RAD

JMBAG: 0303034525, redoviti student

Predmet: Svjetska književnost od romantizma do suvremenosti

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Igor Grbić

Sumentor: dr. sc. Matija Jelača, poslijedoktorand

Pula, rujan 2019. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Andrea Vučković, kandidatkinja za magistricu hrvatskog jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, 25. rujna 2019. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Andrea Vučković dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Prikazi društvene i psihološke stvarnosti u djelima Fjodora Mihajloviča Dostojevskog i Vjenceslava Novaka koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 25. rujna 2019.

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. KNJŽEVNOST KAO MIMEZIS U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA	3
3. KNJŽEVNOST KAO EKSPRESIJA U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA	8
4. REALIZAM U RUSKOJ I U HRVATSKOJ KNJŽEVNOSTI	11
5. O PISCIMA.....	13
6. DRUŠTVENI UVJETI U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA	15
7. KAMO NOVAK I DOSTOJEVSKI SMJEŠTAJU SVOJE LIKOVE?.....	17
8. PRIKAZ DRUŠTVENE STVARNOSTI U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA.....	20
8.1. Zločin i kazna	21
8.2. Bijedni ljudi.....	23
8.3. Poniženi i uvrijeđeni	26
8.4. Kako je nastao Kockar?	27
8.5. Kockar.....	28
8.6. Posljednji Stipančići.....	31
8.7. U glib.....	34
8.8. Nezasitnost i bijeda	37
8.9. Iz velegradskog podzemlja	38
8.10. Pripovijest o Marcelu Remeniću.....	40
9. PROBLEMATIKA U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA	42
9.1. Položaj žena.....	42
9.2. Problem alkohola	49
9.3. Problem kocke	50
9.4. Bijeda životnih prostora	51
10. PSIHOLOŠKA ANALIZA LIKOVA U REALIZMU.....	55
11. PSIHOLOŠKA ANALIZA LIKOVA U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA.....	56
11.1. Zločin i kazna.....	56
11.2. Psihološki problem Raskoljnikova.....	62
11.3. Kako povezati Dostojevskog i Raskoljnikova?	64
11.4. Bijedni ljudi	65
11.5. Poniženi i uvrijeđeni.....	68
11.6. Kockar	70
11.7. Je li kockanje u Dostojevskog problem ovisnosti?.....	71
11.8. Posljednji Stipančići	72
11.9. U glib i Nezasitnost i bijeda	76

11.10.	Iz velegradskog podzemlja	77
11.11.	Pripovijest o Marcelu Remeniću.....	79
12.	KAKO POVEZATI V.NOVAKA I F. M. DOSTOJEVSKOG	81
12.1.	Razlike u djelovanju likova.....	81
12.2.	Razlike u odgoju i obrazovanju djece.....	83
12.3.	Utjecaj siromaštva i bogatstva	85
12.4.	Društveni problemi.....	86
12.5.	Obrazovanje odraslih u djelima.....	87
12.6.	Izražavanje emocija	87
12.7.	Kako likovi razmišljaju?.....	88
13.	REALISTIČNI PROBLEMI DANAS	90
14.	ZAKLJUČAK.....	91
15.	LITERATURA	92
16.	SAŽETAK.....	94
17.	SUMMARY.....	95

1. UVOD

Tema ovoga rada usporedba je prikaza društvene i psihološke stvarnosti u djelima ruskog pisca Fjodora Mihajloviča Dostojevskog i hrvatskog pisca Vjenceslava Novaka. Iako se realizam u Hrvatskoj javlja tek pedeset godina nakon pojave prvog realističkog romana u Europi (tek 1880. i traje do 1890.), u djelima Dostojevskog i Novaka obrađuju se slične teme i donose slični tipični likovi koje je uvelike formirala društvena sredina.

Pojam realizma koristi se za književnost koja svjesno i namjerno pokušava opisati stvarnost, pri čemu pisac nastoji opisati prirodu i događaje na takav način da se čitatelju čini kako taj književni prikaz u potpunosti odgovara svakidašnjem životu. Likovi su socijalno, fizički i psihološki portretirani, a uz njih opisuju se i ambijenti koji proširuju spoznaje o liku. U svome su stvaralaštvu Dostojevski i Novak prikazali sve slojeve društva, ali najčešće su se bavili ljudima iz najnižih i najsiromašnijih društvenih slojeva. Dostojevski svoje likove smješta u tmurnu petrogradsku sredinu gdje njihov život nema budućnosti jer je ona završila i prije nego je i započela. Novakovi su likovi pak smješteni u mali grad, Senj, i na zagrebačku periferiju gdje za njegove siromahe nema nikakve perspektive.

U uvodnom dijelu rada zapitat ćemo se prikazuju li Dostojevski i Novak likove nastale na osnovi stvarnih ljudi koji su postojali u tom razdoblju ili je riječ o izmišljenim likovima koji su samo puke kreacije vlastitih pisca. Temeljni princip njihova rada ponajprije ćemo objasniti kroz ideju književnosti kao mimezisa, a nakon toga pokušat ćemo povezati njihove biografije s djelima koja su napisali.

U najvećoj mjeri bavit ćemo se analizom prikaza društvene i psihološke dimenzije stvarnosti u njihovim djelima. Govorit ćemo o životima socijalno ugroženih ljudi, ali i o životima onih koji usred socijalne bijede ipak žive kvalitetnije, o položaju i obrazovanju stanovništva, ali i o podređenosti likova. Kroz analizu psihološke karakterizacije likova objasniti ćemo zašto likovi poduzimaju određene radnje. Nastankom psihološkog romana pripovijedanje pada u drugi plan te ono postaje samo povod za prikaz unutarnjih razmišljanja i osjećaja lika. Na samom kraju pokušat ćemo usporediti radove Dostojevskog i Novaka. Djela koja su analizirana jesu romani Fjodora Mihajloviča Dostojevskog *Zločin i kazna*, *Kockar*, *Poniženi i uvrijeđeni* te

Bijedni ljudi, roman Vjenceslava Novaka *Posljednji Stipančići* te pripovijetke *Iz velegradskog podzemlja*, *Nezasitnost i bijeda*, *U glib* i *Pripovijest o Marcelu Remeniću*.

2. KNJŽEVNOST KAO MIMESIS U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA

Pojam mimesisa stari je pojam porijeklom iz antike koji se najjednostavnije može definirati kao "prikazivanje stvarnosti sredstvima umjetnosti"¹. Mimesis predstavlja jedno od najstarijih poimanja umjetnosti uopće i književnosti posebno prema kojemu umjetnik prenosi pojave života i predočava nam ih u obliku u kojem one poprimaju ljudsko značenje. Time umjetničko djelo postaje svojevrsan prikaz ili opis vidljive stvarnosti.

U svojoj *Poetici* Aristotel je postulirao mimesis kao glavnu funkciju umjetnosti pa je tako za njega zadaća umjetnosti prikazivanje različitih aspekata i mogućnosti ljudskoga života. Takvo poimanje umjetnosti dovodi na površinu unutarnju podjelu između dviju dimenzija. S jedne strane umjetnički rad prikazuje svijet koji se može poznavati izvana, a s druge strane, utoliko što je riječ o izmišljenoj, a ne stvarnoj stvarnosti, umjetničko djelo kao fikcija oblikuje svijet koji privremeno uklanja svoju publiku iz svakodnevnog života.

Platon, pak, koristi riječ mimesis u svojoj kritici upućenoj umjetnostima. On smatra da umjetnost treba odbaciti zato što je ona dvostruko udaljena od prave istine. Umjetnost samo oponaša stvari koje pripadaju pojavnoj, materijalnoj stvarnosti, koja je pak i sama puka preslika ili kopija vječne, prave stvarnosti svijeta Ideja. Umjetnost je, dakle, dvostruko odmaknuta od svijeta Ideja koji je jedini stvaran i istinit, tj. ona je oponašanje oponašanja ili kopija kopije. Možda je zato Bertold Brecht svoje ideje prepustio glumcima koji jasno kažu da tek glume određene likove i da su gledatelji u ulozi onih koji stvari u društvu moraju mijenjati.

Oponašanje je oduvijek bilo sastavni dio čovjekova života koji nas prati od najranijih dana. Tako Aristotel navodi da djeca, ali i odrasli, uživaju u oponašanju. Uzmimo za primjer maskiranje. Djeca se za vrijeme maskara preoblače u određene likove i ona će se uvrijediti ako ih ne smatramo likovima ili stvarima u koje su se oni preobukli (npr. vile, princeze ili vještice). Jednako tako je i u književnosti jer u oponašanju ne valja prepoznati onoga koji se preobukao, već onoga koji je prikazan.

¹ Lešić, Zdenko (2008). *Teorija književnosti*. Službeni glasnik, Beograd, str. 22.

Ista situacija vidljiva je i u kazališnim predstavama. Glumci prerusavanjem glume druge likove, a mi ih upravo kao takve i prepoznajemo. Pantomimičari ne izgovaraju svima razumljive riječi, oni svojim pokretima, mimikom i cijelim tijelom prikazuju stvarnost onako kako je zamišlja autor – oni oponašaju na drugačiji način i donose stvarnost neverbalno.

Aristotel na svoj način ispravlja Platona jer objašnjava da u umjetnosti ne prepoznajemo "oponašanje oponašanja" već ideju, tj. samu bit stvari. Iz toga se daje zaključiti da je umjetnost način prepoznavanja u kojemu se s prepoznavanjem produbljuje samospoznaja, a time i prisnost sa svijetom.

Poetike 15. i 16. stoljeća uglavnom su obnavljale aristotelovski koncept književnosti i u tom duhu naglašavale mimetičku prirodu umjetnosti². U razdoblju romantizma umjesto objašnjenja da je mimesis oponašanje stvarnosti, romantičari su u prvi plan stavili stvaralačku imaginaciju, tj. sposobnost pjesnika da zamišlja i kreira stvarnosti koje nisu ranije viđene i koje obično nisu dio vanjskog svijeta već jedne subjektivne vizije³. U središte dolazi pisac viđen kao Genij i kao osoba koja slobodno može izražavati svoje vizije i određivati pravila svoga izražavanja. Romantičari su uranjali u svoje osjećaje, isticali ih i nametali čitatelju svoju stvarnost u kojoj se ipak svi mogu prepoznati (primjer je Werther koji svoju otuđenost potencira, pati zbog nesretne ljubavi i ne želi pronaći neki drugi razlog za život osim svoga samoizabranog nezadovoljstva).

S razdobljem realizma javlja se i interes za realan svijet i realnu sliku čovjeka. Književnost ne samo da oponaša život, ona postaje fotografski prikaz odabranih situacija običnog čovjeka, koji možemo postati i mi. Čovjek, njegov život i događaji koji ga prate dolaze u središte pozornosti. Poetika realističkog romana bila je sasvim jednostavna. Junaci romana predstavljali su tipične osobe iz tadašnjega društva, a priča o njima slijedila je tipičan razvoj životnih priča svakodnevnog života. Budući da je realistički roman pružao čitateljima primjer jednog života, tj. jedan životni proces, činilo se da je književnost realizma dosegla svoj vrhunac pa su i samu ideju mimesisa protumačili kao vrhunski estetički pojam⁴. O mimesisu i tumačenju

² O.c., str. 23.

³ O.c., str. 23.

⁴ O.c., str. 24.

književnosti u razdoblju realizma pisali u Gyorgy Lukacs, Bertolt Brecht i Erich Auerbach.

G. Lukacs smatrao je da pisac mora prikazivati totalitet života u ovom ili onom obliku i pri tome prodirati ispod površine pojavne stvarnosti kako bi otkrio dublje zakonitosti koje upravljaju povijesnim kretanjima⁵. U književnost uvodi pojam *odraza*, koji bi nam trebao dati "istinitiju, potpuniju, življu i dinamičniju sliku stvarnosti"⁶. Prema Lukacsu, romani Balzaca, Thomasa Manna i Tolstoja najveća su dostignuća u razvoju književnosti. Njegovo stajalište opovrgnuo je B. Brecht prema kojemu je realizam imanentan dio književnosti, ali tek jedna, povijesno determinirana, mogućnost književnosti, a ne njena univerzalna vrijednost.⁷ Prema njemu umjetnik se neprekidno mora baviti formalnim aspektima umjetnosti jer neprekidno stvara forme, ali nitko mu nema pravo nametati određene forme u kojima bi trebao pisati.

U svojoj knjizi *Mimesis* u poglavlju *Prikazivanje stvarnosti u zapadnoeuropskoj književnosti* Erich Auerbach pronalazi poveznicu između "stvaranja svijeta" i "refleksije svijeta". U svojoj analizi suprotstavlja dvije osnovne vrste mimetičkog prikaza na primjerima Homerovih epova i Starog zavjeta. Iz te usporedbe zaključio je da su već na samim počecima europske književnosti postojala dva različita načina umjetničkog prikazivanja stvarnosti. Homerov ep je tako potpuno jednolikog osvjetljenja, svi su događaji u prvom planu, a cijelo njegovo pjesništvo teži za što jasnijim, povezanijim, potpunijim, ali zorno upečatljivim prikazivanjem stvarnosti⁸. S druge strane, u Bibliji se traži mnoštvo značenja i potreba za tumačenjem. Biblijski pripovjedač iznosi nam samo priču s najbitnijim činjenicama kako bi priča imala neki smisao, a u pozadini se ostavlja cijela priča koja ima potpuno drugačije značenje od one zapisane. Mi možemo ostati na površini, na priči koja je pred nama, ali isto tako možemo pronalaziti mnoštvo drugačijih tumačenja i poruka.

Auerbach sugerira da u djelima stil korelira sa zahtjevima koje tekstovi postavljaju na čitatelje. Tako Homer u svoja djela unosi samo događaje koje pratimo, iznosi informacije koje su nam potrebne za daljnje shvaćanje djela, ali ako je nešto bitno iz prošlosti u epu, Homer to ispriča retrospekcijom. Suprotno tome, biblijska

⁵ O.c., str. 24.

⁶ O.c., str. 24.

⁷ O.c., str. 24.

⁸ O.c., str. 24.

višeznačnost motivira nas na razmišljanje i psihologizaciju likova. Progoni nas i izvan čitanja, zahtijeva naše trajno uvjerenje (usredotočenje). E. Auerbach za primjer usporedbe dvaju djela uzima dio iz Homerove Odiseje. Tako navodi da na riječ "ožiljak" (stih 393) nadovezuje se prvo odnosna rečenica („koja mu je jednoč divlja svinja...“). a ona se proširuje u opsežnu sintaktičku zgradu⁹.

O tumačenju biblijskih dijelova E. Auerbach uzima priču o Izakovoj žrtvi. Prema toj priči Bog je iskušao Abrahama oslovivši ga s: „Abrahame!“¹⁰ Pri tome se postavlja pitanje: Gdje se nalaze sugovornici? Pretpostavljamo da se Abraham nalazi na Zemlji, ali gdje se nalazi Bog? Odakle stiže i kako mu se obraća? Vjerojatno taj dio za Bibliju nije bitan i ostavlja se čitatelju i njegovoj sposobnosti imaginacije da si predoči njihov način komunikacije i mjesto gdje se oni nalaze. Jednako tako, Auerbach postavlja pitanje u kojemu spominje dio o Adamu i Evi koji bez obzira na Božja upozorenja pojedu jabuku. Na tom primjeru iznosi činjenice koje pokazuju da biblijski dijelovi imaju skrivena značenja, ali i činjenicu da jako puno toga u Bibliji nije ni izrečeno, nego se ostavlja čitatelju da zaključi (npr. Što je zmija rekla Evi dok je brala jabuku? Gdje se nalazio Adam? Je li gledao i čekao da Eva odradi ono što se on nije usudio?).

Dostojevski i Novak na sličan nam način prenose ljudske sudbine osiromašenih ljudi iz svojih sredina. Sva su djela uglavnom smještena u tmurno ozračje velegradskog podzemlja, sa središtem oko uzbudljivih događaja iz trivijalnih romana i crnih kronika. U djelima tako pratimo egzistenciju „malog čovjeka“, zločine, krađe i skandale raznih vrsta, a sve se vrti oko vječnih pitanja naravi ljudske egzistencije, patnje, smrtnosti i besmrtnosti, postojanja i nepostojanja više sile, tj. Boga, pitanja vjere, slobode i zatočeništva, slobode i odgovornosti, dobra i zla itd.

Čitajući sve te događaje koji prate likove u njihovim djelima, postavlja se pitanje što to ta djela čini toliko stvarnima? Je li moguće da Dostojevski i Novak izmišljaju likove i pišu o njihovim sudbinama ili prate jednog malog običnog čovjeka kako s mukom proživljava svoj život? Je li i kako je moguće da osjećamo kao da ti likovi stvarno postoje i je li moguće da likovi u jednom trenu i na jedan tren postanu dio našega života u kojemu ih mi žalimo i suosjećamo s njihovim patnjama?

⁹ Auerbach, Erick (2004). *Mimeza: prikaz zbilje u zapadnoeuropskoj književnosti*. HENA COM, Zagreb, str. 21.

¹⁰ O.c., str. 21.

Likovi o kojima Dostojevski i Novak pišu jesu izmišljeni i (nama) nepoznati likovi. Detaljnim proučavanjem tih likova i njihovim opisima mi u svojoj mašti sebi dočaravamo te likove pa nam oni u trenutku čitanja postaju bliskima. Mi ih u djelima pratimo od samog pojavljivanja u knjizi, tako pratimo neke bitne događaje koji ih obilježavaju, kroz opise i monologe saznajemo i poneke nove informacije iz prošlosti i postupnim čitanjem mi stvaramo sebi jasnu sliku osobe kakvu vjerojatno i poznajemo. Možda u njima i pronalazimo ljude koje poznajemo, možda pronalazimo sebe ili nešto iz osobnog životnog iskustva, a možda vidimo i samo prividan pojavni oblik ljudskog života i ljudskog iskustva. Takve likove možemo nazvati i mimetičkim likovima, koji nam u tekstu ostavljaju dojam kao da stvarno postoje i da su neovisni od autorskog oblikovanja, ali i od pripovjedačevog jezika. U konačnici, lik je ipak tek određeno izmišljeno biće koje služi samo za rasvjetljavanje kategorije ljudskog tipa, specifičnog problema ili istine o svijetu. Takvo čitanje djela završava brisanjem iluzije individualnog autonomnog života lika.

Čitajući djela Dostojevskog i Novaka, o likovima saznajemo gotovo sve što nam je potrebno da stvorimo jasnu sliku osobe koja se pojavljuje u djelu. Kroz opise, dijaloge, monologe i retrospekcije saznajemo razne informacije iz prošlosti, o ponašanju, držanju i izgledu lika. Informacije koje pisci iznose jesu ključne za cijelo djelo i na osnovi njih djelo je zaokruženo u savršenu cjelinu. Suvišnih informacija u djelu nemamo jer oni ne pišu o stvarima koje su za djelo nebitne.

Imaju li njihova djela neki dublji smisao poput Biblije, vjerojatno ne. Njihovi romani pisani su samo kako bi se prikazali tipični likovi iz devetnaestog stoljeća. Pisci nas ne opominju da bismo mi trebali djelovati i učiniti nešto. Mi smo zapravo samo nijemi čitatelji koji prate sudbine likova.

Očito je da čitatelj pokušava ući u glavu likova i često se zapita što taj lik radi u tom trenutku. Odakle Raskolnikovu ideja da ubije staru lihvaricu (nije valjda pravi razlog razgovor za drugim stolom)? Odakle Miki potreba da se napije i ozlijediti vlastito dijete? Bez obzira na to što likovi čine stravičan zločin, na kraju djela mi se mirimo s činjenicom da je zločin učinjen i na kraju ga na vrlo nejasan način opravdavamo. Tekst koji čitamo toliko djeluje na nas da likove smatramo samodostatnim i prisutnim osobama. Zbog takvoga dojma i "povezivanja likova s čitateljem" vjerojatno je istinit zaključak da je realizam vrhunac književnosti.

3. KNJIŽEVNOST KAO EKSPRESIJA U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA

Kada su romantičari mimetičko poimanje zamijenili ekspresivnim poimanjem umjetnosti, odnosno kada su na prvo mjesto postavili ideju umjetnosti kao ekspresije, u okviru romantičarskog kulta genija razvija se zanimanje za osobnost i život pisaca. Djelo tada nije promatrano i analizirano u cjelini već je glavna metoda istraživanja postala piščeva biografija. Tada se u književnoj kritici počela njegovati "biografska kritika", koja se bavila životom književnika i prilikama u kojima se on razvijao, a zatim i "psihološka kritika" koja se zanimala za unutarne, subjektivne "motive" piščeva stvaranja.

Zanimanje za pisca kao ključno mjesto razumijevanja samoga djela razvilo se iz romantičarskog kulta Genija, a bilo je aktivno gotovo sve doskora. Prema Susan Langer svako umjetničko djelo jest izražajna forma, stvorena za naše opažanje posredstvom osjetila, a ono što se njome izražava jesu ljudski osjećaji¹¹. Piščevo djelo zapravo je samo ekspresija njegovih osjećanja prenesena u jezik.

I Dostojevski i Novak pisci su koji su u svoje vrijeme bili "više gladni nego siti". Dostojevski se bavio isključivo pisanjem i od njega je i živio, a Novak je novce pokušavao zaraditi na razne načine. Povezanost između njihovih opusa i njihove biografije vidljiva je u gotovo svim njihovim djelima.

F. M. Dostojevski

U svojim je djelima Dostojevski bio vezan za Petrograd, grad u kome je proveo gotovo cijeli život. Poznao je ulice, rijeku, ljude koji gmižu u svome siromaštvu skrivajući svoje probleme, a koji bi željeli živjeti dostojanstveno. Neuki ili obrazovani, svi su oni na svojoj koži, upravo kao i Dostojevski, osjećali bič društvenih nepravdi i svi su se povodili prema svojim moralnim, biološkim i socijalnim odrednicama.

Neke od primjera u Dostojevskog možemo vidjeti u i njegovom djelu *Kockar*. Dostojevski je bio kockar pa je zato tako istinski otvoreno opisao jednog takvog sebi sličnog kockara. Njegov kockarski hobi prerastao je u kockarsku strast, a onda i u potpunu opsesiju. Gotovo sav novac koji je zarađivao od prodaje romana trošio je na

¹¹ Lešić, Zdenko (2008). *Teorija književnosti*. Službeni glasnik, Beograd, str. 33.

kockarske dugove. Čak i u dužničkom zatvoru završava zbog svojih dugova! Ženidbom s Anom Grigorjevnom Svitkinom u početku se izvlači iz dugova, ali ponovno zapada u njih. Pritom se postavlja pitanje Tko bi bolje pisao o načinu kockanja ako ne pravi ovisnik o njoj?

U *Zločinu i kazni* Dostojevski često iznosi Raskoljnikovljeve strašne snove, glasove u glavi prije ubojstva stare lihvarice itd. U stvarnom životu Dostojevskog takva bolest očitovala se već od malih dana. Od malih nogu imao je vrlo žive halucinacije, ali i neopisivo jak "noćni strah". Patio je i od epileptičnih napada, a i njegov bračni život bio je vrlo buran: njegova je žena bolovala od tuberkuloze, a imala je i histerične napade, što je moralo utjecati na njegovu bolest.

Zapisi iz mrtvog doma i *Zapisi iz podzemlja* napisani su u formi prave i iskrene ispovijedi. Traume iz sibirске kaznionice, koja mu je četiri godine bila dom u kojoj su svi kažnjenici bili živi, a mrtvi, prenio je na papir kako bi se oslobodio strašnih trauma iz robijaškog života. Zapisi iz podzemlja donose nam novu vrstu junaka, bolesnika koji uživa ponižavajući i sebe i druge (vrlo se živo može zamisliti taj pojedinac kako iz svog podzemnog stana, kroz minijturni prozor, promatra svijet na ulici i sipa svoj otrov u kome bolesno uživa). I jedan i drugi roman najbolje opisuju osjećanja koja su mučila Dostojevskog za vrijeme njegova života.

V. Novak

Kao i Dostojevski koji opisuje svoj grad, tako je Novak najviše pisao o Senju i dijelovima Zagreba, gdje je radio kao učitelj, pedagog, književnik i glazbeni kritičar. U *Posljednjim Stipančićima* ističe se nesreća koja je zadesila jednu senjsku obitelj, njezini članovi polagano i nepravедno, ali krivicom oca obitelji koji se nije znao suočiti s društvenim promjenama, nestaje, a ipak ponosna u svome trajanju (Valpurga).

I Vjenceslav Novak donosi teme siromaštva u gotovo svim svojim djelima. Kako je i sam bio više siromašan nego bogat, vrlo je dobro upoznat s likovima s dna društvene ljestvice (vjerojatno se i sam tako osjećao probijajući se kroz život). Iako je bio školovan i glazbeno nadaren, nije bio sretan u svome radu - neumorno je pisao (i smrt ga je zatekla nad rukopisom) i bavio se glazbom, ali je bolovao od tuberkuloze za koju u njegovo vrijeme nije bilo lijeka. Umro je vrlo mlad.

U svojim pripovijetkama iz malograđanskog, birokratskog i radničkog života govori i o sebi, svojim stavovima i zabludama onoga vremena - nije najveća sreća dobivati državnu plaću. U ostvarivanju svoga sna njegovi mladi ljudi umiru od tuberkuloze, pogibaju u najgoroj materijalnoj bijedi. Pretpostavljamo da je iz svoje socijalno nepravedne stvarnosti Novak zaključio da je svakom pojedincu najbolje ostati u svome socijalnom statusu, ne težiti nečem drugom jer to donosi razočaranje, poniženje i na kraju smrt. Primjer je to glavnog lika u romanu *Tito Dorčić* koji postigne ono za čim žudi, ali nije sretan jer ga ne cijene kao činovnika. Dakle, zabluda Novakova da ribar mora ostati ribar jer za njega nije sreća školovati se, nije znanstveno dokazana. Ona je vjerojatno rezultat njegova teškog nošenja s problemima u vlastitom životu.

4. REALIZAM U RUSKOJ I U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Književnost realizma nastoji svjesno i namjerno oponašati stvarnost pa ni u jednom trenutku čitatelj ne pomišlja da je fabula piščeva konstrukcija kojom želi poslati poruku čitateljima, jer pisci u svojoj stvarnosti pronalaze mnoštvo tema, njima interesantnih. Oko književnika bilježi ono što vidi, on je tek sredstvo koje nam omogućuje uvid u stvarnost oko njega i čitatelju preostaje tek da se pokuša ponašati kao pojedinac iz onoga vremena - da ne promatra iz svoga, drugačijeg svijeta, da ne presuđuje dok sudjeluje u događajima. Čitatelj treba pronaći one tipične odnose, ljudske vrijednosti, tipična ljudska ponašanja i tipičnu sredinu koja sve to stvara kako bi mogao razumjeti (ako to želi). Uostalom, knjige čitamo kako bismo nešto svoje u njima pronašli, kako bismo se osvjedočili da je ono što znamo uistinu tako, ali je moglo biti i drugačije da su okolnosti bile drugačije.

Da bi se prikazao tipičan čovjek iz određene tipične sredine, književnici u razdoblju realizma koriste opise interijera i eksterijera, detaljno uočavaju svaku sitnicu koja u konačnici jest bitna i ništa u realističnom djelu nije ukrasa radi. Zato su mnoga djela prepuna detalja, ali ima i onih koja mnoge detalje preskaču jer su u tome trenutku suvišni, nisu bitni za razumijevanje sudbine, situacije ili za problem koji se iznosi.

Književnost realizma omogućuje određene spoznaje (baš kao filozofija i prirodne znanosti) uzimajući teme iz svakidašnjeg života, birajući likove iz svih društvenih slojeva, tzv. obične ljude kakvi se susreću na ulici ili u nekoj ustanovi, a koristi izraz bez pretjeranog ukrašavanja (pretjeranog korištenja stilskih izražajnih sredstava). Književnost realizma jest angažirana u nastojanju da se istaknu negativne pojave u društvu i utilitarna u nastojanju da se te pojave promijene na dobrobit poniženih i uvrijeđenih. Realizam zadire u obitelj, onu koju povezuju osjećaji ljubavi i onu koju povezuje osjećaj neprijateljstva i mržnje, ali koja se usprkos svemu drži zajedno dokle god može.

Prvi put u književnosti javljaju se i predstavnici najnižeg društvenog sloja. Realistički junaci kreću se skućenim tavanskim ili vlažnim podrumskim prostorima, to je njihovo svakodnevno okruženje, nalazimo ih u sirotištima, gostionicama, počesto u kazališnim ložama i salonima u kojima se konverzira o banalnostima. Opisi interijera i eksterijera otkrivaju socijalnu pozadinu kojom su određeni postupci likova, njihovo ponašanje, svjetonazor i njihov psihološki profil. Svi oni teže društvenom usponu,

žele biti ljudi u pravom smislu riječi, osjećati se dobro u komunikaciji s drugim ljudima, nastoje razviti svoje sposobnosti kako bi ih ljudi na ljestvici iznad njih uočili i priznali im vrijednost. Ako je čovjek sam, ne može znati je li pošten ili ne, ima li kakve kvalitete ili ne, jer se ne može ni s kim usporediti. Realistički junaci pate zbog društvene nejednakosti, ponekad žele promijeniti ne samo svoj status, nego i cijelo nepravedno društvo.

Čitatelje privlači ovo razdoblje zato što opisuje tipičan život određenog prostora i vremena pri čemu se prate određena razmišljanja, osobine, uvjerljivost lika koja podsjeća na stvarnog čovjeka koji je istovremeno poseban i različit od drugih. On nije stvaran lik, ali svojim ponašanjem, stavom, događajima koji ga prate čini se kao osoba koja je nama bliska ili osoba koju možda poznajemo. Isto tako, čitanjem djela čitatelj se može poistovjetiti s likom ili naći neku sličnost iz svoga svakodnevnog života.

I sami pisci pripadali su najčešće nižem građanskom sloju. Neke teme preuzete su i iz njihovog svakodnevnog života, poput zatvorskog života u Sibiru kod Dostojevskog ili njegove ovisnosti o kocki. I sami pisci vide se u romanu, noveli ili pripovijetki koju daju drugima na čitanje.

5. O PISCIMA

Fjodor Mihajlovič Dostojevski rođen je u Moskvi 11. studenog 1821. godine, a umro u Sankt Peterburgu 9. veljače 1881. Iako mu je otac priželjkivao drugačiju sudbinu, Dostojevski je postao književnik - romanopisac, novelist i publicist. U svojim mnogobrojnim djelima združio je sve tri vrste ruskog realizma, ali su mu najkvalitetnija djela ona iz faze tzv. visokog realizma, baš kao i djela Lava Nikolajeviča Tolstoja, čiji nam realizam približava bijedu visokog društva njegova vremena.

Kao mladić s idealima pridružio se utopijsko-socijalističkom kružoku Petraševskog zbog čega je uhićen i osuđen na smrt jer su ga smatrali opasnim. Međutim, u posljednji je trenutak stigla „carska pomilovnica“ (Dostojevski je to ružno iskustvo opisuje na početku svoga *Idiota*) i smrt je zamijenjena prognanstvom u Sibir (sibirska iskustva prikazuje vrlo dojmljivo u *Zapisima iz mrtvog doma* koji neki kritičari smatraju njegovim najboljim djelom). Iz Sibira se vratio nakon deset godina s epilepsijom, od posljedica epileptičnog napada on je i umro 1881. Napisao je brojne pripovijetke i romane socijalne tematike. Najgorljiviji je zagovaratelj prava svih onih malih i nesretnih ljudi pred kojima nema budućnosti, svih onih poniženih životom i uvrijeđenih u svojoj ljudskosti. Poznati su njegovi *Bijedni ljudi* (roman u epistolarnom obliku), *Zapisi iz podzemlja*, *Dvojniki*, *Zapisi iz Mrtvog doma*, *Bjesovi*, *Zločin i kazna*, *Mladić*, *Kockar*, *Braća Karamazovi*...

Sva se njegova djela događaju u gradskoj sredini, velegradska sirotinja prolazi i odnosi sa sobom svoj jad, ambijent je tmuran i besperspektivan, a čitatelji nijemo prate nesreće koje dolaze i odlaze, završavaju životi i ništa se lijepo ne sluti. Teme njegovih romana i pripovijedaka gotovo su uvijek iste: zločin i krađe iz potrebe, prostitucija u kojoj ukaljano djevojčica sačuva dušu prljajući tijelo, skandali, mržnja i zavist, lažljivost morala, potreba da se vjeruje i u Boga i u čudo. Psihološku dimenziju svojih likova Dostojevski usavršava iznoseći njihova razmišljanja, sumnje, planove, prateći svaku misao, vrebajući svaki i najmanju promjenu u ponašanju.

Vjenceslav Novak rođen je u Senju 11. rujna 1859. godine, a umro je u Zagrebu 20. rujna 1905. godine. Bio je novelist, publicist, glazbenik i kritičar. Nazivamo ga još i danas hrvatskim Balzacom. Vrlo je uspješno uređivao glazbene časopise *Gusle* i

Glazba, a bavio se i teorijom i estetikom glazbe. U svojim je književnim djelima govori o društvenoj nepravdi koja se događa sirotinji, ističe nevolje koje prate seosku sirotinju, ali i poniženost gradske sirotinje koju ljudi s novcem i ne primjećuju. Uz socijalne teme bavi se i moralnim i psihološkim stanjima svojih junaka.

U više stvaralačkih faza ističe svoje zanimanje za rodni Senj i njegovu okolicu donoseći tragične sudbine ljudi koji se nisu snašli u promjenama što su nastupile s krajem stoljeća (prodor kapitalizma), a prelaskom u Zagreb okreće se novim društvenim temama – preživljavanju sirotinje u gradskoj sredini, pojavi proletarijata koji postaje treći društveni stalež (iako ga on nije nazvao proletarijatom, nego običnom sirotinjom), poniženima i uvrijeđenima na hrvatski način. Govori se da je uza se uvijek nosio bilježnicu u koju je neprekidno zapisivao zanimljivosti koje su mu kasnije poslužile u pisanju.

Prvo svoje djelo (iz 1881. godine) naslovljuje *Maca*, a potom slijede pripovijetke i romani: *Iz velegradskog podzemlja*, *U glib*, *Pripovijest o Marcelu Remeniću*, *Nezasitnost i bijeda*, *Tito Dorčić*, *Pavao Šegota*, *Pod Nehajem*, *Dva svijeta*, *Posljednji Stipančići*, *Majstor Adam*, *Podgorske pripovijetke*... Bez obzira na to što se u nekim njegovim djelima pomalo osjeća konzervativno razmišljanje o nemogućnosti prelaska iz jednog društvenog sloja u drugi (ribar mora ostati ribar, škole su za druge), V. Novak ostavio je u svojim djelima realan prikaz društvene stvarnosti svoga vremena, kao i tužne portrete nesretnih žena koje je ta stvarnost „samljela“.

6. DRUŠTVENI UVJETI U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA

I Dostojevski i Novak u svojim djelima donose slične junake i slične društvene probleme, prilagođene svojem vremenu i prostoru. Loši društveni uvjeti na obojicu snažno utječu, njihovi osobni problemi s društvom i u društvu rezultiraju djelima o kojima će u ovome radu biti riječi. U Rusiji i u Hrvatskoj događa se ekonomsko propadanje, kapitalizam na velika vrata ulazi donoseći svoja pravila (koja nisu na strani malog i nesnalažljivog, moralom opterećenog čovjeka), seljaci napuštaju zemlju i sele u grad gdje postaju nadničari, vrlo često bez posla, odaju se alkoholu nastojeći njime potisnuti probleme i nezadovoljstvo. U velegradu Dostojevski susreće iste takve nesretnike koji alkoholom rješavaju probleme živeći na račun žene, kćeri ili nekog drugog. Novakov Mika (*Iz velegradskog podzemlja*) prihvaća svoju krivnju, ali nema snage ništa promijeniti, kao što ni Marmeladov svojim udaranjem u grudi i pokajničkim riječima nije ama baš ništa promijenio nego se i dalje opija trošeći Sonjin mučno zarađeni novac. Nije dovoljno vikati *Slab sam! Slab sam!* Potrebno je i djelovati, uložiti malo truda, a ne prepuštati se onome što loše djeluje na nas. To je vrlo teško kada ti društvo nema što ponuditi, kada se osjećaš bespomoćno pa tražiš zaborav od supstanci koje unište i tebe, i ljude koje voliš i koji vole tebe.

U ruskoj književnosti, kao i u našoj, ističu se društvene negativnosti, kao lihvarstvo, loša politička vlast, potkupljivost državnih službenika, sukobi u svjetonazorima, grabežno umorstvo, prostitucija kao način preživljavanja, raskalašenost koja kamuflira jad i bijedu, brakovi ne iz ljubavi nego iz koristi. U Hrvatskoj se književnosti (ne samo u Novaku) ističe razlika između sela i grada, odlazak nadarene seoske djece na školovanje u grad i njihova propast jer školovanje nije garancija posla i budućnosti, propadanje plemstva te odnos domaćeg stanovništva i stranaca u našim krajevima. Toga u ruskoj književnosti nema jer je Hrvatska bila podložnija stranim utjecajima (austrijskim, mađarskim, talijanskim, turskim) koji su se snažno odrazili na život našeg čovjeka onoga vremena. I jedan i drugi književnik pristupaju opisu tih aktualnih pitanja, svatko od njih na svoj način. Djela kojima ćemo se baviti u ovoj analizi jesu romani i pripovijetke. Za primjere socijalnih elemenata kod Fjodora Mihajloviča Dostojevskog uzet ćemo romane *Zločin i kazna*, *Kockar*, *Bijedni ljudi* i *Poniženi i uvrijeđeni*, a kod Vjenceslava Novaka roman *Posljednji Stipančići* te

pripovijetke *Iz velegradskog podzemlja, U glib, Nezasitnost i bijeda te Pripovijest o
Marcelu* Remeniću.

7. KAMO NOVAK I DOSTOJEVSKI SMJEŠTAJU SVOJE LIKOVE?

Fjodor Mihajlovič Dostojevski svoje likove smješta u tmurnu gradsku sredinu, među zgrade s oljuštenom bojom, s mračnim sobama i propuhom koji se uvlači u kosti, u vlažne podrume s rešetkama kroz koju viri jedan od likova i promatra ljude s te distance, odvojen od njih i željeznom pregradom, njegove likove pronalazimo u zadimljenim krčmama u kojima se pjeva raskalašeno i prekomjerno pije, vidimo ih u polupraznim sobama u kojima je netko već umro, bijedan i zaboravljen, dok pišu pisma ne bi li se osjetili živima. Svi nose različita imena, ali im je sudbina ista – njihov život nema budućnosti, ona je završila prije nego je i započela, a oni postaju tek pusta imena u knjigama.

Novakovi su likovi smješteni u mali grad, u Senj, i u zagrebačku periferiju gdje za njegove siromahe nema nikakve perspektive. Senj Novakova vremena polako stagnira ekonomski pa se njegovi stanovnici snalaze kako god znaju, a žalostan je primjer pogrešnih ambicija dan u liku Ante Stipančića koji priželjkuje plemstvo u vrijeme kada su plemstvu odbrojani dani i kada polako nestaju s društvene i političke scenu.

S obzirom na to da je Novak i sam bio više gladan nego sit, nije ni čudno što je stekao jedan od najsnažnijih socijalnih sluhova (uz Kranjčevića) u tadašnjoj hrvatskoj književnosti. Njegova stvarnost jesu osobe tihe i anonimne, ali s velikom društvenom mukom na leđima. Njegovi prosjaci nisu znali ni mogli biti junaci poput Šenoinog junaka Luke jer su oni ljudi s dna, bez ikakve nade i ljudi koji su izgubili sebe i svoju ljudskost, koji ne znaju djelovati jer samo egzistiraju u nepovoljnim uvjetima. U vrijeme početka modernog bankarstva i prvih industrijskih pothvata Vjenceslav Novak na hrvatskoj je društvenoj margini ipak ugledao one koji su dolazili da u društvu postanu nositelji budućih događaja.

Zanimljiva je činjenica da su glavni likovi u obojice autora muškarci, ali nas ne začuđuje jer žena i u današnjoj književnosti nerijetko biva zapostavljena. Tek pojavom ženskog rukopisa krajem 20. stoljeća (barem u našoj književnosti) pažnja s muških likova prelazi na ženske.

Dostojevski piše o mladim ljudima, o onima koji su sposobni stvarati ideale i pokušati ih ostvariti (iako znamo da se ideali ne ostvaruju, ali se isplati boriti za njih bez obzira

na ishod), koji se raduju novom danu očekujući promjenu i koji na kraju stradaju jer ta priželjkivana i obećana promjena ne dolazi. Student prava Rodion Romanovič Raskoljnikov u *Zločinu i kazni* dugo gaji prazne nade u svrhovitost svoga studija, a kada se iluzije o pravu i pravednosti raspršuju, još ima snage zanositi se mislima o podjeli ljudi na one koji su snažni, sposobni, spremni na svaki rizik kako bi zajednici osigurali dobrobit, i na one koji su pokorni, pomirljivi i strpljivo ispunjavaju svoju ulogu – da omoguće jednom snažnom čovjeku izdvajanje iz mase ne bi li postao novi Napoleon. Naravno da nitko ne želi sebi priznati koliko je slaba i nesnalažljiva osoba, svakome je stalo da drugi ljudi o nama stvore što kvalitetniju sliku i da nas cijene. Međutim, najveća je stvar sebi priznati svoju pogrešku, priznati da nismo posebni nego tek obični, najobičniji tipovi iz određene društvene sredine i da nas je ta sredina od samih početaka označila. Prostor (geografski i povijesni) određuje naš put, naše ponašanje i, u konačnici, našu smrt.

Rođeni u Rusiji 19. stoljeća možemo postati buntovnici s razlogom, ali s pogrešnim rješenjima, kao Raskoljnikov, i možemo završiti prihvaćajući kaznu za svoje ponašanje, onakvu kakvu nam odredi nepravedno društvo koje je izazvalo reakciju.

Rođeni u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća možemo postati najamni radnici, ovisiti o tome hoćemo li danas pronaći posao i onda propiti novac zaboravljajući na nasušne potrebe obitelji koja ovisi o nama. Možemo se zgaditi samih sebe i iskaliti na onima koji su ovisni o nama i ne mogu se oduprijeti, a koje volimo (kao Evica u *Iz velegradskog podzemlja*). Ili možemo utrošiti sve svoje snage kako bismo pobjegli iz sredine koja nas ne zadovoljava i zaboraviti svoju prošlost, roditelje i obitelj te se odnaroditi kao Juraj Stipančić.

I u Dostojevskom i u Novaku ženski su likovi socijalno podređeni muškima, ekonomski su žene nesamostalne i nije im omogućeno nikakvo kvalitetnije isticanje. Žene u Dostojevskom jesu moralne pa i onda kada prodaju svoje tijelo budući da to čine iz potrebe da nahrane svoju obitelj ili da same opstanu jer drugo ne znaju raditi. One vjeruju u čudo jer im je potrebno da bi opstale u socijalnoj bijedi u kojoj su rođene (koliko je blagosti u Sonji da djeluje kao anđeo prema grubosti Raskoljnikovljeva čina). Ili su tako pokorne da uopće ne otvaraju usta jer znaju da se njihovo mišljenje neće čuti u društvu u kome su muškarci glavni, pateri familijasi čija se riječ bespogovorno sluša, a naredbe izvršavaju čak i onda kada rade na štetu

svoje obitelji. Tako je Valpurga samo mogla gledati i trpjeti dok je Lucija tonula pored arogantnog oca i nezainteresiranog za nju brata.

8. PRIKAZ DRUŠTVENE STVARNOSTI U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA

I Dostojevski i Novak uglavnom se bave likovima iz najnižeg društvenog sloja. Tako opisuju siromašne studente, profesore, obične radnike, alkoholičare, siročad, tj. sve ljude na rubu društvene egzistencije. Oni kao likovi ne traže žaljenje nego dopuštaju da nijemo pratimo sve njihove tragedije. Kao i u svakom životu, unutar samog djela mora postojati i opreka pa se tako u djelima javljaju i bogati i siromašni. Oni nisu pravilno raspoređeni i uglavnom se svi likovi nalaze u opreci: dobar, siromašan, skroman – zao, bogat, nezasitan.

Oba pisca žele prikazati tipičnu sredinu koja ih je okruživala u njihovo vrijeme. Tako su se bavili problemima koje ih muče i, gledajući društvo u kojem se kreću, odlučili su zapisati na papir problematiku svoga vremena.

Primjer bogatih kod Dostojevskog jesu Petar Petrovič Lužin, Arkadij Ivanovič Svidrigajlov (*Zločin i kazna*), knez Valkosky i njegov sin Aljoša (*Poniženi i uvrijeđeni*), general i njegova svita (*Kockar*) i gospodin Bikov (*Bijedni ljudi*), dok se kod Novaka javljaju Ante Stipančić i njegova obitelj (*Posljednji Stipančići*), Marcel Remenić (*Pripovijest o Marcelu Remeniću*) i Artur Kranjčić (*U glib*).

Likovi koji se pojavljuju pripadaju različitim društvenim slojevima pa tako imamo i plemiće, i patricije, i građane. No, sudbina kakve čeka likove uvijek je povezana s njihovim staležom.

8.1. Zločin i kazna

Zločin i kazna, prvi od pet velikih romana koji su utemeljili mjesto Dostojevskoga u svjetskoj književnosti, nastao je s početnom idejom o romanu s temom ruskog pijančevanja. Toj temi ubrzo se pridružila i tema duhovno-moralnoga stava nove generacije, što se po nakani Dostojevskog trebala razviti kao "psihološko izvješće o polaganju računa za zločin"¹². Roman je trebao biti dnevnik jednog zastupnika generacije nihilista, ali dodavanjem uloge Marmeladova, Sonje, istražnog suca i Svidrigajlova nastala je "objektivna" pripovjedna situacija.

Razvojem situacija u romanu *Zločin i kazna* uvelike se primjećuje razlika između bogatih i siromašnih. Tako u *Zločinu i kazni* dvorski savjetnik Petar Petrovič Lužin prosi Dunju, sestru Rodiona Romanoviča Raskoljnikova. O samom tom činu saznajemo od Raskoljnikovljeve majke koja ga opisuje u pismu: "Ima doduše četrdeset pet godina, ali je poprilično ugodne vanjštine i još se uvijek može svidjeti ženama, pa i inače je neobično ozbiljan i pristojan, samo što je malko mrgodan i nekako uznosit". (*Zločin i kazna*, str. 37.)

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri bi Lužinov novac mogao pomoći obitelji Raskoljnikov i bi li im ženidbom s Dunjom uopće omogućio da se izvuku iz financijskih problema. Lužin ne traži ženu koja će ga voljeti, čak ne traži ni ženu koja će ga zadovoljiti izgledom i koja će mu odgovarati. Bitne su mu karakterne osobine poput dobrote, velikodušnosti, smirenosti i popustljivosti – točnije traži osobine žene ropkinje, žene koja će šutjeti i trpjeti sve što joj on nameće. Prema njegovim uvjerenjima idealna žena za njega bila bi siromašna djevojka koja bi iz potrebe da spasi svoju obitelj od propasti odlučila udati se za njega. Pritom bi on dobio sluškinju ili ropkinju koja bi mu bila zahvalna na svim "blagodatima", a s druge strane ona bi mu rađala djecu i brinula se o njima.

Budući da je Raskoljnikov odlučio da neće dopustiti brak između svoje sestre i Lužina, on tada preuzima ulogu tipičnog velikog brata. Misli da Lužin nije dovoljno dobar za njegovu sestru, da je nepoštena osoba, a i svjestan je da ona za Lužina ne bi pošla iz ljubavi, već kako bi pomogla bratu, Raskoljnikovu. Tako bi on završio svoj studij prava, majka bi imala bolje životne uvjete, a u konačnici vjerojatno bi svi oni (kao obitelj) dobili i stalan smještaj. Kao i svaki brat, Raskoljnikov za svoju sestru želi

¹² Lauer, Reinhard (2009). *Povijest ruske književnosti*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, str. 135.

sve najbolje i s obzirom na to da je ona žena iz razdoblja u kojemu nema tipična građanska prava, on se trudi da joj barem jedan dio života olakša. Bez obzira na to što je Raskoljnikov egocentričan, njegova reakcija odražava ono što bi svaki brat učinio, tj. ne želi da se njegova sestra uda za nedostojnu osobu, bez obzira koliko bogata bila.

Nakon majčinog pisma Raskoljnikov u romanu odlazi u šetnju gdje susreće mladu pijanu djevojku koju prati stariji čovjek. Ta scena koju Raskoljnikov promatra, ima veliki utjecaj na junaka jer pijanu djevojku i starijeg čovjeka povezuje sa svojom sestrom i Lužinom. Boji se da će njegova sestra u slučaju raskida zaruka postati poput pijane djevojke, a svjestan je i da joj brak s Lužinom ne može pomoći. Pijana djevojka u njemu potiče misli na sve djevojke koje poput njegove sestre nemaju dobru perspektivu života. Imaju samo dva izbora: ili će završiti poput pijane djevojke ili nesretne u braku radi boljeg statusa u životu.

Sirota curica – reče pošto je pogledao na kraj klupe gdje je bila sjedila. Kad se otrijezni, malo će još plakati, a onda će joj majka doznati... Prvo će je malo istući, pa onda izmlatiti svom snagom i izgrditi na pasja kola, možda čak i otjerati... A ako je i ne otjera, ipak će je nanjušiti neka Darja Francovna, pa će se moja curica početi smucati amo-tamo... Pa uskoro bolnica (tako svagda biva baš kod onih koje žive kod vrlo čestitih majki i krišom od njih traže zabavu), a onda... onda opet bolnica... alkohol... krčme... pa opet bolnica...i za dvije-tri godine bit će bogalj, i poživjet će svega devetnaest ili osamnaest godina... Koliko sam već takvih vidio! I kako su postale takve? Pa eto, isto tako kao i ova... Fuj! Ma neka! Kažu da tako mora biti. Kažu da određen postotak mora svake godine otići... nekamo... do vraga, valjda da ostale mogu biti svježije i biti na miru. Postotak! Zbilja su izmislili sjajne riječi: tako su utješne, znanstvene. Kažu: postotak, pa se ne treba dalje zabrinjavati. Da je neka druga riječ, e onda... onda bismo se možda malo zabrinuli... A što ako Dunječka dospije u taj postotak?...Ako ne baš u taj, a ono u neki drugi...! (*Zločin i kazna*, str. 52.)

S druge je strane Svidrigajlov. On svoje bogatstvo nije stekao sam već ga je dobio brakom koji nije nastao iz ljubavi, već iz njegove potrebe za novcem. On je jedan od najzagonetnijih likova u romanu. Dostojevski o Svidrigajlovu piše iskreno, ne uljepšava njegove osobine, on je negativac, opsjednut strašću prema Sonji, ubija svoju ženu otrovom, često je podmukao, ali su i sami čitatelji svjedoci da je on sposoban činiti i dobra djela (zbrinjava obitelj Marmeladovih nakon smrti majke, pokušava na svoj način pomoći Raskoljnikovu).

Na samome početku romana čitatelji ga osuđuju jer je pokušao silovati Dunju, ali zapravo se kroz daljnje čitanje on počinje sve više sviđati čitateljima te ga prihvaćaju kao pozitivnog lika. Svi njegovi zločini ostaju iza njega, zaboravljaju se jer on pomaže djeci Katarine Ivanovne i Dunji kao svojoj neprežaljenoj ljubavi. Iako je nasilan i lukav pojedinac, on je svjestan da ne može realizirati stvarnost u skladu sa svojim najdubljim željama, tj. ne može imati Dunju kao svoju odabranicu. Kako mu je ta spoznaja bila bolna, kao i saznanje da nikada neće imati ljubav nekoga tko je iskren, inteligentan, ljubazan i lijep poput Dunje, počinu samoubojstvo. On je jedan od rijetkih likova u romanu koji umiru s dostojanstvom.

Međutim, u romanu češće pratimo siromašne obitelji koje jedva preživljavaju. Siromašni likovi poput Marmeladova, Sonje, Katarine Ivanovne i njene djece, Rakoljnikovljeve majke i sestre, Razumihina i drugih dokaz su da je više siromašnih ljudi na ulicama Petrograda.

Marlemadov je bivši činovnik, pijanac i otac Sonje Marmeladove. Svojim ponašanjem odgovoran je za siromaštvo svoje obitelji, a na neki način odgovoran je i za Sonjino "prodavanje tijela". U romanu je bitan jer je upravo on veza između Raskolnikova i Sonje, a i glavni je izvor podataka o njezinom žrtvovanju za obitelj. Njegovom smrću kreću daljnji raspleti i zapleti s ostalim siromašnim likovima. Upoznavanjem Marmeladova upoznajemo i Katarinu Ivanovnu i njezinu djecu.

U *Zločinu i kazni* siromašni i bogati čak su i odijeljeni po ulicama. Raskolnikov detaljno uočava, s bolom, izgled tih ulica koje imaju nepodnošljiv zadah krčama, a nikoga nije ni iznenađivalo kako su ljudi bili obučeni. Takav način podjele siromašnih i bogatih u velikom postotku zadržan je i danas.

Sijenska tržnica u blizini, mnoštvo stanovitih lokala i uglavnom radničko i obrtničko stanovništvo nabijeno u te središnje peterburške ulice i uličice, sve je to unosilo gdjekad u opću panoramu takvo šarenilo tipova da bi bilo i neobično da se čovjek čudi kada susretne koju od tih spodoba. (*Zločin i kazna*, str. 9.)

8.2. Bijedni ljudi

U romanu *Bijedni ljudi* govori se o dvjema socijalno ugroženim osobama i njihovom preživljavanju. O njihovom životu i bijedi saznajemo kroz pisma. U pismima saznajemo i o njihovim obostranim ljubavnim emocijama, o njihovoj patnji i želji za

novim promjenama, o društvenim problemima i kritikama društva, a saznajemo i o novcu koje si međusobno šalju kako bi preživjeli svoje "bijedne dane". Varvara Aleksejeva i Makar Devuškin jesu rođaci iz drugog koljena i žive u jednim apartmanima jedno nasuprot drugome u istoj ulici. Makar pristaje na siromašan smještaj u jako naseljenoj zgradi s puno sobičaka samo kako bi bio u blizini Varvare i kako bi joj omogućio materijalne radosti. Pogledom na njezin prozor on sebi stvara veliku radost u srcu.

Što vi to pišete meni, Varvaro Aleksejevna, o udobnosti, o miru i o različnim raznolikostima? Dušo moja, nisam gadljiv i nisam izbirljiv, nikad nisam bolje stanovao: čemu bih, dakle, bio izbirač u starim godinama? Sit sam, odjeven sam, obuven sam: pa i za čim bismo težili? Nisam grofovskog roda! (*Bijedni ljudi*, str. 13.)

Između Varvare i Makara javlja se ljubav (ne daje se razjasniti radi li se o obiteljskoj ljubavi ili ljubavi na temelju privlačnosti) koju skrivaju od drugih te komuniciraju preko pisama, rijetke su i povremene posjete, ali o njima nikada ne izvještavaju detaljnije. Makar gaji snažne osjećaje prema njoj, ali društvo je glavni krivac u sprečavanju njihova odnosa, ili se barem njima to činilo. S obzirom na to da se radi o rođacima iz drugog koljena, društveno je neprihvatljivo bilo stvoriti bilo kakav odnos među njima. U romanu mi zapravo i ne saznajemo kakav oni uistinu odnos imaju. Iz pročitanih pisama vidimo da gaje međusobne ljubavne osjećaje, ali nismo sigurni što se točno događa između njih i što se događa za vrijeme povremenih posjeta.

I Makar i Varvara mali su ljudi u koje Dostojevski unosi veliku osobnost jer samo sposobnost ljubavi, poštovanja i ljubaznosti karakteriziraju živu i dobru dušu. Dostojevski tako opisuje tipične ljude s dna društvene ljestvice koji su slomljeni siromaštvom. Ali oni, koliko god slomljeni tim siromaštvom, vlasnici su važne vrline radi brige jedno za drugo.

Makar je činovnik koji ima malena primanja, točnije ta primanja koja on ima bila bi sasvim dovoljna samo za njega. Zbog Varvare on se zadužuje i većinski novac daje njoj kako bi ona mogla opstati skrivajući se od nasilnika i Ane Fjodorovne. Jedinu sreću u njemu izaziva Varvarin osmijeh pa se tako trudi razveseliti je odjećom, kartama za koncerte i sl.

Kroz pisma saznajemo o njihovoj prošlosti te o teškom Varvarinom životu. Makar i Varvara iznose nam činjenice koje su bitne kako bismo mogli pratiti roman. Varvara

priča svoju životnu priču od najranijih dana. Govori o svojim roditeljima i smrti svoga oca, selidbi k Ani Fjodorovnoj, prvoj ljubavi prema Pokrovskom itd.

U kući je bilo svega pet urednih soba. U tri je stanovala Ana Fjodorovna i moja bratučeda Saša, koja se kod nje odgajala, dijete siroče, bez oca i majke. Kasnije smo u jednoj sobi stanovali mi, i, napokon, u posljednjoj sobi, do nas, siromašni student Pokrovski, podstanar Ane Fjodorovne. Ana je Fjodorovna živjela vrlo dobro, raskošnije nego se to moglo zamišljati, ali imetak joj je bio zagonetan, baš kao i njeni poslovi. (*Bijedni ljudi*, str. 25.)

Ali što je radila, o čemu se brinula, nikako nisam mogla da pogodim. Znanaca je imala mnogo i različitih. Uvijek su joj dolazili gosti, i sve bogzna kakvi ljudi, vazda po nekim poslovima i na časak. Čim zazvoni zvonice, majčica me svagda odvodila u našu sobu. (*Bijedni ljudi*, str. 26.)

U tom pismu govori kako, bez obzira na Anino bogatstvo, svi oni ondje loše žive. Majka i Varvara proživljavaju teror Ane Fjodorovne i nikome uopće nije jasno zašto ih je Ana pozvala da žive kod nje. Zapravo, Varvara se stalno pita čime se to bavi Ana Fjodorovna. Postavlja se pitanje radi li se ovdje o prostituciji ili o nekim "čudnim i mutnim poslovima". Nakon smrti majke i Pokrovskog Varvara je prepuštena samoj sebi. Tada susreće Makara koji joj pomaže u njezinom preživljavanju.

Zbog teškoga života i želje za boljim, na samom kraju romana, iznenada, Varvara Aleksejeva udaje se za gospodina Bikova, bogatog čovjeka koji nenadano odlučuje stupiti u brak s njom. Varvara je oduvijek željela bolji život, posjećivati koncerte, predstave, lijepo se odijevati, dok Makar nije žalio što živi u siromaštvu, on žali jedino što ne može omogućiti i ispuniti sve želje Varvari. Njegova sreća sastoji se u tome da ona bude sretna.

Ta koja je najveća građanska vrlina? Onomad su Jevstafij Ivanovič, u privatnom razgovoru, izjavili da je najvažnija građanska vrlina znati zarađivati novac. Govorili su od šale, nauka je pak ta da ne treba nikomu biti na teret, a ja nisam nikomu teret. Imam svoj zalogaj kruha, istina, prost zalogaj kruha, pokadšto i tvrd, ali ga ima, radom sam ga zaradio, zakonito i bez prijekora trošim. Pa što ću! Ta znam i sam da ne činim mnogo ovim što prepisujem, ali se ponosim time: ja radim, ja prolijevam znoj. Zar je grijeh prepisivati? (*Bijedni ljudi*, str. 45.)

Unutar prepune kuće sa sobičcima Makar Devuškin upoznaje i druge likove. Siromašni Gorškov tako jednoga dana dolazi do njega i moli od njega novac kako bi prehranio svoju obitelj. Pritom Varvari prepričava da se Gorškov već godinama bori s lažnim optužbama na sudu.

A uistinu je Gorškov kriv jedino za nemarnost, zbog neopreznosti, zbog neoprostive nepažnje za erarski probitak. Već nekoliko godina teče proces: svejednako nalaze kojekakve začkoljice protiv Gorškova... Čovjek je bez službe; radi nepouzdanosti ga ne primaju; što je bilo uštede, pojelo se; stvar je zamršena, a ipak se mora živjeti; a međutim, što ćete, nego se baš u nedoba rodilo dijete – pa eto troška; sin se razbolio – trošak, umro – trošak, žena bolesna, on pobolijeva od neke stare bolesti: u jednu riječ, stradao, potpuno stradao. (*Bijedni ljudi*, str. 94.)

Pri samome kraju romana, kada već i saznajemo da Varvara odlazi s gospodinom Bikovom, Makar u pismu iznosi da je Gorškov dobio parnicu i neke novce. Od sreće iznenadna umire u krevetu te ponovno ostavlja svoju obitelj da opet živi u siromaštvu.

8.3. Poniženi i uvrijeđeni

Varvarin život možemo povezati s malenom Nelly iz *Poniženih i uvrijeđenih*. U mladoj dobi obje ostaju bez roditelja i prepuštene su na brigu drugim ljudima. Na neki način ovise o tuđoj volji i spremnosti da im tuđinci pomažu.

Sličnu situaciju vidimo i u prethodno navedenom primjeru u *Zločinu i kazni*, gdje bogati Lužin želi oženiti Dunju, ali ona ne polazi za njega kao što Varvara polazi za Bikova. Situaciju u kojoj se žena radije odlučuje za imućnijeg muškarca imamo i u *Kockaru*, o kojemu će kasnije biti riječ. Bez obzira na ljubav koju osjeća prema Alekseju, Polina odabire Astleyja. Osjeća je prema Alekseju ona nikada nije priznala, ali bilo je vidljivo da je naklonost prema njemu bila iskrena. Želja za boljim životom vjerojatno je veća nego ljubav koju osjećamo prema drugoj osobi pa je tako postupila i ona.

S druge strane Nelly (*Poniženi i uvrijeđeni*) ostaje siročić u ranoj dječjoj dobi. Prepuštena sama sebi na brigu ona radi kod ohole starice kako bi otplatila majčin ukop. Od lošega života i propasti spašava je Vanja, mladić koji je i sam ostao siročić te ga je Ihmanjev prihvatio kao vlastitog sina. Bez obzira na siromaštvo Vanja smješta Nelly u svoju malenu sobicu. Svojim malim приходima od pisanja on joj kupuje odjeću i sve potrebno kako bi dijete imalo normalno djetinjstvo. Na neki način on se time želi odužiti svome udomitelju Ihmenjevu koji ga je na isti način prihvatio dok je on bio mali.

Kao zasebna, gotovo strana nit koja se uvodi u fabulu, jest priča kojom započinje susret pripovjedača sa starim gospodinom Smithom (Nellynim djedom) i njegovim jednako starim psom Azorkom. Pripovjedač Vanja prati ponašanje izglednijih likova

koji dolaze u kafić samo kako bi se ugrijali. "Jadni Azorka! Bio je mrtav. Skapao je nečujno, do nogu svoga gospodara, možda od starosti, a možda i od gladi". (*Poniženi i uvrijeđeni*, str. 135.) Vjerojatno od tuge za svojim psom, ali i od izgladnelosti ubrzo umire i starac. Vanja u potrazi za njegovom obitelji, ali i u potrazi za stanom, odlazi do njegova stana te useljava u njega.

Jad i bijeda gospodina Smitha uspoređena je s ostalim likovima koji su bili posjetioci kafića. Gosti su ponajviše bili Nijemci i to su sve sami vlasnici različitih radionica: pekari, bravari, bojari, klobučari, sedlari itd. Ondje zalaze kako bi čitali novine, pušili lule i ispijali razna pića. Svi su bili dobrodošli bez obzira na svoj socijalni status. Stari gospodin Smith nikada ništa nije pio niti jeo, dolazio bi samo kako bi se ugrijao za vrijeme hladne zime. Nekada bi sjedio u blizini vatre, a nekada dalje, ovisno koliko je mjesta bilo u kafiću, ali nikada ga nitko nije dirao niti obraćao veliku pozornost na njega. Vanjinim useljavanjem u starčev stan priča polako dobiva smisao pa se postupno uvode i svi drugi likovi.

Socijalna dimenzija i opreka između bogatih i siromašnih vidi se u sprečavanju ljubavi između Aljoše, sina kneza Valkoskog, i Nataše, Vanjine sestre. Knez Valkoski na prevaru je došao do novca. U njega se davnih godina zaljubljuje Nellyina majka, tada ona bježi od svoga oca, pokojnog Smitha, u Švicarsku. Ubrzo se ona pokajnički vraća, bez novaca i trudna, dok se knez Valkoski vraća bogat.

Knez Valkoski htio je svoga sina Aljošu bogato oženiti te se ne slaže s brakom između Aljoše i Nataše, on mu predlaže Katju za ženu, bogatu princezu koja je ujedno i lijepa i mudra. I dok Aljoša misli kako je ljubav između njega i Nataše čvrsta, učestalim posjetima Katji on ipak shvaća da je izgubljen i zaljubljen u nju.

8.4. Kako je nastao Kockar?

Zamisao Kockara nalazimo u jednom pismu koje je Dostojevski napisao još u jesen 1983.

Siže pripovijesti je ovaj: jedan tip Rusa koji živi u inozemstvu. Pazite: o Rusima u inozemstvu pisalo se naveliko ljetos po časopisima. Sve će se to odraziti u mojoj pripovijesti. I općenito će se odraziti sadašnji trenutak (koliko je moguće i razumije se) našeg duhovnog života. Uzet ću čovjeka neposredne naravi, čovjeka koji je, doduše, profinjen, ali je u svemu nedozreo, koji je izgubio vjeru, *a ne usuđuje se da ne vjeruje*, koji se buni protiv autoriteta, a boji ih se. Ta je osoba živa (upravo kao da stoji preda mnom) i vrijedit će ga prozreti kada ga prikažem. Glavni je vic u tome

što su svi njegovi životni sokovi, snaga, žestina, smionost, sve je otišlo na *ruletu*. On je kockar, ali nije običan kockar, isto kao što Puškinov škrti vitez nije obična škrtica. (Nije mi ni na kraj pameti da se uspoređujem s Puškinom. Kažem to samo zato da Vam bude jasnije.) On je i pjesnik na svoj način, ali je vic u tome što se i sam stidi te poezije jer duboko osjeća njenu nedostojnost, iako ga potreba za *rizikom* i oplemenjuje u vlastitim očima. U cijeloj pripovijesti riječ je o tome kako već treću godinu igra na ruletu po kockarnicama....Ako je *Mrtvi dom* skrenuo na sebe pozornost publike kao prikaz života robijaša koje nitko nije opipljivo prikazao prije *Mrtvog doma*, onda će ova pripovijest svakao svratiti na sebe pozornost kao opipljiv i podroban prikaz igre na ruletu.... Jer, *Mrtvi dom* je opako bio zanimljiv. A ovo će biti također opis svojevrsnog pakla, svojevrsnih 'robijaških muka'. (*Kockar*, str.196.)

8.5. Kockar

U *Kockaru* General i njegova svita¹³ (General, Mecenzov, Polina Aleksandrovna, Francuz, Englez, Mademoiselle Blanche, Mister Astley, Antonida Vasiljevna i drugi) prikazani su kao bogataši koji zbog svog raskošnog načina života, poput Stipančića, polagano ostaju bez sredstava za život. Postupno tonu u dugove i očekuju da će ih smrt bake Antonide spasiti od propasti. Njezinu smrt oni i priželjkuju, bez imalo srama. Život provode u hotelu u izmišljenom gradu Rulettenburgu te im vrijeme prolazi u odlascima na izlete ili trošenju novca u kockarnici.

Nazivom Rulletenburg Dostojevski ističe jedan od glavnih problema ili jednu od glavnih tema u romanu, temu kockanja, posebno ističući igru rulet. Pisac ne pokazuje mnoge aspekte i događaje, već se usredotočuje na mjesta gdje se javljaju i likovi: elegantne hotele, kockarnice i parkove. Kroz opise ističe njihovu socijalnu moć, ali i ugled. "Naš se hotel smatra najboljim, najskupljim i najotmjelijim u toplicama". (*Kockar*, str. 78.) Isto tako likovi svoj ugled pokušavaju pokazati i drugima kako bi stekli strahopoštovanje, ali i status bogataša u navedenom hotelu. Budući da se ljudi pojavljuju s većom količinom novca, od njih se očekuje da će i više potrošiti te će tada poslugi, ali i ostali radnici hotela, veću pažnju posvetiti takvim gostima, kako bi pokazani novac bio i potrošen. "Još prije ručka stigao je da mi, između ostalih naloga, dade dvije novčanice po tisuću franaka da ih razmijenim. Sad će nas smatrati milijunašima, bar tjedan dana". (*Kockar*, str. 6.)

Budući da svi likovi željno očekuju smrt bake, ona se usred romana "neočekivano" pojavljuje te tada dolazi do zapleta.

¹³ Tako ih Aleksej Ivanovič (glavni lik romana) naziva na samom početku romana

Na terasi iznad širokog hotelskog stubišta, uznesena uza stube u naslonjaču i opkoljena slugama, sluškinjama i brojnom poniznom hotelskom poslugom, u nazočnosti sama natkonobara, koji je izašao da dočeka uglednu gošću što je stigla uz takvu viku i halabuku, s vlastitom služinčadi i s tolikim škrinjama i kovčezima, sjedila je kao na prijestolju - baka! Jest, to je bila glavom ona, strašna i bogata, sedamdesetpetogodišnja Antonida Vasiljevna Tarasevičeva, veleposjednica i moskovska vlastelinka, la baboulinka, zbog koje su slali i primali brzojave, koja je umirala i nikako da umre, i koja se iznebuha pojavila sama, osobno, pojavila se kod nas kao grom iz vedra neba. (*Kockar*, str. 76.)

Ovim opisom naglašava se moć bake Antonide. Zbog njezina bogatstva sva pažnja biva usredotočena na nju. No Aleksej nije baš siguran zašto joj posvećuju toliku pažnju i zašto joj dodjeljuju toliko raskošan apartman. Što će jednoj sedamdesetpetogodišnjakinji koja boravi sama u apartmanu četiri bogato namještene sobe, kupaonica, prostorija za poslugu i sobaricu? Što će joj silna osobna posluga, zaseban vagon, sva sila nepotrebnih škrinja, kovčega i sanduka? Antonida Vasiljevna zna da cijela obitelj očekuje njezinu smrt kako bi zakonski nasljednici preuzeli njezino bogatstvo pa vjerojatno i namjerno troši sav novac na dolazak kako nitko ne bi naslijedio njezine novce.

Nenajavljeno dolazi u posjet ne bi li ih sve uplašila i pokazala im kako se, bez obzira na poodmakle godine, još uvijek vrlo dobro drži.

Kada je ugledao baku, general se zapanjio, zinuo i umuknuo usred riječi. Iskolačio je oči, kao da je opčinjen pogledom zmaja. Baka je pak gledala njega također bez riječi, netremice - ali kakav je to bio pobjednički, izazovan i podrugljiv pogled! (*Kockar*, str. 80.)

No ubrzo baka se odlučuje posjetiti kockarnicu kako bi "osvojila" ponešto na ruletu. Budući da raste njezina kockarska strast, raste i poštovanje vlasnika kockarnice i drugih prema njoj pa je pozivaju da dođe i na druge lokacije. Njezine visoke napojnice potiču i veliko poštovanje osoblja hotela – oni je nazivaju *Madame le generale princesse de Tarassevitcheva*. Ali bez obzira na sve ona je dobra, velikodušna bakica koja daruje siromahe zlatnicima i štiti pravedne.

Ma koješta! Zato što je slušinja, da je ostavimo! Pa i ona je živo čeljade. Evo, ima već tjeđan dana kako se truckamo u vlaku, pa i ona bi štođod vidjela. A s kim će ako neće sa mnom? Sama se neće usudit ni nosa pomolit na ulicu. (*Kockar*, str. 91.)

I nosačima daj po jedan fridrihsdor! Daj im po jedan zlatnik, Alekseju Ivanoviču! Što se taj lakaj tu klanja, a i onaj drugi? Čestitaju mi? Daj i njima po jedan fridrihsdor. – Gospođo kneginjo... siromah izbjeđlica... neprestane nedaće... ruski knezovi tako velikodušni – uvijaše se oko

naslonjača jedan čovjek u iznošenom redengotu i šarenu prsluku, s brkovima, držeći šapku u ispruženoj ruci i smješkajući se ponizno. – Daj i njemu jedan fridrihsdor! Ma daj mu dva. E, a sad dosta jer inače nikad kraja. Dižite me i nosite. Praskovja – obrati se Polini Aleksandrovoj – sutra ću ti haljinu kupit, a kupit ću i onoj mademoiselle... kako se ono zove, mademoiselle Blanche, kako li, i njoj ću kupiti haljinu. Prevedi joj, Praskovja! (*Kockar*, str.103.)

Dok ona kocka, oko nje se vrti gomila laskavaca, ulizica i podlaca koji je, umiljavajući joj se, potkradaju i varaju. Te scene u kockarnici izgledaju čak i pomalo demonski, a vanjski sjaj kockarnice samo otkriva bijedu ljudi obuzetih kockarskom strašću. Bez obzira na svoje bogatstvo ona ne predstavlja zločestog i pokvarenog junaka. Isto tako, ona ne promatra ljude na način da ih odvaja od višeg i nižeg sloja kako to biva kod generalove svite. Za nju su i služinčad, i kockari, i učitelji, i bogati ljudi potpuno jednaki. Svojim dobitkom raduje se s drugim ljudima. I nagrađuje ih.

Njihova potpuna suprotnost jest siromašni učitelj Aleksej Ivanovič, ubogi učitelj koji drži poduke iz francuskog jezika za djecu bogatih roditelja. Cijeli roman napisan je iz njegove perspektive, on prati događaje u njihovim životima i njihovo propadanje. Za razliku od ostalih likova, on posjeduje dvije strasti, ljubav prema Polini i ljubav prema kocki. Kocka mu donosi ponešto novca, koji ionako nema, a kockarska strast raste kao i njegova želja da dobitkom izvuče Polinu iz dugova. Polina mu daje novce s kojima bi trebao osvojiti veliki iznos kako bi ona otplatila dugove. Budući da ima sreće u kocki, okušao se u igranju na ruletu.

I obje te strasti u njemu su toliko snažne da graniče s oblikom bezumlja, ali on za razliku od ostalih ne žudi za milijunima, već ga opija osjećaj rizika i izazivanja sudbine. To stanje ostaje neponovljeno i jedinstveno u cjelokupnom piščevu stvaralaštvu, a u ovome je romanu najkvalitetnije i najiskrenije opisano.

Isto tako navodi se i „socijalna“ podjela hotela. Na prvome katu nalazi se baka, tj. najbogatiji sloj ljudi, na drugome katu general i ostali, dok su na trećemu oni najsiromašniji, tj. učitelj Aleksej Ivanovič, što donekle podsjeća na Balzacova *Oca Goriota*, starac se uspinjao pansionom kako je nestajao njegov novac, iz kvalitetnih soba ugodnih za život selio se u sve siromašniji prostor na višim katovima pansiona koji je skučen i nenamješten.

Bez obzira što pripada siromašnom sloju ljudi i što dolazi u hotel kao učitelj djece generalove svite, Aleksej Ivanovič navodi da sam sebi plaća svoje troškove.

Ujutro sam pozvao konobara i rekao mu da moje troškove piše na zaseban račun. Moja soba nije bila toliko skupa da bih se morao suviše plašiti i odseliti iz hotela. Imao sam šesnaest fridrihsdora, a čekalo me...,čekalo me, možda bogatstvo! Začudo, nisam još bio ništa dobio na kocki, a postupam, osjećam se i mislim kao bogataš, ne mogu drukčije ni zamisliti sama sebe. (Kockar, str. 57.)

8.6. Posljednji Stipančići

Ante Stipančić u *Posljednjim Stipančićima* žrtva je staleške pripadnosti te njezinih svjetonazora i predrasuda, koje on objeručke prihvaća i pretjerano revno ih nastoji učiniti dijelom svoga života. Štoviše, on ne pripada plemićkom sloju jer su mu roditelji bili krčmari, ali nastoji prisvojiti taj društveni položaj i čini sve ne bi li postao plemićem u trenutku kada se uloga plemstva u društvu gasila. Želja za pripadnošću toj određenoj klasi i način ponašanja karakterističan za nju obilježavaju osobine i djela Ante Stipančića. Uz Antu Stipančića govori se i o njegovoj ženi Valpurgi, sinu Jurju i kćeri Luciji.

Isto tako, Ante se prikazuje kao superioran i bogat gospodin (gotovo posjednik) u odnosu prema Luciji i Valpurgi, on izdvaja sina omogućavajući i ispunjavajući mu razne želje i prohtjeve, a Luciju zanemaruje (Lucija se ne smije igrati s ostalom djecom, može ih samo promatrati kroz prozor jer to otac ne dozvoljava – time naglašava svoju odvojenost od ostalih, običnih ljudi). Tako Ante Stipančić uči Jurja raznim znanostima i svjetskim jezicima smatrajući ga izuzetno pametnim i inteligentnim djetetom koje će, ako se bude dalje školovalo, sigurno uspjeti. S obzirom na svoje godine on smatra da će Juraj nakon njegove smrti preuzeti brigu o brižnoj Valpurgi i njegovoj sestri Luciji. Stipančić je u stanju sve žrtvovati i učiniti i samome sebi posve nezamislive stvari: u trenucima prvih spoznaja o Jurjevu padu, čak se i ponižava i odlazi posuditi novac za završetak njegova beskrajna školovanja, a zbog Jurjeve će budućnosti iznevjeriti danu riječ i svoje dostojanstvo¹⁴. Razočaran i posramljen Jurjevim neuspjehom, kao i propašću svojih poslovnih ideja, Stipančić umire.

Kroz cijeli roman Ante Stipančić veliča svoga sina Jurja. Jedan od primjera raskošnog života, ali i uzdizanja sina Jurja jest i njegovo krštenje. Velik broj gostiju,

¹⁴ Novak, Vjenceslav (1999). *Posljedni Stipančići i U glib: predgovor*. ABC naklada, Zagreb, 1999., str. 27.

velika gozba te bogato društvo, ali i ružan odnos prema siromašnima označuju sam događaj.

Ali živ ljudski zid ne htjede da popusti. On izvadi iz džepa šaku sitnog srebrnog novca i baci ga preko ljudskih glava na nedaleku tratinu – te krajnji poletješe za novcem, popuste prvima, a onda stanu uzmicati i ovi grozeći se stisnutim pestima objiesno gospodskom kočijašu. (*Posljednji Stipančići*, str. 40.)

U tome se trenutku Ante zasigurno osjeća superiorno u odnosu na sirotinju. I on i njegovi gosti imaju dovoljno novca! Svojim odijelima i prekrasnim kočijama prolaze putem do mjesta krštenja ponašajući se kao da su na kakvoj reviji.

Ali, u tom trenutku događa se nešto sasvim neočekivano.

Najednom poču se pred prvom kočijom krik djeteta koji se odmah izgubio u vici i vrisku žena. – Što je zaboga! – nagnula se iz svoje kočije pobljedjela Dragančićka uprvši pitajući pogled u svjetinu što se sada još jače naprijed tiska. – Ta marva, eto, a ne narod – povikne kočijaš grozeći se svijetu svojim bićem – eno pogazilo nečije dijete... – Za dragoga Boga! – reče gospođa i htjede da će saći iz kočije. – Kamo ćete? – upita je Stipančić. – Da vidim što je, kako bi? – govorila ona uzbuđeno spuštajući se za zemlju. Stipančić slegne zlovoljno ramenima, no onda sađe iz kočije i pođe za gospođom koja se odvažno između ljudi naprijed protiskivala. Vika žena trajaše još uvijek. – Stipančić gledaše još časak za Dragančićkom, a kad je ona posve zašla u more svjetine, vrati se u svoju kočiju, nazove Dragančićku varošankom (seljakinjom) i zapovijedi kočijašu da tjera. (*Posljednji Stipančići*, str. 65.)

Gotovo sličnu scenu imamo i u *Zločinu i kazni*. Marmeladov gubi život pod kotačima kočije. U tom trenutku kada je Marmeladov pregažen, nitko se nije posebno ni uzrujao što je pregažen lokalni pijanac. Nitko ne mari za njegovu smrt osim obitelji jer on je ipak jedan mali čovjek koji naspram bogatih nema nikakvu vrijednost. Na isti način postupa i Ante Stipančić. Pregazivši maleno dijete, on ga ostavlja u krvi i ponosno odlazi do vinograda u kojemu se odvija krštenje.

Raskoljnikov se progura koliko je mogao, te napokon ugleda razlog svoj toj strci i radoznalosti. Na zemlji je ležao, očito u nesvijesti, čovjek koga su konji bili netom pregazili, vrlo bijedno obučen, ali u "gospodskom odijelu", sav u krvi. S lica, s glave curila mu je krv, lice mu bilo posve izubijano, oguljeno, unakaženo. Odmah se vidjelo da je teško ozlijeđen. (...) Uostalom, kočijaš nije bio odveć ojađen ni uplašen. Bilo je očito da kočija pripada bogatu i uglednu čovjeku koji je zacijelo negdje očekuje; policajci su se, naravno, svojski trudili da i to riješe kako najbolje znaju i umiju. (...) Međutim se Raskoljnikov bio progurao i još više sagnuo. Uto fenjer jasno osvijetli lice nesretnikovo; Raskoljnikov ga prepoznava. (*Zločin i kazna*, str. 165.)

S druge strane, Lucijin je život potpuno zanemaren jer se ni Valpurga ne usuđuje suprotstaviti mužu, ne može ništa promijeniti. Status žene bio je daleko uniženiji nego što su to shvaćali muškarci i zato se Antu slušalo bez suprotstavljanja.

Članovi obitelji svoju su volju uvijek trebali podrediti njegovoj jer otac je ujedno i vlasnik posjeda, materijalnih sredstava koji omogućuju egzistenciju, i njegovu i članova njegove obitelji. Međutim, njegova funkcija i uloga snažnije djeluju jer imaju podršku izvana, odnosno društvenih središta moći. (Dejan Đurić "Autoritet i obitelj u romanu *Posljednji Stipančići*", str. 26.)

"Mlada Valpurga nije pošla za Antu iz ljubavi, a nije joj on bio ni odvratn. Imovina njezinoga oca bila je već odavno propala, no u naručaj Antin dovelo ju je njezino nepoznavanje svijeta". (*Posljednji Stipančići*, str. 36.) Ona razmišlja poput Dunje i prihvaća brak vjerojatno kako bi pomogla svojoj obitelji koja je već postala osiromašena. Udajom za starijeg čovjeka financijski bi pomogla svojoj obitelji, ali bi i svoj život učinila jednostavnijim.

Valpurga je tip *tihe mučenice* koja je podređena svome mužu. Kao roditelj i kao žena ona je prignječena osjećajem nepravde koju joj nanosi njezin suprug u odgoju djece. Ona kroz cijeli roman pasivno trpi i gasne uz tiranskog, konzervativnog muža koji joj oduzima ne samo njezine ljudske osobne, ljudske slobode, već i elementarno pravo na majčinsku ljubav i emotivnu vezanost sa svojom djecom¹⁵.

Ni sama nije svjesna što joj donosi život i olako je pristala na brak sa starijim čovjekom koji joj može biti otac. Je li to potreba za pažnjom koju nije dobivala od svoga oca, poštovanje prema njemu jer je on mnogo pametniji, iskusniji od nje ili samo želja za boljim životom, ili tek nepoznavanje onoga što je čeka? To se u romanu ne navodi, ali navodi se da je imetak Valpurginih roditelja, što nespretnom trgovinom, što neradom, pao na najniže grane. "Valpurga je tako projekcija onoga što se u viktorijanskom razdoblju engleske književnosti nazivalo kućnim anđelom – idealna slika pasivne supruge i majke, prema kojoj su želje žene gotovo potpuno usmjerene rađanju i odgoju djece te služenju muškarcu."¹⁶ O pravom odgoju djece ovdje ipak nije riječ. Što u tome smislu može učiniti Valpurga?

¹⁵ O.c., str. 27.

¹⁶ Đurić, Dejan (2011). "Autoritet i obitelj u romanu *Posljednji Stipančići* Vjenceslava Novaka". *Kroatologija* 2, str. 26, preuzeto: 28. kolovoza 2019.

Smrću Ante Stipančića Valpurga i Lucija padaju na najniže grane te se pritom samo postavlja pitanje hoće li itko zamijetiti smrt jedne male patricijske obitelji? Lucija postaje robinja u vlastitoj kući, shrvana tuberkulozom, uz majku koja ne želi slušati savjete liječnika i koja joj laže hoteći je time zaštititi. Ali zadržavajući i dalje nepostojeći ponos patricijske žene.

Romanom Posljednji Stipančići razvija se i naglašava lik Lucije koji kasnije postaje najprodubljeniji i najsloženiji ženski lik hrvatske književnosti 19. stoljeća. Ona je simbol žrtve i djevojke prema kojoj se društvo ponaša nepravedno, ali i simbol pobune protiv takvoga društva¹⁷. Istina, njezin je revolt bio nejak, odupirala se ocu čitajući zabranjene knjige, ali se ipak na kraju pomirila i prestala odupirati sluteći da je njezina snaga nedostatna.

8.7. U glib

Vjenceslav Novak u svojim pripovijetkama redovito je progovarao o tipičnoj sredini u kojoj se nalazio maleni čovjek koji nije imao šanse postati "većim" u društvu. Pripovijetka *U glib* donosi nam jednu ogorčenu sudbinu darovitih mladih ljudi koji posustaju u borbi s nepravdom, bijedom i nemoralom. Autor nam prenosi nepravdu koja se dogodila talentiranom i siromašnom učeniku Jakovu Kosoviću.

Fabula pripovijetke krajnje je jednostavna, likovi su transparentni i jasno socijalno, etički i intelektualno okarakterizirani: Artur Kranjčić nadaren je sin utjecajnog i bogatog oca, a Jakov Kosović ništa manje nadaren seljački sin *tamo iz najrđavijeg kraja u Lici*¹⁸, koji je polazeći gimnaziju bio više gladan, nego sit, ali ga zato nije napustila goruća želja za učenjem i doseživanjem boljega života¹⁹. I jedan i drugi mladić bore se za stipendiju kako bi pošli u Zagreb na studij. Stipendija je u pravilu trebala biti dodijeljena mladoj i perspektivnoj osobi željnoj znanja, ali i osobi koja nije u mogućnosti sebi financirati studij. Velikom nepravdom (vezom i poznanstvima) ona je dodijeljena Arturu, sinu bogatoga načelnika.

Socijalnu nepravdu autor je dobro prikazao i opisima Arturova i Jakovljeva oca. Arturov otac bio je fin i bogat gospodin, poprilično punašan, s visokom titulom

¹⁷ Dujmović-Markusi, Dragica i Rosetti-Bazdan, Sandra (2010). *Književni vremeplov 3: čitanka iz hrvatskoga jezika za treći razred gimnazije*. Profil, Zagreb, str. 208.

¹⁸ Novak, Vjenceslav (1999). *Posljednji Stipančići i U glib*, ABC naklada, Zagreb, str. 235.

¹⁹ *O.c.*, str. 31.

načelnika grada, prstiju punih nakita, dok je drugi, tj. Jakovljevi otac, bio odjeven u iznošenu odjeću, star i umoran od cjelodnevnog i mukotrpnog rada.

Jakov nije mogao primiti udarac s takovim mirom. Proti njemu prosvjedovalo je odlučnim glasom čuvstvo srca i logika uma. Kako smije bogat čovjek uzeti ono što je namijenjeno siromahu? (Naprama njegovu ocu bio je Arturov otac gavan!) Ili zar ima Arturov otac za narod javnih kakovih i posebnih zasluga koje mu se moraju nagraditi narodnim novcem? Ako ima - slobodno! Ali iz milostinje namijenjene siromasima? (*U glib*, str. 236.)

Činilo se Jakovu da gleda svoga više od skrbi i nevolje nego od starosti pognutog oca u šupljim opancima, u platnenim gaćama, u otrcanoj platnenoj maji skrpanoj suknenim krpama, pod iznošenom vojničkom kabanicom i pustenim škrljakom što ga je kupio još negdje prije osam godina kad se posljednje dijete krstilo – gleda ga takova, a pored njega stoji Arturov otac, ugojen gospodin, načelnik grada, u odijelu od francuskog kroja, s teškim zlatnim lancem na prsluku i punim prstima prstenja... Gleda ih obojicu: njegov otac s tvrdim crtama lica pružio je na ponuku sinovlju svoju žilavu ruku onamo gdje dijele potporu – a uz nj je pružio i Arturov otac svoju bijelu, fino ugojenu ruku, i oba posežući za istom milostinjom, mole: - Udijelite meni! – I ne može Jakov naočigled toga kontrasta da shvati kolebanje onih koji odlučuju u potpori, u čiju će ruku pasti milostinja. Ruka prosjaka pored gospodske ruke... Čemu tu kolebati?...(*U glib*, str. 237.)

Pripovijetka ostavlja duboki dojam nepravde koju je Novak opisao uspješno i dozom velike kritike. Prikazan je život bogatih koji u tom bogatstvu i uživaju, ali uvijek traže više jer im nikada nije dovoljno. Njihovo licemjerje i nezahvalnost, ali i neumjerenost, nemaju granica! Ali, i dalje, oni su svi odreda pobožni ljudi koji odlaze redovito na misne obrede kršeći jednu od važnijih Božjih zapovijedi. Neka se oni u crkvi samo pokaju, daju obilne milodare i svi će grijesi biti oprosteni! A siromašne obitelji, studenti, đaci, prosjaci, obični radnici malo po malo neka umiru od gladi, bolesti i umora u svojim domovima, potpuno ostavljeni, dok djeca bogataša neka i dalje plivaju u obilju, s upola manje potencijala od siromašnih.

Nadalje, postavlja se pitanje, odakle naziv *U glib*? Društvenom nepravdom svi siromašni ljudi stjerani su u kut i bez obzira na sav njihov trud nikada neće dobiti priliku napredovati. Siromah se rađa siromahom, a takvim i ostaje; u glibu rođen, u glibu i umire – to je sudbina većine poniženih. Ne postoji nikakva prilika da se svojim marljivim radom i pokušaju izvući iz siromaštva. Isto tako, autor smatra da sebe i bogati ljudi tjeraju u glib, možda bismo ga mogli nazvati moralnim glibom jer u svojoj raskoši oni nisu zadovoljni, uvijek im nešto nedostaje. Bogati ljudi ne znaju uživati u

onome što im je pruženo, oni teže još većem bogatstvu, i jure za njime, a pritom gaze sve na svome putu. Sirotinji nameću nove poreze, nova pravila, nova plaćanja, krađu im stipendije kako ne bi uspjeli, uskraćuju im svaku pomoć koja je siromašnome itekako potrebna, samo da bi sebe uzdigli i postali još moćnijima.

Shvaćajući nepravdu Jakov nije dao ga ponese mržnja. On odlazi u Zagreb i traži najjeftiniji smještaj. Nada se da će uspješno završiti studij i pomoći svojim roditeljima barem onoliko koliko može. Pružili su mu sve što su mogli i na njemu je da im zahvali.

Dočekaao je tako u nadi i prvi dan mjeseca listopada, vrijeme da se ide u Zagreb. – Ti znaš bolje kako se mora raditi... – rekao mu je otac i prodao za nj nešto žitka. Stariji brat koji je na Rijeci zasluživao osamdeset novčića dnevne zaslužbe istovarivanjem ugljena iz brodova, poslao mu je na pismo pet forinta da mu "pomogne doputovati" u Zagreb. U rubac je svezao svoje dvije rubače i nešto rublja, k tomu je primetnula mati sir i glavu kruha, cipele objesio preko vrata – i tako pošao pješke do prve željezničke stanice. (*U glib*, str. 238.)

Dolaskom u Zagreb upoznaje osobu nalik sebi, Jerka Pavličevića, te s njim traži smještaj. Kako je Jerko već stariji student, upućen je i za koliko novaca mogu sebi pronaći "prikladan smještaj". S obzirom na to da ni jedan ni drugi nemaju stipendiju, njihov život sveden je na gladovanje.

Znaš li što ću ti reći – uspravio je opet iza dulje stanke svoje golo tijelo i stao govoriti mirnije: - Sad sam razmišljao što je glad. Fiziolog bi rekao: Organizam je istrošio magazine i javlja to mozgu, mozak poručuje vijest želucu, a želučani živci razbude u tebi osjećaj koji se zove glad. Moraš jesti – inače ne jamči organizam za nuždan red u svojoj prostranoj i vrlo fino zapleteno uređenoj državi. (*U glib*, str. 247.)

Pavličević svojim teorijama i objašnjenjima otkriva zbunjenom Jakovu dubinu problema tadašnjeg društva, koji nije ni pojedinačan ni osoban, već društveni zločin kojega su žrtve samo siromašni, mladi i nadareni ljudi. A to je samo djelić nepravde koji se odnosi na "male ljude" željne predaha. Malograđanske parole o humanosti, kršćanskoj ljubavi i pomoći među ljudima, koje redovito izgovaraju i redovito iznevjeruju bogati i moćni, prema Pavličeviću, pravi su zločin, vrhunac licemjerja i pravi put "u glib" moralnoga posrnuća²⁰.

²⁰ O.c., str. 32.

Daljnijim slijedom događaja Artur dolazi do Jakova u nadi da će u Zagrebu imati jednog starog prijatelja iz svoga mjesta, ali ga ne dočeka dobrodošlica. Jerko pokazuje Arturu što znači biti siromašan i što znači ukrasti nekome stipendiju i kruh iz usta. Artur ni sam nije bio svjestan u kakvim uvjetima drugi žive. Čitav život gledao je samo ono što se nalazi pred njegovim očima: čisto i mirisno rublje, toplo i ukusno jelo, topla i ugodna prostorija zimi itd. Što je on mogao znati kakva se nevolja nalazi kod njegovog prijatelja? Povrijeđen odlazi te traži odgovor od oca. Duboko potresen odlučio se odreći stipendije misleći da će i otac biti oduševljen odlukom.

Odgovor je bio i potpuno očekivan: Život je prava škola, a tu školu ti još nijesi učio²¹.

Na jednak način možemo se i upitati: Zašto i Raskoljnikov u *Zločinu i kazni* za svoj studij nema stipendiju? Je li je možda istrošio ili su mu je ukinuli zato što nije davao ispite na vrijeme? Ili stipendija nije ni postojala? Vjerojatno bi se i on, da se nalazio u boljoj financijskoj situaciji, snašao na svome studiju prava, ne bi razmišljao o ubojstvu stare lihvarice, ne bi živio u konstantnim bunilima i temperaturama. Svojom stipendijom mogao bi preživljavati i ne tražiti novac od svoje majke i sestre. Samo siromaštvo tjera svakoga čovjeka u glib iz kojega se ne može izvući. Studij i napredak nisu za njih, već za bogate kako bi postali još bogatijima.

8.8. Nezasitnost i bijeda

Gotovo sličnu pripovijetku s istom tematikom Novak piše o mladome i nadarenom seoskom djetetu koje živi sa samohranom majkom. Mladi Đuro želi otići na studij u Zagreb i javlja se na natječaj za stipendiju, ali stipendiju dobiva majorov sin.

Premda je stipendij bio raspisan za siromašna i dobra učenika ove općine, opet ga je dobio učenik koji nije bio ni siromašan ni dobar. Sinu udove pralje pripadahu oba pridjeva, pa mu vratiše molbu. – Pa mati se nije puno tužila na ovo. Siromašni i neuki puk ne poznaje svojih prava, pa će slegnuti ramenima kada mu ih mimoiđu, osobito s gospodske strane. A ni u javnost ne iznosi se rado ovakvo što; barem ne radi same stvari (svatko se boji zamjere!) nego najviše ako je bila posrijedi osobna ili politička mržnja. (*Nezasitnost i bijeda*, str. 24.)

Kao i svaki roditelj, majka svome sinu želi najbolje te odlazi s njim u Zagreb u potragu za smještajem. Smještaj pronalaze kod dvoje starih i bolesnih ljudi. Već i sam staričin kašalj pri Đurinom dolasku nagovještava nam nešto loše. U pretoplome i skućenom sobičku boravio je Đuro sa starcima, znojio se od pretjerane topline (soba se nikada

²¹ O.c., str. 261.

nije zračila) i slušao njihove priče. Svakodnevno je učio ne bi li majci pokazao zahvalnost za svu brigu. Ubrzo se ista bolest pojavila i kod Đure. Prije samoga početka iduće godine Đuro umire od tuberkuloze.

Pripovijetka govori o malome čovjeku kojemu bi stipendija vjerojatno spasila život jer bi si našao drugačiji i sigurniji dom. Ali, tko brine o malome čovjeku? I tko je onda kriv za jedan mladi život, za mnoge mlade živote koji su netragom nestali zbog nedostatka novca? Zbog nepravedne podjele financijskih sredstava? Društvo u kome svatko na sve moguće dozvoljene i nedozvoljene načine zadovoljava samo svoje prohtjeve?

8.9. Iz velegradskog podzemlja

Kratka novela *Iz velegradskog podzemlja* inspirirana je tragedijom najnižih društvenih slojeva zagrebačke sredine. Novak na vrlo dramatičan način retrospekcijom donosi priču obiteljske tragedije za koju je najveći krivac – bijeda.

U Zagrebu je Novaka najviše privukao malograđanski sloj, teška sudbina poluinteligenata i sitnih činovnika koji su glumatali važnost, a zapravo su živjeli poniženi i na rubu bijede. Novak je prepoznao svijet siromašnih i vječno gladnih studenata, on je u Zagrebu ugledao poraz radnika i činovnika, opisao ga je, ali se nije upustio u ironiju kakvu je tom istom sloju poklonio Čehov²².

Iz velegradskog podzemlja ostavlja poprilično potresan dojam na čitatelje zbog svih likova koji se unutar novele pojavljuju: pijani Slovak kojemu se smiju nakon što padne u blato iz kojega se ne može izvući, nedostatak hrane i odjeće i osnovnih potrepština u podrumskome stanu Mikine obitelji, jednaka sudbina Jankićeve obitelji itd. Svim likovima zajednička je ista sudbina – bespomoćnost i nesuosjećanje. Oni, kao i Jakov i Jerko, Raskoljnikov i njegova obitelj, Valpurga i Lucija, ali i mnogi likovi Novaka i Dostojevskog, nemaju priliku izvući se iz te bijede. Samo niže i niže padaju, i svi znamo već kakva ih sudbina čeka.

Jedini put kada se u ovoj pripovijetki pojavi netko tko suosjeća s njima i pokušava im dati dobar savjet, a da pripada ondašnjem višem sloju, jest gospodin kod kojeg su Mika i Jankić cijepali drva. Gospodin im je savjetovao da zarađeni novac odnesu obitelji kako bi imali za hranu, a ostale novce da stave "sa strane". Možda se ova

²² Prosperov Novak, Slobodan (2003). *Povijest hrvatske književnosti*. Golden marketing, Zagreb, str. 259.

primjedba može shvatiti i ironično jer je nadnica vrlo mizerna da bi se išta uštedjelo, ali taj gospodin stvari promatra iz svoje perspektive, ne iz njihove.

Juče su on i taj Jankić raspilili i rascijepali nekome gospodinu hvat drva i dobili za to pet kruna. Kad im je taj gospodin isplatio zaslužbu, stao ih je važno poučavati kako ne bi bilo pametno da sad pođu u gostionicu, nego da kupe za obitelj večeru, a ostatak da spreme kao prištednju. – Jer bog zna – rekao je gospodin – hoće li se sutra li prekostura naći zaslužbe. Na to Jankić, koji je dosjetljiv čovjek, odvratio gospodinu: - Ne ide to kod nas kako vi mislite....Sto školja čeka da se ovime okrpi, pa kakva štednja! A k tome...što mislite naš posao! Moramo se mi okrijepiti čašom vina...prva će polulitra pasti kao kaplja vode na usijano željezo... – A zašto ja ne idem u gostionicu? – rekao je na to gospodin. – Ja bih mogao lakše nego ti, jer su moji dohoci stalni. Pa ipak uštedim koji groš gdje god mogu. (*Iz velegradskog podzemlja*, str. 190.)

Javljanjem toga gospodina već nam se daje naznaka upozorenja da će se dogoditi nešto strašno. On naše junake upozorava kako bi ih spriječio od nerazumnog trošenja. Jankić je prvi burno reagirao na savjet smatrajući da gospodin nije dao dobronamjeren savjet, već da ih je time pokušao uvrijediti. Jankić i Mika odlaze u gostionicu pokazujući nepotreban prkos višem sloju, njih je zapravo piće kao utjeha privlačilo više od razuma. U gostionici Mika i Jankić troše svoje novce na vino. Alkohol je u noveli samo daljnje upozorenje da će se dogoditi nešto loše. On je uzrok još gorim događajima i problemima, koji nekada i ne mogu biti tako lako riješeni. Jer, alkoholizam nije samo mana, on je društveni problem.

Nakon zatvaranja gostionice Mika odlazi kući. Konzumirajući alkohol, likovi mijenjaju svoju ćud pa u ovom slučaju Mika postaje nasilan. Pokušavajući istući svoje sinove i ženu, napada malenu i bolesnu Evicu koju je jako volio. Smrcu Evice Mika shvaća da mora promijeniti svoje navike. Ali pritom se postavlja pitanje: Je li morao nužno alkohol biti glavni razlog za promjenu ponašanja? Što se sve ružno mora čovjeku dogoditi da uvidi svoje pogreške? I je li lako odreći se alkohola ako živiš u krajnjoj bijedi, u gradskom podzemnom stanu, nevidljiv kao ljudsko biće?

Njegovim prestankom konzumiranja alkohola problem se siromaštva Mikine obitelji ne rješava. Oni i dalje ostaju u vlažnom podrumu zagrebačke periferije čekajući istu sudbinu poput malene Evice. On će i dalje raditi povremene poslove, biti grub prema svojim sinovima jer je takav bio i njegov otac prema njemu, potrošiti novac kada ne bi smio, a obitelj će i dalje biti u podzemlju velikoga grada, bez nade u nešto bolje.

Pošao je za ženom nesigurnim korakom, s punim grudima poput olova teških čuvstava. Išao je kako se ide na stratište. Jer u glavi je sveđ nosio misao o smrti i kako će saći u podzemlje gdje će ga koriti mrtva Evica: – Evo što si počinio... jer si surov i bez ljubavi...A on je tako volio svoju malu, pametnu Evicu. (*Iz velegradskog podzemlja*, str. 200.)

8.10. PRIPOVIJEST O MARCELU REMENIĆU

Ovo je Novakova ponešto drugačija pripovijetka jer se dotiče višega sloja tadašnjeg vremena. Marcel Remenić cijeli je svoj život podredio vanjskom izgledu i proučavanju mode. To je čovjek koji je uvijek morao biti odjeven po posljednjoj modi i samo u modi je pronalazio pravu umjetnost i svrhu življenja. Mi u pripovijetki ne znamo što je on bio po zanimanju, točnije u pripovijetki stoji da je on bio "privijater" (nije pronađeno značenje riječi). Marcel je cijelo bogatstvo i sluškinju naslijedio od oca. Kako je Marcel nakon smrti oca htio izbjeći nepotrebne brige oko novaca, uložio je naslijeđeni novac u štedionicu i tako godišnje dobivao dvanaest stotina kamata. Za deset forinti iznajmio je sobu s kuhinjom i predsobljem, a dobivao je još dvadeset forinti mjesečno za potrebnu opskrbu i za Ružu.

Patnja za modom u Marcelovom slučaju seže u dubinu. Odijela je mijenjao svaki dan po tri ili četiri puta. Mijenjanje odijela ovisilo je o njegovom trenutnom osjećaju. Svakodnevno je nabavljao nova odijela od krojača iz Beča, cipele iz Graza itd. Odakle ta potreba za mijenjanjem odijela? Je li to potreba da se on pokaže kako ima novce? Ne bi li se onda konstantno kretao izvan kuće? Ili nečime se baviti?

Budući da je Marcel živio u malom provincijalnom gradiću gdje je čitaonica odlučila organizirati domaću zabavu na koju je pozvana i gospođa podžupanica, on je dobio priliku uvesti je na zabavu. Danima je razmišljao koje odijelo obući, odakle naručiti nove cipele, kako uskladiti boje.

Pripremivši se za zabavu, Marcel je prebacio odijelo preko stolice. U tom je trenutku u sobu ušla Ruža noseći u jednoj ruci pribor za jelo, a u drugoj malu zdjelu u kojoj se nalazilo jelo od mesa. Marcel je sjedio pred ogledalom i namještao svoje brkove. Odjednom se čulo udaranje vilice i noža, a Ruža je samo čula očajan Marcelov krik. Kada je bolje pogledala, primijetila je da iz zdjele iz njene lijeve ruke curi jušni sok i to po Marcelovim hlačama. Marcel od šoka umire.

Čitajući ovu pripovijetku postavlja se pitanje u kojoj mjeri je prljanje odijela loš ili šokantan čin? Zar je svrha junakova života pokazati pratilji ljepotu odijela? Marcel

Remenić u životu nije imao drugih problema osim problema što obući taj dan. I taj problem bi se iz dana u dan mijenjao tako da bi on promijenio odijelo kada bi mu se promijenilo raspoloženje. Je li možda Novak naslutio mogućnost otuđenja pojedinca, udaljenost od društva zbog nakaradne potrebe za vanjskom promjenom?

Otuda i prezime Remenić.... (Remenom se opasujemo, a hlače najčešće idu uz remen.)

Ova pripovijetka može se povezati s likovima u *Kockaru*, tj. s generalovom svitom. I Marcelu Remeniću i generalovoj sviti bilo je jednako važno dobro izgledati. Najveći užitak bio im je pokazati kako oni dolaze iz dobrostojeće obitelji, kako dobro izgledaju i kako se dobro drže. Nisu marili za druge. Da je Remenić pokazao interes za ljude i njihove osjećaje, možda ga uprljane hlače ne bi toliko šokirale i ubile.

9. PROBLEMATIKA U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA

Iz ovih nekoliko analiza vidljivo je da i Dostojevski i Novak uranjaju u svoju sredinu i iznose sudbine pojedinaca koji se utapaju u društvenim nepravdama, svojom ili tuđom krivicom. Oba su autora pouzdani i topli otkrivači krupnih promjena u društvu u kojem žive i posljedica tih promjena na neuočljive, obične ljude kojima je unaprijed suđeno da bitku za svoj položaj na kraju izgube. Bez obzira trude li se junaci promijeniti nešto ili samo pokorno obavljaju svakodnevne moguće dužnosti, njima je sudbina uskratila privatnu sreću (ili je osjećaju tek u sitnicama i trenucima), uvaženost u društvu i mogućnost napretka. Ako postoji nekakvo društveno ogledalo onoga vremena, oni bi se vidjeli samo u mnoštvu, nejasno i zamagljeno jer su nebitni.

9.1. Položaj žena

Kao što smo prije naveli, žene u navedenim djelima nikada nisu glavni likovi te su podređene muškarcima. Žene u razdoblju realizma nisu imale veliku ulogu i uglavnom je njihov zadatak bio "biti podređene muškarcu", brinuti se o kući i djetetu i ne uplitati se u "muške poslove". Vjenceslav Novak često se bavi temom ženske uloge pa tako govori i o šesnaestogodišnjoj djevojčici Valpurgi koja pristaje na brak s četrdesetogodišnjim Antom Stipančićem. Iz njezinih godina vidimo da je ona jako mlada i neobrazovana, točnije ona je još dijete. O njezinoj je budućnosti odlučivao njezin otac, a on se povodio tradicijom u kojoj žena šuti i čeka što će joj otac namijeniti. Razlog je najčešće bio dogovoreni brak ili rješavanje neke prijeko potrebne situacije – Dajmo Valpurgu Stipančiću i svima će biti bolje. Ako ne nama, onda njoj samoj!

Za svoju dob bila je tijelom – ako i sitna – potpuno razvita, ali iskustvom bijaše dijete. Pogled njezinih sjajnih tamnih očiju plovio je bezbrižno i slobodno po svijetu, a u kući se kriomice od majke igrala lutkom; najboljim darom što bi ga od svog zaručnika dobila, cijenila je – pored onoga da je Ante Stipančić jedan od svojih triju brodova njoj u čast Valpurgom krstio – ukusne škatulje pune francuskih poslastica kojima bi je on darivao. (*Posljednji Stipančići*, str. 36.)

I sam pisac navodi da se ona za njega nije udala iz ljubavi, ali da joj on nije ni odvratn. Zahvalna mu je na malim stvarima, a posebno je uočljivo da joj je Ante

Stipančić poklonio lutku. Darivanjem lutke jasno se odražava kolika je razlika između njihovih godina i da bi zapravo jedini pravilan odnos između njih dvoje bio otac-kći.

Ona je pravi primjer žene bez puno prava u klasičnoj patrijarhalnoj obitelji koja nije imala nikakvu drugu ulogu osim toga da čini sve što je od nje tražio njezin suprug. Upravo joj on oduzima većinu životnih radosti te joj uskraćuje ljubav i nježnost (možda i nije osjećao ljubav prema njoj), udaljuje je od sina Jurja, koji se prema majci odnosio s visine sljedeći očev primjer. No, nije joj dao niti da se previše bavi Lucijom.

Isti takav status ima i Lucija, Valpurgina i Antina kći, koja dane provodi u kući svađajući se s ocem, gledajući drugu djecu kroz prozor bez mogućnosti da proživi normalno djetinjstvo. Na obrazovanje nema pravo, ono je rezervirano za Jurja. Zapravo, ona je tek jedna od žrtvi očeva izokrenutog pogleda na žene. Lucija ima samo jednu želju, traži ljudsku sreću, a ona joj nije omogućena. U pojedinim trenucima do izražaja dolazi Lucijin prkos koji je uzrokovan dugotrajnim očevim omalovažavanjem i ugnjetavanjem. Ona se odlučuje na čitanje knjiga, ljubavnih romana, koje joj otac zabranjuje čitati te ih skriva na tavanu, ona se svađa s njim i bori se za svoja prava. Tek u posljednjim trenucima svoga života Ante Stipančić shvaća da je zapustio svoju kćer i da ona zapravo nije "ženska osoba kakvom je smatrao". Ona je bila puno pametnija i sposobnija od Jurja i tek na kraju on žali za učinjenim. Uzalud. On umire razočaran. Da ga upitaju kako bi se ponašao da ima mogućnost vraćanja vremena, mislim da bi počinio iste pogreške jer je i on proizvod svoga vremena.

Sva dugogodišnja uskraćenost osjećaja i pažnje prema Luciji dovest će do njena tihog nestanka. Neki od primjera kako se omalovažava ženski rod jest i sam primjer ručka u kojemu muškarci jedu za stolom, dok žene jedu s poslugom u drugoj prostoriji, ženama nije dozvoljeno miješanje u poslove te im je potpuno nepoznata financijska situacija, kao i poslovi koji se trenutno sklapaju.

Isto tako, velika je razlika i u ljubavnim odnosima između mladih. Život Jurja bio je uvijek raskalašen, a Lucija je o ljubavima samo čitala iz romana. Tek nešto kasnije ona upoznaje Artura i stvara osjećaje prema njemu. Zlosretnu ljubavnu priču Lucijinu Novak je opisao briljantno i s otmjenošću, stvorivši najdirljiviji lik žene u tadašnjoj

književnosti²³. Lucijin pad, podvaljivanje tuđih pisama samo kako bi Lucija ozdravila, tuga i skrivenost ženskoga roda u malenim podrumskim prostorima, nebriga za njihova mišljenja, središte je toga vrijednog i vrlo dramatičnog obiteljskog romana. Dirlijiva je i Valpurgina smrt – umrla je kao prosjakinja umotana u plahtu dok je čekala milostinju od sumještana, slomljena srca. Ponos se već davno u njoj ugasio.

U pripovijetki iz *Velegradskog podzemlja* žena je također podčinjena mužu. Žena istoga imena poput Stipančićeve kćerke, Lucija, požrtvovna je žena puna ljubavi. Ona strpljivo podnosi sav teret i situaciju u kojoj muž troši teško stečeni novac na alkohol. Dok se on opija, ona se brine gdje će se zadužiti i kako će prehraniti djecu. Lucija se ljuti na muža, ali ga za razliku od Valpurgine voli i zna da je dobar čovjek. Svjesna je da mu alkohol muti razum. Njena ljubav ide do te mjere da ga štiti kada je došao liječnik, a i nakon Evičine smrti jer ga poziva u kuću tješeci ga da je Bog tako htio. Žena je u ovoj pripovijetki potlačena i žrtva nasilja jer nakon opijanja Mika često dolazi kući ljutit i nervozan. Iako zna da je ona u pravu, da je njegovo pijanstvo krivo za mnoge nedaće i da je on uzrok problemima, on to ne želi priznati i ponaša se kao njegov otac, i njegov djed... kao mnogi muškarci u sličnim situacijama. Mika ne zna drugačije se ponašati. Zato su ljubav njegove žene i njezin oproštaj dragocjeniji. A što joj je drugo i preostalo?

S obzirom na to da živimo u modernom dobu, ovdje se postavlja pitanje: Zašto Lucija nije otišla od Mike? Je li moguće da mu je ona zaista oprostila ubojstvo djeteta? Lucija kao i mnoge druge žene u tom razdoblju bile su ovisne o muškarcima jer one nisu bile osobe koje su mogle prehranjivati obitelj. Njihova zadaća bila je brinuti se o kući i djeci, ali ne i odlaziti na posao. One nisu bile obrazovane niti su išle u školu. Lucija se zbog toga mora pomiriti sa svojom sudbinom da živi s nasilnikom koji je ubio njihovo dijete. Ovdje se ne javlja motiv ljubavi zbog kojeg bi ona njemu oprostila taj čin, nego motiv potrebe, preživljavanja i nje i njezinih sinova. Pomogla je i duboka vjera u milost Božju, vjera u neki dobar kraj u kome će Mika biti blaži muž i otac.

U pripovijesti o Marcelu Remeniću javlja se lik Ruže. Ruža je dugogodišnja obiteljska sluškinja koju Marcel nasljeđuje smrću oca. Ali, postavlja se pitanje, kako je on mogao naslijediti žensku osobu, tj. kao je on mogao uopće naslijediti sluškinju? Ruža je u jednu ruku predstavljena kao rob jedne obitelji na visokom položaju. Novak se

²³ O.c., str. 259.

opisom o nasljeđivanju odmah opravdava te govori da ona s njima ima dobre i bliske odnose. U toj obitelji je već godinama, a zbog duboke starosti već pomalo i zaboravlja. Ona je postala dio opreme u stanu. Vjerojatno se više i ne bi mogla drugdje zaposliti pa je i ovo vrsta milosti.

Po zanimanju nije bio Marcel ništa, čemu se kaže radije >>privijater<<. Naslijedio je od oca trideset tisuća forinti gotovine i staru služavku Ružu. Moglo se reći i tako da je Ruža naslijedila njega. Jer da se sjetila, mogla je još pred nekoliko godina proslaviti pedesetogodišnjicu što je u istoj obitelji služila neprekidno djeda, sina i unuka. No ona je posljednjih godina zaboravljala koješta. Tako je već deset godina govorila i po svojoj prilici vjerovala da joj je šezdeset godina. Od toga se broja nije mogla pomaknuti unaprijed. (*Pripovijest o Marcelu Remeniću*, str. 41.)

S Marcelom sluškinja živi u malenome stanu te spava u kuhinji. Vodi brigu o njegovim odijelima i obrocima, ali isto tako "krivac" je i za njegovu smrt. Marcel nikada u životu nije imao velikih briga jer je uvijek sve imao preda sobom te mu sam čin proljevanja juhe po novome odijelu izaziva šok i srčani udar. Možda je tada Marcel prvi put primijetio tko mu donosi hranu, tko zna? Možda do toga trenutka nije ni znao za Ružino postojanje.

U *Kockaru* su prikazane žene koje se udaju za muškarce na visokom položaju. One imaju sličan položaj kao u Novakovim djelima, samo to nije tako drastično istaknuto. Financijski ovise o muškarcima jer se ne mogu same uzdržavati. Također, one se ne miješaju u muške poslove i dane provode jednoliko, u neradu. Brigu o njihovoj djeci vode sluge i učitelji koji su za to plaćeni, a njihovi se životi sastoje od toga da im je gotovo svaki dan jednak. I to je stečevina njihova socijalnog statusa. Tko zna kako bi se ponašale da ih se izbací iz njihove kolotečine? Kako bi se ponašale i što bi učinile da nemaju što jesti?

Polina Aleksandrovna na samom početku romana čini se prilično sebična i zločesta osoba. Ponosna je na svoju ljepotu i njome uvijek šarmira i privlači svakoga muškarca. Svojim izgledom vrši veliki utjecaj na muškarce i tjera ih na pokornost. Ali, ljubav je prisiljava da postane osjetljiva, nježna i draga dama. Za razliku od drugih likova ona je ponešto drugačija jer je pametna i zna iskoristiti situaciju.

Isprispovjedio sam joj o svojim dotadašnjim susretima s misterom Astleyem na putu. – On je snebivljiv i zaljubljuj i, naravno, već je i zaljubljen u vas. – Jest, zaljubljen je u mene. – potvrdi Polina. – I, naravno, deset puta je bogatiji od Francuza. Šta, ima li Francuz zbilja štogod? Je li to izvan neke sumnje? – Nije. Ima nekakav dvorac. General mi je to još jučer odlično tvrdio.

No, je li vam to dovoljno? – Ja bih se, da sam na vašem mjestu, svakako udao za Engleza. – Zašto? – upita Polina. – Francuz je ljepši, ali je nepošteniji, a Englez ne samo što je pošten nego je i deset puta bogatiji – odbrusih joj. – Jest, ali je zato Francuz markiz i pametniji – odvrati ona sasvim mirno. – Je li baš tako? – nastavih jednako dalje. – Baš tako. Polini se moja pitanja nisu nikako sviđala, i vidio sam da me htjela naljutiti tonom i besmislenošću svoga odgovora. To sam joj odmah i rekao. (*Kockar*, str. 13.)

Polina gaji osjećaje prema glavnome liku, ali on nije osoba koja joj može pružiti jednostavnost bogatog života. Pomoću njega pokušava odabrati osobu koja bi joj možda mogla pristajati više od njega.

Još jedna žena koja se izdvaja u svim romanima jest Antonida Vasiljevna. Ona je glasna žena, čvrstoga stava i žena koje se svi boje. Ona ima veću moć nego svi muškarci u *Kockaru*. Antonida ima bogatstvo i njime može manipulirati. Ona zna iskoristiti svoj društveni status u svoju korist i dokaz je da i ženski likovi mogu biti čvrsti poput muškaraca. Trezvena je i na svoj način prezire buduće nasljednike koji joj se ulizuju zbog bogatstva što bi ga od nje naslijedili. I zato ona nemilice rasipa to svoje bogatstvo. Hoće li oni nešto naučiti? Hoće li se početi radom brinuti za svoju budućnost. Vjerojatno neće.

U *Poniženima i uvrijeđenima* javljaju se likovi Nelly, Nataše, Katje i Ane Andrejevne. Ana Andrejevna, kao i u Novakovim djelima, također je potlačena i nema nikakva prava. Primjer vidimo nakon odlaska Nataše s ljubavnikom Aljošom. Ihmenjevu to ne odgovara jer je u sukobu s Aljošinim ocem pa majci zabranjuje bilo kakav kontakt s Natašom. Od straha pred mužem Ana Andrejevna prekida odnos s kćeri, ali o njoj i njenom životu saznaje od Vanje i ne zaboravlja je. Potajice prati njezinu sudbinu ne dozvoljavajući nikome da to sazna.

Nataša je prikazana kao djevojka koja također nema velik utjecaj u svojoj sredini. Dok joj se muž Aljoša danima ne pojavljuje u kući, ona ga čeka i priprema se za njega kao da će svaki dan doći znajući da ga ni o čemu neće propitivati, kao da na to nema pravo. Njegova i najmanja riječ ili pokret već su opraštali sve dane koje je proveo izbivajući iz kuće. Važno je da je ponovno tu, s njom.

Katja ili Katerina Fjodorovna bogata je princeza kojoj je u početku žao razarati brak između Aljoše i Nataše. Međutim, ipak više razmišlja o sebi nego o drugoj ženi. Zašto bi odustala od nečega što njoj odgovara? Ili od nekoga koga želi samo za sebe?

Njezin joj društveni status dozvoljava da udovolji svojim željama i potrebama. Nije važno koji su razlozi za ponašanje bogatijeg sloja društva, njoj je kao bogatoj princezi bilo puno više toga omogućeno nego onima koje je Dostojevski nazvao poniženima i uvrijeđenima.

U *Bijednim ljudima* Varvara je djevojka zaljubljena u Makara Devuškina, ali tu ljubav skriva od ostalih. Do četrnaeste godine živi lagodno jer joj je otac upravitelj golemog imanja kneza P. u T-skoj guberniji, a majka se kao tipična žena bavi kućanskim poslovima. Nakon što joj ubrzo otac umire, majka i Varvara se sele u Petrograd. Dolaskom u Petrograd odmah ostaje siromašna. Majka nije u mogućnosti zarađivati novac pa se sele kod Ane Fjodorovne. Ana Fjodorovna bavi se nepoznatim poslovima, ali im ustupljuje sobicu u kojoj majka i Varvara borave. Ubrzo umire i majka te o njoj brigu preuzima Makar Devuškin, rođak iz drugog koljena, koji joj omogućuje razne sitnice poput odjeće, odlazaka na koncerte kako bi i ona bila sretna. Makar Devuškin prema njoj se odnosi kao pravi muškarac prema ženi. Nikada je nije smatrao nižom od sebe nego se ophodi s obožavanjem i poštovanjem. Prema njoj se odnosi kao što se Asthley odnosi prema Polini i prema Antonidi Vasiljevnoj. Iz razgovora je vidljivo poštovanje i iskrena ljubav prema njima.

Kako je financijska situacija Makara Devuškina bivala sve teža, ona se udaje za Bikova, bogatog starca koji joj omogućuje bolji život. Tim odlaskom ona svjesno postaje njegovom ropkinjom poput Novakove Valpurga, Lucije (*Iz velegradskog podzemlja*), Raskolnikovove sestre Dunje itd. Možda je i Devuškin osjetio sreću zbog toga što je osoba koju voli uspjela ostvariti jedan dio svojih snova. Svjestan je da se bolji život u onim društvenim uvjetima (kao uostalom i danas) može ostvariti jedino novcem. Kada ljudi nemaju puno novaca, oni teže i sanjaju o velikoj količini novca, ali su svjesni onoga što si mogu priuštiti, a što ne. Kako novci dolaze i kako ljudi postaju bogatiji, ta razmišljanja se mijenjaju. Ljudi imaju sve više i više potreba, sve više i više stvari im treba, makar one bile bespotrebne. Ali mijenjaju se i neke druge stvari jer što više čovjek stekne novca, tako raste i njegov položaj u društvu, raste mu broj "prijatelja" i potreba. Varvara je od svojih malih nogu odrastala u bogatstvu i nagli pad i gubitak novca za nju je vjerojatno predstavljao šok. Upoznavanjem gospodina Bikova raste njezina potreba za novim stvarima. Udajom postaje tipična ženska ropkinja muškoga roda koja vjerojatno neće ni imati taj pristup novcu kakav je imala u

djetinjstvu, ali život će se vjerojatno činiti lagodnijim unatoč spoznaji da je i udaja bila promašaj.

Zaboga, otrčite odmah draguljaru. Kažite mu da ne treba praviti naušnice s biserima i smaragdima. Gospodin Bikov kaže da je to prebogato, preskupo. On se srđi; kaže da mu se ionako ispraznila kesa i da ga pljačkamo, a jučer je rekao da se ne bi ni vezivao kad bi znao za tolike troškove. Kaže da ćemo otputovati čim budemo vjenčani, gostiju neće biti, a ja neka se i ne nadam da ću se vrtjeti i igrati, daleko je još do svetaca. Evo kako on govori! A bog zna treba li mi sve ovo! Gospodin je Bikov sam i naručivao sve. Ne smijem mu ništa odgovarati: tako je žestok. Što će biti od mene? (*Bijedni ljudi*, str. 110.)

U *Zločinu i kazni* ističe se lik Sonje. Požrtvovna djevojka koja postaje prostitutkom kako bi pomogla svojoj obitelji, jedini je lik koji djeluje i bori se za nešto bolje. Ona se ne podređuje drugima, bez obzira na to što prodaje svoje tijelo, već traži izlaz iz loše situacije. Sonja postaje prostitutkom zbog čega napušta svoju obitelj, da ih poštedi osude okoline u kojoj živi, i nosi žutu ceduljicu na odjeći, označena je i prezrena, nitko ne suosjeća s njom jer je spala na najniže društvene grane. Sonja svojim primjerom ilustrira važna društvena pitanja koja su od velike važnosti kod Dostojevskog, a to su odnos prema ženama, posljedice siromaštva, važnost vjere (može se reći i važnost vjerovanja u čudo da će joj Bog oprostiti prostituiranje jer to čini iz potrebe) te važnost obitelji. Sonja jedina shvaća da je Raskolnikov ubojstvom zelenašice zapravo ubio samoga sebe, na njega se sažalila zavapivši: Što si to učinio sebi? Ona svoju i njegovu sudbinu poistovjećuje, ostavlja svoj bijedan život i odlazi s njim u Sibir kako bi spasila i dušu njegovu i svoju.

U pripovijetkama *U glib* i *Nezasitnost i bijega* vidljive su samo uloge žena kao majke. Žene se na fakultetima ne javljaju jer one nemaju mogućnost studiranja kao svi muškarci. Kao i njihovi očevi, majke su siromašne i bijedne. One nemaju velikoga utjecaja i potlačene su u svim pogledima. U pripovijetki *Nezasitnost i bijeda* majka je samohrani roditelj sina Đure i na razne načine pokušava doći do novca kako bi sinu omogućila studij.

Udova pralja glačala je rublje bijelo kao snijeg ruho kad je sin tiho i tobože nehajno stupio pred nju; ali sretni smiješak na njegovu licu nije izbjegao majčinu oku; nato reče punim i zvonkim glasom, koji je inače od same neprestane brige i truda zvučio nekakvim teškim i bolnim priglasom: – Doista su ti gospoda dala dobru svjedodžbu...Misliš li da ti ja to na očima ne čitam? A meni, tepče nijedno, ništa ne govoriš... – Samo >>odlično<<!...Ali znaš li još nešto? – nastavi dječak, a od same vesele uzbuđenosti izdavaše ga grlo. Mati digne od posla ruke i čekaše piljeći u

zaljubljene oči svoga jedinca. – Imovina općina raspisat će stipendij, dvjesta forinta na godinu!
(*Nezasitnost i bijeda*, str. 21.)

9.2. Problem alkohola

Alkoholizam je jedan od problema koji je u to vrijeme dominirao društvom. I u Dostojevskog i u Novaka alkoholizam je jedan od većih problema siromašnih koji uništava pojedince, ali i cijele obitelji. Marmeladov u *Zločinu i kazni* i Mika u pripovijetki *Iz velegradskog podzemlja* jesu likovi kroz koje možemo uočiti sve strahote koje alkoholizam donosi. Bez obzira na posljedice, bez obzira na djecu, na ženu, alkohol u njihovim životima zauzima prvo mjesto. Nema ni potrebe da tražimo korijene njihovoj ovisnosti jer nisu ni rasvijetljeni, nego su samo prikazane posljedice te društvene pojave. Mika radi povremene sezonske poslove pilara i većinu svojih dnevnica ostavlja u krčmi u društvu Jankića, a Marmeladov nije u mogućnosti zadržati nikakav posao pa njihova materijalna situacija biva sve teža. Kako su se materijalne situacije pogoršavale, obojica se sve više opijaju. Alkoholizam Marmeladova odvodi u smrt, umire pod kotačima kočije. Zbog njegova problema s alkoholom njegova kći Sonja postaje prostitutkom ne bi li prehranila obitelj, ali on i te novce uzima da bi mogao piti.

To je bio čovjek od preko pedeset godina, srednjeg rasta i snažne građe, s prosijedom kosom i velikom čelom, s podbuhlim, žutim i čak zelenkastim licem od stalnog pijančenja i s otečenim kopcima, iz kojih su, kao kroz uzane pukotine, sijale živahne crvenkaste očice. Ali u njemu je bilo nešto vrlo čudnovato; u njegovom pogledu kao da je blistalo čak neko ushićenje – ako hoćete, osjećao se i smisao i razum, ali u isto vrijeme i kao da je svjetlucalo neko bezumlje. Imao je na sebi star, potpuno pohaban crni frak, s otpalim dugmadima. Samo se još jedno nekako držalo, i njime se on i zakopčavao, očevitno ne želeći da se udaljava od uljudnosti. Ispod prsluka od nankina virio je plastron, sav zgužvan, uprljan i isproljevan. Bio je obrijan na činovnički način, ali već poodavno, pa mu je gusto izrastala siva, čekinjasta dlaka. (*Zločin i kazna*, str. 15.)

Marmeladov zna što čini, utapa se u suzama i proklinje samoga sebe, ali i dalje nastavlja piti, ležati mrtav pijan i uzimati Sonjin novac kako bi svoju bijedu ponovno zalio alkoholom. Možemo se pitati je li njegova grižnja savjesti bila iskrena ili je samo tražio razlog da i dalje pije. U usporedbi sa Sonjom on je bio slabiji i jadnik koji je tonuo sve dublje u svoj jad. S druge strane, Mika je u pijanstvu pretukao na smrt svoju kćerku Evicu. Kao da je neki drugi čovjek dizao ruku na djevojčice, a ne on.

Ali kao što obično u takovim zgodama, pored sve zamračene svijesti u njem se i sinoć stao javljati ponos i svijest o pravu gospodara koji je tu glava svemu pa smije da radi što hoće. Žena je vikala, on se razbuđivao- a onda su se potukli. Tad je žena pobjegla iz sobe, dječaci su skočili sa svoga kreveta, a kad ih je htio tući, umaknuli su nekamo za materom. I Evica je htjela za braćom, a on... Uhvatio ju je, i bog zna što je uradio djetetu, jer se opet našla odnekud u sobi žena i, otrgnuvši mu Evicu, digla je u naramak i psujući plakala. A on je vidio cijeli niz žena s djetetom u naramku i tu prestaje njegovo sjećanje. (*Iz velegradskog podzemlja*, str. 194.)

Novela se temelji na motivu obiteljske tragedije. Do samoga zločina dovodi bijeda. Lik Mike osvjetljen je moralno-psihološki u konkretnom socijalnom okviru. Suočen s tragedijom, za koju se osjeća krivim, Mika proživljava duboke duševne krize. Otkrivajući njegov unutrašnji svijet, Novak ističe toplinu roditeljskog osjećaja, zgražanje nad vlastitim činom, duševnu zebnju, kajanje. Zato nam je Mika na neki način draži od Marmeladova. Mika je čovjek od krvi i mesa, žrtva društvene nepravde, a Marmeladov, koliko god bio žrtva, doima se kao glumac vrlo uživljen u svoju ulogu žrtve, kao razmetljivac koji traži osudu, a ipak dobiva sućut zbog svoje blagoljublivosti i suza koje lije u pojedinim trenucima. Kaže se da pijan govori ono što trijezan misli pa je i Marmeladov u tim trenucima govorio istinu o sebi i svojim pogrešnim odabirima, ali nije činio ništa da ih ispravi.

U oba djela ističe se socijalna nepravda koja male ljude dovodi do teških situacija. Stradanja likova i same pisce dovode do osjećaja sućuti. Nijednog od likova ne osuđuje obitelj, ali ni čitatelji, na neki ih način pokušavamo opravdati i poželimo im dati savjet koji bi morali prihvatiti. Mikinu situaciju prihvaćamo jer on sam priznaje da ga je kažnjavao njegov otac koji je također "volio popiti". Isto tako ni njegova ga žena ne osuđuje. Ponavlja mu da je dobar čovjek i da on nije za piće, i da je cijela ta situacija samo Božja volja. S druge strane, Marmeladovljevu smrt i djeca i žena žale pa i sam Raskolnikov osjeća naklonost prema njemu jer ga žali. Problem alkohola javlja se i u drugim djelima, poput *Bijednih ljudi*, ali oni nisu toliko istaknuti kao u navedenim djelima. Varvara njemu konstantno daje opomene da se upristoji i da prestane piti jer društvo osuđuje takve ljude. Ta opijanja jesu samo povremena (najviše je u opijanju ipak uživao Dimitrij Karamazov, nekako očajnički i tvrdoglavo, kao da je prizivao što bržu smrt).

9.3. Problem kocke

Osim problema s alkoholom javlja se i problem s kockanjem. I sam Dostojevski imao je problem s kockanjem te je velik dio svoje imovine ostavio upravo na ruletu. Otuda i roman *Kockar*. Taj roman ne predstavlja fabularno jedinstvenu cjelinu jer ima nekoliko glavnih tema: temu kockarske strasti, temu Rusa u inozemstvu i temu nekoliko isprepletenih ljubavnih odnosa. Nas zanima samo ona socijalna, tj. što to loše kocka donosi društvu? Kako ljudi u jednom trenutku ostaju bez bogatstva? Što opsjeda ljude toliko da zaborave na sve oko sebe i vide samo kuglicu ili karte?

Aleksej Ivanovič kao glavni lik *Kockara* razvija ovisnost o kocki kako bi pomogao Polini da otplati svoje dugove, ali i kako bi sebi omogućio bolju financijsku situaciju. Sreća ga na ruletu prati, on često i osvoji poneke novce, ali ta je sreća prolazna. Njegova je sreća ona početnička, kao što ju je i Antonida imala. Nakon početničke sreće novci polako nestaju pa prevelikim ulozima ona na kraju ostaje bez svega. No, njoj to nije predstavljalo problem – samo su nasljednici ostali kratkih rukava. I danas je kockarska strast aktualna i mnogi ostaju bez obitelji, kuće, auta i svega što su stvarali cijeli život. U drugim romanima problem kocke gotovo je nevidljiv (osim u primjeru Svidrigajlova u *Zločinu i kazni*) jer se u njima prate životi ljudi koji jedva uspijevaju prehraniti se taj dan.

9.4. Bijeda životnih prostora

Dostojevski u *Zločinu i kazni* smješta Raskoljnikova u sobicu pod krovom četverokatnice koja više nalikuje na ormar nego na neku prostoriju. Bez obzira na nisku cijenu podstanarstva Raskoljnikov nije u mogućnosti plaćati najam te zbog toga često izbjegava susret s najmodavkom. Njegova sobica opisana je kao prostorijica duga pet-šest koraka, oblijepljena žućkastim tapetama, kojih je na nekim mjestima i nedostajalo, te niskoga stropa. Takav je bio i namještaj: tri stara stolca, izderana sofa koja je služila kao krevet te prebojani radni stol. Jedinu odjeću koju ima koristi kao jastuk. O grijanju za hladnih zimskih dana nije mogao ni razmišljati.

Sivim bojama obojan je i cijeli taj dio Petrograda. Siromašni studenti, radnici, beskućnici, alkoholičari stanuju u oronulim zgradama, hitaju neprimjetno za svojim poslovima i nestaju među zidovima svoje sirotinje. Ni Raskoljnikov ni drugi likovi ne žive u boljoj situaciji. "Nepodnošljiv zadah iz krčama kojih u tom dijelu grada ima sva

sila, i pijanci koje je neprestance susretao, iako je bio radni dan, dopunjavaju odvratn i turoban kolorit prizora. Izraz strahovita gađenja promakne načas mladićevim finim crtama". (*Zločin i kazna*, str. 8.)

Marmeladovljev dom opisom je još ružniji i siromašniji. U tom malenom prostoru živjeli su Marmeladov i Katerina Ivanovna s troje maloljetne djece i Sonjom.

Stube su bivale, što dalje, to mračnije. Mala čađava vrata na kraju stuba, na samu vrhu, bijahu otvorena. Krnjadak svijeeće osvjetljavaše sirotinjsku sobu dugačku desetak koraka. Sve bijaše razbacano i u neredu, napose kojekakve dječje prnje. Najdalji kut bijaše zastrt poderanom plahtom. Iza nje je zacijelo stajala postelja. U samoj sobi bijahu svega dva stolca i divan presvučen voštanicom, sav izderan, a ispred njega stajaše stari kuhinjski stol od jelovine, neobojen i nepokriven. (*Zločin i kazna*, str. 27.)

Makara Devuškina u *Bijednim ljudima* Dostojevski smješta u bučnu prenaseljenu zgradu prepunu sobica. "Zamislite, na primjer, dug hodnik, sasvim mračan i nečist. S desne strane zid, a s lijeve samo vrata do vrata, kao brojevi, sve se redom redaju. Eto ti se brojevi iznajmljuju i u svakome ima po jedna soba: u jednoj sobi žive i po dvoje i po troje. Za red ne pitajte - Nojeva lađa!" (*Bijedni ljudi*, str. 9.) I sam svoju sobu naziva rupčagom, ali je zadovoljan njome. Ni Varvara Andrejevna ne živi u boljoj situaciji. Pisac se ne bavi opisom njezina doma niti ga ona sama opisuje. Pretpostavlja se da ona živi u puno boljem prostoru nego Makar jer Makar je taj koji želi Varvari ugoditi. Ali kako izgleda njezin stan, ostaje na čitatelju.

Uz Makara Devuškina pisac govori i o Gorškovu, činovniku bez posla koji živi s troje djece i ženom u malenoj pregrađenoj sobici. U tom sobičku nikada se ne čuje smijeh, samo vječno jecanje i šapat. Makar u pismima govori i kako Gorškov dolazi prositi od njega jer nema ni za hranu. Sudski procesi oduzeli su mu svu imovinu, a oduzeli su mu i svaku mogućnost zaposlenja. Rješavanje sudskoga spora u korist Gorškova paradoksalno dovodi i do smrti samoga lika. Tu smrt i pretpostavljamo jer ona je jedini izlaz iz svake bijede.

Alekseja Ivanoviča u *Kockaru* Dostojevski smješta u hotelsku sobicu, odvojenog od ostalih likova, na trećem katu hotela. Sobu ne opisuje, već se više bavi opisima samoga hotela i smještaja bogatih ljudi, kao da time naglašava njegovu neznatnost. Ostali likovi smješteni su u raskošne odaje s poslugom.

Vanju ili Ivana Petroviča Dostojevski smješta u sobu pokojnog starca Smitha. Velika soba, vrlo niska, ali za Vanju je to sasvim dovoljan prostor. Za šest rubalja na mjesec nije se moglo dobiti ništa bolje.

Pod samim krovom, na petom katu, u zasebnom stanu, koji se sastojao od malena predsoblja i velike, vrlo niske sobe, s tri pukotine nalik na prozore. Sve mu je pokućstvo bilo stol, dvije stolice i stari prastari divan, tvrd kao kamen, odakle je sa svoju strana izvirivalo liko, i to je bilo gospodarovo. Peć kao da se već odavno nije ložila, ni svijeće se nisu zatekle. (*Poniženi i uvrijeđeni*, str. 137.)

Vjenceslav Novak ne opisuje Mikin dom, već govori o hladnoj zimi i neimaštini. Taj dom nalazio se negdje u podrumu, nalik na sobicu, ne na stan. Samo znamo da se nalazi u mračnom i vlažnom dijelu zagrebačke periferije. Ostali ih stanari nisu ni viđali, a i da jesu, najvjerojatnije su okretali glavu na drugu stranu.

Prva pomisao (potaknuta naslovom pripovijetke) o domu: neki maleni sobičak, prepun vlage, hladan i taman, odvojen od ostalih stanova. Likovi su potpuno nezamijećeni, u domu (osim za vrijeme Mikinih pijanih povrataka iz gostionice) biva mir i spokoj. Cijela je obitelj živjela u podzemlju, onom istinskom, podrumskom, ali i društvenom.

S druge strane, Vjenceslav Novak opisuje bogat dom Ante Stipančića. Velika kuća, s krčmom na prvome katu, s velikim vinogradom oko kuće - bila je to jedna od najuglednijih kuća toga vremena. Nakon Stipančićeve propasti i smrti opisuje se dom Valpurga i Lucije. Sasvim suprotna priča. Jedna od najstarijih kućica, s ulazom preko strmih kamenitih stuba i balature nad kojom je iznad vrata uzidana nakazna ljudska glava. Malena, niska, pokućstvom prenatrpana sobica i pretopao zrak zbog zatvorenih prozora karakteriziraju taj skromni dom. U tim se prostorima ne može ni disati, prostor polako isisava život i iz Lucije i iz njezine majke.

U *Pripovjesti o Remeniću* spominje se samo kako je sav naslijeđeni novac stavio u štedionicu, a za deset forinti mjesečno iznajmio je sobu s predsobljem i kuhinju. Soba je pripadala Marcelu, a predsoblje i kuhinja Ruži. Opet privid – umjesto da novac koristi za kvalitetniji život, Remenića tješi misao da ima veliku ušteđevinu. Za koga je čuva kada nikoga pored sebe nema?

Artur i Pavličević svoj smještaj za vrijeme studija pronalaze u malenoj sobici u dvorištu obiteljske kuće.

U dvorištu je bila dugačka, niska, žuto oličena kuća s mnogo vrata i prozora. Na jedna od tih vrata uveo je Pavličević Jakova i rekao kratko: – Ovdje smo... Ušli su kroz tijesnu kuhinju u neveliku, tamnu i neveselu sobu u kojoj je bio pomiješan zapah vlage s vonjem izgorjeloga duhana i čađe iz kuhinje. Iz sobe je gledao jedan prozor u dvorište, a kraći zid do njega bio je pokrit tamnim ljagama od vlage koje su bile nalik ogromnim bubrezima. Nad ljagama visile su o zidu svijetle kapljice kao suze. – Zidovi plaću... – rekao je Pavličević Jakovu koji se zagledao u rosne kapljice po zidu... – A molim vas, što da bude veselo u siromaha? – Časak je šutio, a onda je opet uzeo govoriti glasom i načinom kako naučavaju stariji mlađe: – Loši imitatori nekih pjesnika koji su pjevali u drugo doba, vele: Srce veselo... vedar um, zalud će htjeti bijeda biti um... i tako dalje... A tako bih znao pjevati i ja: riječi, rime, napuhavanje – ali ovdje virni, braco!...Vlažno je, dašto... A kako hoćete! – slagao je ramenima – ja vas ne silim... Samo velim: Za te novce – deset novčića na dan – nećete stanovati u Zagrebu... Eto, ipak imate svoj krevet, pokrivala je dosta, imamo stil, svaki svoj stolac – a vode koliko god hoćete! – dodao je veselo, pokazavši na zemljani vrč odbita kljuna što je stajao na niskoj stolici kraj male željezne peći. Ta je pećica imala lik dugačkog i vrlo začuđenog luca, a luknje nad vratašcima gledale su jadoliko iz tog prezačuđenog lica i davale mu izraz kao da bi ono najvoljelo proplakati. (*U glib*, str. 241.)

U boljoj situaciji ne nalazi se ni Đuro iz pripovijetke *Nezasitnost i bijeda*. On svoj smještaj pronalazi u toplome i vlažnome sobičku s dvoje tuberkuloznih staraca. Starac je krojio žensku odjeću, dok je starica onako boležljivo ležala u krevetu i kašljucala klice u vječno zatvoren prostor.

10. PSIHOLOŠKA ANALIZA LIKOVA U REALIZMU

Fjodor Mihajlovič Dostojevski stvara novi tip psihološkog romana koristeći se novim pripovjednim tehnikama poput postupka unutrašnjeg monologa za oslikavanje ljudske duše i čovjekove podsvijesti. Pisac psihološkog romana ne nastoji prikazati samo što likovi rade, već i objasniti zašto likovi poduzimaju neke određene radnje. Sama naracija psihološkog romana u drugom je planu, pripovijedanje je samo povod kako bi se prikazali unutarnji osjećaji lika, njegove misli i težnje, unutarnje borbe, patnje, ali i njegove strasti. Događaji oko likova, društvo i okolina samo su dodirne točke koje dovode do toga da bi se analizirala svijest lika. U romanima psihološkog realizma često se iznose kritike i mišljenja o društvenom ili političkom pitanju vremena u kojem se likovi nalaze. Međutim, psihološki realizam ne treba miješati s psihoanalitičkim pisanjem ili nadrealizmom jer su to dva posve drugačija načina umjetničkog izraza koji su cvjetali u dvadesetom stoljeću i usredotočili se na psihologiju na drugačije načine.

Psihološki roman svoje je početke imao već i za vrijeme prosvjetiteljstva, ali pravi procvat doživio je u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Njegov razvoj započinje s Jean-Jacquesom Rousseauom, Johannom Wolfgangom Goetheom te se nadalje proširio među romantičarima. Pravi procvat doživljava u francuskom realizmu tijekom devetnaestog stoljeća, a potom su se njime počeli koristiti i u Engleskoj. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća u Francuskoj se autori njime manje služe, ali u Rusiji psihološki roman doživljava svoj vrhunac, što možemo vidjeti i u djelima Dostojevskog. Tako da slobodno možemo reći da su pravi predstavnici psihološkog romana Fjodor Mihajlovič Dostojevski i francuski pisac Gustave Flaubert.

Njihove ideje o psihološkoj karakterizaciji likova, ali i slične teme kasnije preuzima i Vjenceslav Novak.

11. PSIHOLOŠKA ANALIZA LIKOVA U DJELIMA DOSTOJEVSKOG I NOVAKA

Dostojevski i Novak u svojim djelima donose likove sa sličnim problemima. Njihovim djelima prolaze ubojice, kradljivci, kockari, siromašni studenti željni društvene afirmacije, osiromašeni činovnici, radnici, alkoholičari, siromasi, prostitutke, sitni trgovci i preprodavači, lihvari itd.

Oba pisca skreću pozornost na neimaštinu čovjeka koji i psihološki pati. Svi oni u djelima imaju svoje uloge, patnje i razmišljanja. Oni razmišljaju o boljim danima, svojoj obitelji i nedaćama koje ih prate. Pokušavaju se izvući s dna društvene ljestvice na različite načine, ali postupno sve više i više padaju. Svaki lik ima svoj križ i nosi ga na način na koji on to može, ali svi oni završavaju jednako. Neki pronalaze utjehu u vjeri u Boga, neki vjeruju u čudo na kraju svih patnji, a neki s kletvom nestaju u ništavilu.

U svojim mislima oni donose i ideje o boljem sutra pa tako Raskolnikov razmišlja o ubojstvu stare lihvarice, Sonja se nada čudu koje će spasiti nju i obitelj iz propasti, Makar i Varvara sanjaju o boljim i ljepšim danima koji će ih možda jednoga dana dočekati, Vanja sanja i teži ljubavi, Stipančić razmišlja samo o uspjehu svoga sina, a kasnije i o tome što je zanemarivao Luciju, Valpurgu muče Lucijine bolesti i neostvorena ljubav. Svaki lik ima svoje misli i pisac ih u djelu iznosi. Čitajući njihove misli, mi razmišljamo što ih dovodi do takvih razmišljanja, čak i tražimo načine kako bi se možda situacija razriješila.

11.1. Zločin i kazna

Lik Rodiona Romanoviča Raskolnikova najzanimljiviji je lik romana *Zločin i kazna*. Dostojevski svog junaka namjerno imenuje Raskolnikovom. Korijen njegova prezimena potječe od ruske riječi raskol te nam tako Dostojevski gotovo odmah daje trag prema tome kakav će zapravo biti Raskolnikovljev lik. Raskolnikov je rasječen između dvije psihološke osobe. Jedna osoba omogućuje mu da iskorači van, izvan normalnih ili običnih ljudi, a druga osoba omogućuje mu da bude normalna, tj. prosječna osoba stvorena zakonima čovjeka i Boga. U tom svom raskolu njegova se ličnost polako rascjepkava, on pada u bunilo, dvije su ličnosti u borbi za prevlast, a Raskolnikov pokušava ostati cjelovit.

Raskoljnikov je siromašni i bivši student prava koji zbog neimaštine odustaje od studija. Već na samom početku romana saznajemo da duguje novac za stanarinu, nema novca za hranu i odjeću, a stan u kojem živi jest malen i zatvoren prostor u kojemu jedva ima mjesta za kauč, stol i stolicu. Unatoč svemu Raskoljnikov sebe smatra važnom osobom koja bi jednoga dana mogla doprinijeti dobrobiti društva, a i sam cijelo društvo dijeli na "obične" i neobične"

A što se tiče moje podjele ljudi na obične i neobične, slažem se da je ta podjela donekle proizvoljna, ali ja ne inzistiram na točnim brojkama. Ja vjerujem samo u svoju glavnu misao. A to je upravo misao da se ljudi, po prirodnom zakonu, *općenito* dijele na dvije vrste: na nižu (obične), to jest, da tako kažem, na materijal koji služi jedino razmnožavanju sebi sličnih, i na one prave ljude, to jest one koji imaju dar i sposobnost da u svojoj sredini izreknu *novu* riječ. Dakako da ima bezbroj podvrsta, ali te se dvije osnovne vrste poprilično jasno razlikuju: prvu vrstu, to jest materijal, čine, općenito govoreći, ljudi koji su po svojoj naravi konzervativni, pristojni, žive u pokornosti i rado se pokoravaju. Oni, po mom mišljenju, i moraju biti pokorni zato što su za to predodređeni, i to njih nimalo ne ponizuje. Oni pak iz druge vrste svi krše zakon, to su rušioци ili su bar skloni rušenju, svaki prema svojim sposobnostima. Zločini su tih ljudi, dakako, relativni i različiti; ponajčešće zahtijevaju, u vrlo raznolikim iskazima, da se sruši ovo današnje u ime nečega boljeg. Ali, ako takav čovjek treba, radi svoje ideje, da prekorači i preko leša, da zgazi krv, on može sam sebi, u svojoj duši, po mom mišljenju, odobriti takav korak, ovisno doduše o ideji i njezinim razmjerima, to valja dobro upamtiti. Samo u tom smislu govorim ja u svom članku o njihovu pravu zločinu. (Sjećate se da smo i pošli od pravnog pitanja.) Uostalom, nema pravog razloga za zabrinutost: masa im gotovo nikad ne priznaje to pravo, pogubljuje ih i vješa (manje-više) i tako, posve pravilno, popunjava svoju konzervativnu misiju, samo što budući naraštaji te iste mase uzdižu one pogubljene na pijedestal i klanjaju im se (manje-više). Prva je vrsta svagda gospodar današnjice, a druga vrsta gospodar sutrašnjice. Oni prvi održavaju svijet i brojčano ga produžuju, a drugi ga pokreću i vode prema cilju. I jedni i drugi imaju posve jednako pravo na postojanje. Ukratko, kod mene svi imaju podjednako pravo i – živio vječni rat – dakako do novog Jeruzalema! (*Zločin i kazna*, str. 240.-241.)

Zbog bijede i društvene nepravde, ali i potrebe da pripada "višoj razini ljudi", Raskoljnikov ubija lihvaricu Aljonu Ivanovnu i njezinu sestru Lizavetu Ivanovnu. U romanu Raskoljnikov budno prati lihvaricu Aljonu Ivanovnu, a prati i siromašne ljude koji zalažu obiteljsko blago i vrijedne stari kod lihvarice ne bi li dobili nešto novca za preživljavanje. I sam Raskoljnikov posjećuje je nekoliko puta i svjestan je njezina bogatstva, ali i oholosti. Zbog društvene nepravde Raskoljnikov se odluči izboriti za "cijelo društvo" i ubiti lihvaricu. Prije samoga ubojstva preispituje svoju savjest – Je li ispravno to što planira učiniti? Njegove misli konstantno su upućene prema staroj

lihvarici, pa i snovi. Čak i svoje snove smatra poticajem za njezino ubojstvo, tj. on u svojim razmišljanjima traži opravdanje za ubojstvo stare lihvarice, gramzive i odbojne starice koja iskorištava i vara mlade ljude. Time prelazi moralne granice u svrhu interesa čovječanstva.

Prvotna razmišljanja možda i izgledaju kao opravdano ubojstvo zbog lihvaričine zlobe, ali postavlja se pitanje radi li on to uopće radi društva ili sebe? Raskoljnikov prije samoga ubojstva vjeruje da je on "nadčovjek" i stoga može prijeći prihvaćene moralne standarde u više svrhe, poput utilitarnog dobra. Međutim, nakon samoga ubojstva lihvarice i njezine sestre, javlja se osjećaj krivice, neprestana nesvijest pri spomenu ubojstva, vrtoglavice, strahovi i visoke temperature, što nam dokazuje da on nije "nadčovjek" i da je potpuno jednak običnom čovjeku poput svih drugih. Iako se nakon ubojstva lihvarice bori s odlukom priznanja i iako mu se čini da njegova teorija o nadčovjeku nije realizirana te da on mora prihvatiti stvarnost i status obična čovjeka, on i dalje ostaje u uvjerenju da je ubojstvo lihvarice opravdano. Njegovo konačno shvaćanje da voli Sonju jedini je razlog da nadiđe svoj urođeni prezir prema čovječanstvu.

(Postavlja se pitanje: Kako je moguće da Raskoljnikov do detalja planira svaku sitnicu vezanu za ubojstvo, a onda zaboravi zaključati vrata nakon ulaska u Aljonin stan?)

Kao što se i sam roman dijeli na tri dijela, tako isto možemo podijeliti i lik Raskoljnikova. Prvi dio romana je dio romana koji obuhvaća razdoblje prije zločina, to je razdoblje u kojemu Raskoljnikov sebe smatra posebnom osobom koja mora učiniti nešto za društvo. Drugi dio romana je vrijeme zločina i to je razdoblje u kojemu Raskoljnikov shvaća da on nije nadmoćan i kada upada u stanje potpunog bunila. Treći dio romana je nakon zločina u kojemu mu Sonja pomaže psihički prebroditi muke i tada se događa njegov novi "preporod". I njegov povratak vjeri.

Sonja Semjonovna Marmeladova kći je bivšeg činovnika Marmeladova i zbog obiteljske bijede i siromaštva prinuđena je žrtvovati samu sebe. Već na samom početku romana saznajemo od Marmeladova da je ona upravo zbog svoje pokornosti i poslušnosti, ali i vlastite dobrote, odlučila žrtvovati sebe kako bi spasila svoju obitelj od propasti. Prema Raskoljnikovu, ona je prinuđena biti podređena drugima jer je

ona običan čovjek. Ali, postavlja se pitanje smatra li Raskoljnikov Sonju običnim čovjekom nakon što se on zaljubi u nju?

Na samom početku romana Sonja nema veliku ulogu. Ona jedva progovara u romanu, a sve informacije koje saznamo o njoj prenosi nam isključivo Marmeladov. Ona je dobra, draga i tiha djevojka koja obavlja svoje poslove bez puno prigovaranja. Tako je prikazuje Marmeladov, koji je bez obzira na njezinu "ukaljanost", prikazuje sveticom ili primjerom kršćanske požrtvovnosti zbog koje će joj grijesi biti i oprosteni.

Sonja je tiha, plaha i izuzetno pobožna osoba posvećena svojoj obitelji. Njezina žrtva, prostituiranje radi prehrane obitelji, još više dokazuje koliko joj je stalo do dobrih obiteljskih odnosa za razliku od Raskoljnikova, koji konstantno traži bijeg od svojih bližnjih. Ona ne razmišlja o sebi, već samo o drugima, razmišlja samo o tuđim problemima i nedaćama koje ih prate. Čak i ne osuđuje Marmeladova zbog njegova alkoholiziranja niti trošenja novaca koje je ona svojim tijelom zaradila.

Raskoljnikovljevim priznanjem o ubojstvu isprva je bila prestrašena, ali u svojim beskonačnim sposobnostima razumijevanja počinje se duboko brinuti za njega. Sonja nije prestravljena njegovim zločinom, ne gaji odbojnost prema njemu kao prema ubojici, ali ga u svim trenucima žali. Zabrinuta je za njega i njegovo mentalno stanje jer je svjesna da će ga razmišljanje o samome činu ubojstva mentalno slomiti. Ona u trenucima brige za njega uopće ne razmišlja o sebi niti osudama društva. Ponovno, kao i djecu Katarine Ivanovne, sebe stavlja na drugo mjesto. Koliko se god problema, osuda i napada odnosilo na nju, ona razmišlja o načinima kako da pomogne Raskoljnikovu.

S druge strane, Raskoljnikov Sonju smatra velikim društvenim prijestupnikom zbog njezinog nemoralna (on, ubojica nije nemoralan?), ali postoji bitna razlika između njihovih nemoralnih ili društveno neprihvatljivih djela. Raskoljnikov vjerojatno ne ubija lihvaricu zbog društva, već zbog sebe. On ubojstvom stare lihvarice pokušava uzdići sebi ego i dokazati da je on tipičan primjer nadčovjeka. Sonja čini veliki grijeh da bi pomogla i spasila druge, svoju obitelj, a ne sebe. Ona je u romanu prikazana kao velika vjernica te samim time njoj vjera nalaže pokornost i poslušnost. Vjera joj govori i da će joj Bog oprostiti sve grijeha upravo zato što nisu počinjeni iz obijesti nego iz potrebe.

Svojom pokornošću i poslušnosti često biva ponižena i osramoćena, ali ona je tip osobe koja ne može gledati propast svojih bližnjih. Žena je, nije školovana i nema priliku pronaći negdje posao kao muškarac. Nema priliku napredovati niti doći do novaca kako bi kupila osnovne namirnice. Njezin otac, Marmeladov, jest besposlen i alkoholičar i jedini način da dobije neke novce jest prodavanje svoga tijela. Zapravo, možemo kazati kako je Sonja izuzetno jak psihički lik. Ona trpi razne uvrede, ali i dalje čvrsto stoji na zemlji.

Na samom početku romana Sonja se nada čudu i spasenju zbog svojih grijeha. Jedan od primjera je i čitanje biblijske priče o Lazaru u kojoj se govori o Lazarovim sestrama koje teško podnose bratovu patnju i željno očekuju čudo koje će ga izbaviti od zla ili nedaća. Lazarove sestre za razliku od Sonje uspijevaju svjedočiti čudu, a Sonja i dalje uzaludno čeka. Tek kada je Lužin optuži za krađu, ona mijenja svoje ponašanje. Shvaća da je vjera, pokornost i čekanje na čudo neće izbaviti iz bijede. Shvaća da se u životu treba boriti i nikome se ne pokoravati. Sonja u tom trenutku preuzima lik žene ratnice. Ona se suprotstavlja muškome rodu, što u tom trenutku nije dozvoljeno. Sonjin lik jako je važan u romanu jer ona Raskoljnikova izvodi na bolji put. Bez obzira što prema Raskoljnikovu ona predstavlja tipičan "niži i podređeni" primjer čovjeka, ona svojim ponašanjem i svojom pomoći Raskoljnikovu dokazuje da i u njoj postoji nešto "više".

Marmeladov može predstavljati i dvojbenu stranu likova prema Raskoljnikovljevoj usporedbi. Marmeladov je bivši činovnik s dna društvene ljestvice i često svoju tugu utapa u alkoholu. On nije nužno loša osoba, zapravo, da se nalazi u boljem položaju, vjerojatno bi bio dobra i topla osoba. Ali, upravo zbog problema s alkoholom njega možemo smatrati i osobom koja je spremna učiniti zlo. Psihički vjerojatno nije dovoljno jak da se bori s neimaštinom i zato svoje probleme utapa u gostionicama. Alkohol, kao i Miki, otvara njegovu mračnu stranu u kojoj najviše stradavaju djeca i Sonja. Agresija je čin koji se u romanu ne opravdava jer on zbog svojih problema dira one niže od sebe. Poput Svidrigajlova njegov život mora završiti jer se lik ne može promijeniti.

Sa Sonjom je usporediva Lizaveta Ivanovna. Lizaveta Ivanovna polusestra je lihvarice Aljone Ivanovne. Ona je, baš kao i Sonja, podređena drugim ljudima, ali u njezinom slučaju ona je samo podređena lihvarici Aljoni Ivanovnoj. Ona je tipičan

primjer pokornog, poslušnog i skromnog lika koji se nalazi pod utjecajem druge osobe i iz toga ne traži izlaz. Ona se ne zna izboriti za sebe i ona je tipičan primjer stajaćeg i prozirnog lika koji u djelu zapravo i nema neku ulogu. Budući da živi pod tuđim uvjetima i utjecajima, postavlja se pitanje što bi se dogodilo da je Raskolnikov ubio samo Aljonu Ivanovnu? Što bi se tada dogodilo s Lizavetom? Tko bi se brinuo o njoj? Kako bi se ona izborila za sebe? Što bi ona radila? Ona je u romanu prikazan kao dobar lik tako da vjerojatno ne možemo očekivati od nje da bi se nastavila baviti Lizavetinim poslom. Isto tako, nakon Aljonine smrti vjerojatno bi svi došli po svoje vrijednosti i Lizaveta bi ostala sama i bez ičega. Tko bi se brinuo o njoj znajući da joj je u srodstvu mrska lihvarica? Smrću Aljone Ivanovne za Lizavetu se nije mogla očekivati drugačija sudbina. Ona je lik koji stagnira i nije sklon promjenama i usko je vezan za Aljonu Ivanovnu. Osim smrti u romanu njoj nije bilo drugog izlaza.

Svidrigajlov prema Raskolnikovljevoj teoriji pripada običnim ljudima. On predstavlja hladnu intelektualnu osobu koju karakterizira sebičnost, hladnoća, ali i zločestoća. Zapravo, on predstavlja tipičnog negativca s prljavom prošlošću. Rasipnik je i ženskar i ne bira načine kako bi došao do određenog cilja. Po mnogim karakteristikama nalik je Raskolnikovu. Obojica su u romanu predstavljeni kao ubojice. Svidrigajlov truje svoju ženu Marfu Petrovnu, a jednom prilikom silovao je i četrnaestogodišnju djevojčicu koja je zbog toga počinila i samoubojstvo. To je tipičan primjer mračnoga lika kojega se u romanima treba kloniti. Njegove misli vječno su crne i preusmjerene samo na njega samoga. A ipak je to lik koji doživljava katarzu kada shvati uzaludnost svoga života.

U pismu kojega šalje Raskolnikovljeva majka navodi se da je pokušao osvojiti i Raskolnikovljevu sestru Dunju i pritom izazvao skandal nazvavši je ženom prijestupnicom. Ta "ljaga" skinuta je s nje zahvaljujući njegovoj ženi, koja je shvatila istinu i potrudila se, pred smrt, da Dunju materijalno osigura i time iskupi i sebe i muža. Njegova strast prema Dunji ni tada nije bila ugašena, on dolazi u Petrograd za Dunjom. Svidrigajlov nema grižnju savjesti prema svome nemoralu. Međutim, u oblikovanju ovog lika, pa tako i u ostalih, Dostojevski primjenjuje postupak prosvjetljavanja.

Na posljednjim stranicama romana Svidrigajlov postupa iznenađujuće čineći dobra djela. Do takvog preokreta dolazi u pokušaju da konačno bezuspješno osvoji Dunju.

Znači li to da u njemu postoji ipak nešto dobro? Svidrigajlova je zadivila Dunjina ljubav prema Raskoljnikovu, njena odlučnost i čvrstoća te moralna čistoća. Shrvan i utučen potrudio se da novčano zbrine djecu Marmeladova, Dunji i svojoj premladoj zaručnici daje novac te odlazi. Na primjeru Svidrigajlova možemo vidjeti da se ljudi mogu promijeniti i učiniti nešto dobro. Time se on spašava od potpuno negativnog lika u romanu. Dobra djela nekako sve opraštaju.

Vjerojatno najprije pomislimo da Svidrigajlov čini samoubojstvo zbog svih poraza koje je u kratkom vremenu doživio, ali isto tako možemo protumačiti da i Raskoljnikovu i Svidrigajlovu ubojstva stvaraju velik teret, pa im se tako često oni javljaju u snovima. Unutar njihove psihe javlja se grižnja savjesti. Kao što je Raskoljnikov počinio ubojstvo radi određene dobiti, tako se postavlja pitanje zašto je onda to učinio Svidrigajlov? Svidrigajlov nasljeđuje velik novac nakon smrti Marfe Petrovne i to mu osigurava stabilan i lagan život u financijskom smislu, ali ne i na psihičkoj razini. Nadalje, postavlja se pitanje i oko ubojstva četrnaestogodišnjakinje. Je li on to mogao spriječiti? Ta grižnja savjesti vjerojatno je na kraju toliko jaka da je počinio samoubojstvo.

Dunja se vjerojatno od početka doima kao lik koji je podređen. O njoj i njezinim razmišljanjima ne saznajemo puno od nje same, već preko drugih. Ona je tipičan ženski lik koji je miran i tih i nema puno utjecaja na druge, no ponekad i malčice ohol (njezin odnos prema Sonji nakon prvog susreta). Dobra je i ponizna pa gotovo pristaje i na brak s Lužinom kako bi Raskoljnikovu pomogla oko njegove financijske situacije. Na tom primjeru vidimo koliko je zapravo njezina ljubav prema bratu jaka. Dunja jest pokorna žena, ali ona za razliku od Sonje pokazuje da ima i svoju mračnu stranu, poput brata. Kada puca na Svidrigajlova pokazuje da je gotovo jednaka Raskoljnikovu.

11.2. Psihološki problem Raskoljnikova

U svim literaturama uvriježeno je mišljenje da je zločinačko ponašanje uvijek uzrokovano mentalnim bolestima. O figuri i ponašanju zločina u devetnaestom stoljeću velik doprinos donio je Lombroso. Pojednostavljeno, osnovne se ideje Lombrosove znanosti mogu predstaviti kao pokušaj identifikacije određenoga postotka ljudi koji prijeđu granice moralnih kategorija i počine kakav zločin, kao

takozvanih rođenih kriminalaca²⁴. Lombrosova istraživanja tako navode primjere potencijalnih zločina ili osoba koje mogu ukazivati na psihički poremećaj. Na samom početku istraživanja Lombroso je dokazao da uvelike na profil zločinca utječe i izgled, ali u primjeru Raskolnikovova to se čini gotovo nemogućim. Raskolnikov nije tamnokos, nema natprosječno istaknutu čeljust niti previsoke jagodice. Međutim simptomi poput blagih neuroza, noćnih mora, alkoholizma, nedruštvenosti, halucinacija i nemogućnost osjećaja grižnje savjesti jedni su od primjera koji vjerojatno ukazuju na neke primjere tipičnog zločinca. Dostojevski je u *Zločinu i kazni* iscrpno prikazao Raskolnikovljevo psihičko stanje i iz njega se daje naslutiti da je on izuzetno plašljiva, namrgođena, skeptična i razdražljiva osoba sklona velikim promjenama raspoloženja. Nakon ubojstva postaje sve manje i manje tolerantan, više ne tolerira buku, vrućinu i gužve. Ponaša se sve više kao osoba s psihičkim problemima.

Osim psihičkih problema anksioznosti i netolerancije prema drugim ljudima u Raskolnikovu se javljaju i dvije podvojene ličnosti. Jedan Raskolnikov vješto planira zločin, točno određuje gdje će sakriti sjekiru, na koji način će udariti staru lihvaricu, na koji način će zapakirati paket kako bi odvuкао lihvaričinu pažnju. Toliko detaljno zamišlja taj zločin da u svojoj glavi vrši i probu svojih zamisli. U mislima prolazi svaki detalj, svaki postupak svoga plana osmišljava pažljivo.

Drugi Raskolnikov ne želi počinuti ubojstvo, predbacuje se zbog takvih ideja, zgražava se nad planovima i pokušava se oduprijeti takvim zamislama. I upravo se te dvije ličnosti konstantno mijenjaju do ubojstva Aljone Ivanovne. U trenutku kada saznaje da će Aljona Ivanovna biti sama u kući, javlja se agresivni Raskolnikov te u stanju psihičke nestabilnosti on lihvaricu i ubija.

I zadržava prisebnost duha jer vrlo vješto izbjegne posjetioce na vratima, skriva se u praznom stanu i onda odlazi iz zgrade neprimijećen.

(Zanimljivo je da nakon toga Raskolnikov skriva svoj plijen pod neki kamen u nekom dvorištu i zaboravlja što je sve htio učiniti s njime.)

²⁴ Čutura, Vladan (2018). "Što Zagorkine žene ubojice svjedoče o Lombrosu". *Tabula: časopis filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, No15, pristup stanici: 13.rujna 2019.

11.3. Kako povezati Dostojevskog i Raskoljnikova?

Dostojevski kao i u većini svojih romana nerijetko zanemaruje ulogu oca. Uloge oca uglavnom su mračne i agresivne. Raskoljnikovljevog oca u romanu uopće ne upoznajemo, Sonjin otac Marmeladov na samom početku romana umire pod kotačima kočije, Varvarin otac umire u njezinoj četrnaestoj godini, Makar svoga oca i ne spominje, u *Kockaru* jedini odnos imamo Generala i njegove pokćerke Poline, ali njihovi obiteljski odnosi nisu toliko izraženi, jedino tek u *Poniženima i uvrijeđenima* daje se naslutiti topla obiteljska priča s odnosima otac-usvojeni sin-kći. Za oca Dostojevskog navodi se da je bio izuzetno "mračan čovjek, nervozan i razdražljivo samoljublji".²⁵ O svome ocu Dostojevski je rijetko pričao i uvijek je izbjegavao spominjati ga. Vjerojatno je to zato što ga uz oca vežu snažne uspomene jer je oduvijek nastojao udovoljiti mu, a nakon očeve smrti prvi je put doživio epileptični napad.

Jedan od psiholoških problema koji se navodi kod Dostojevskog jesu "halucinacije". One su se pojavile u njegovoj desetoj godini i pratile su ga gotovo do kraja života. Takve halucinacije možemo vidjeti i kod Raskoljnikova u njegovim snovima. Svi snovi koji su pokazani kod Raskoljnikova izuzetno su mračni i uvijek donose nešto loše – poput nagovještaja smrti Aljone Ivanovne. Isto tako, Dostojevski navodi da je u mlađim danima često čuo i mnoge druge glasove, kao i to da je u djetinjstvu imao neopisivo jak "noćni strah", jači nego kod ostale djece, i da se u snu često trzao od straha²⁶.

Navodi se i da je Dostojevski imao česte napade epilepsije. Upravo i zbog takvih napada i pogoršanja njegova stanja Dostojevski i umire. Prilikom epileptičkog napadaja osoba pada u šok i u stanje bunila, a nakon samoga napada osoba se ničega ne sjeća. Epilepsija je tako povezana i sa psihičkim bolestima koje na isti način možemo uočiti i kod Dostojevskog. Dostojevski u naletima svoga bunila čini stvari koje vjerojatno u stanju svijesti nikada ne bi učinio.

Dostojevski je svoje bolesti ovako karakterizirao: " Svi vi, zdravi ljudi, ne slutite kakvu sreću osjećamo mi, epileptičari, nekoliko trenutaka prije napada. Muhamed u svom Kur'anu tvrdi da je vidio raj i da je bio u njemu. Pametne budale misle da je on lažov i

²⁵ Stanojević, Vladimir (1989). *Tragedije genija*. Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb, str. 307.

²⁶ O.c., str. 307.

varalica. Oh! Ne! Nije on lajao. Vidio je on zaista raj u nastupu napada epilepsije, koju je imao kao i ja. Ne znam je li to stanje blaženstva trajalo nekoliko trenutaka, nekoliko sati, nekoliko mjeseci, ali, vjerujte mi na riječ, ja ga ne bih dao ni za sve radosti ovoga svijeta"²⁷.

11.4. Bijedni ljudi

U *Bijednim ljudima* pratimo dva protagonista, Makara Devuškina i Varvaru Aleksejevnu. Makar i Varvara gaje međusobne "ljubavne" odnose bez obzira na veliku razliku u godinama. Točnije, mi ne znamo što se između njih događa. Oni su rođaci u drugom koljenu i način komunikacije koji ostvaruju pismima, zvuči kao da gaje uzajamnu privlačnost i ljubav jedno prema drugome. Ali, na samome kraju, Makar se izražava riječima: kao rođenu sam Vas kćer volio! (*Bijedni ljudi*, str.113.)

Makar Devuškin jest dobronamjerni osiromašeni četrdesetsedmogodišnji vladin činovnik koji bez obzira na svoja mala primanja pomaže financijski i drugima. Većinu svoga života prepisuje tuđe tekstove (sjetimo se Akakija Akakijeviča), a često čita i ispraznu literaturu. On se nikada ne žali, ne razmišlja negativno jer je on zadovoljan i sa svojim sobičkom samo kako bi život njegovoj Varvari bio ugodniji. S Varvarom se dopisuje preko pisama, a, kao što smo i prije naveli, rijetke su i posjete. Makar u svojim pismima Varvari piše o svojim emocijama, o boli u grudima siromašnih i bolesnih ljudi koji ga okružuju, o bijedi područja u kojemu žive, o tmurnim gradskim pejzažima koji imaju strašan utjecaj na psihu onih koji žive u takvom okruženju, o svojim razmišljanjima o boljim danima kada će se oni moći slobodno šetati, o stanu i njegovim susjedima, o odjeći koja se već raspada, ali bez obzira na sve te tužne događaje o kojima piše, pisma su nerijetko obilježena i opisima njegove neizmjerne ljubavi prema njoj i izljevima sreće uzrokovanim kratkim susretima s Varvarom. Njega na životu ništa ne drži koliko osjećaj ljubavi prema Varvari. On na posao odlazi s osmijehom na licu jer zna da će kasnije Varvaru razveseliti kartama za kakav koncert. Njegove misli nemaju ni tračak zlobe, ni mržnje prema ikomu.

Jučer sam bio sretan, neizmjereno sretan, preko svake mjere sretan! Vi ste me, tvrdoglavko, bar jednom u životu poslušali! (...) Vidim, na Vašem prozoru zadignut kraj zastora i prikvačen za lonac s kaloperom upravo onako kako sam Vam natuknuo; odmah mi se učinilo da je na

²⁷ O.c., str. 324.

prozoru trenulo i Vaše lišce, da i Vi iz svoje sobice gledate mene, da mislite na mene. (*Bijedni ljudi*, str. 7.)

On nikada ne razmišlja o sebi i problemima koji ga muče. I kada mu je potrebno nešto, poput novoga kaputa, on nađe način da stari zakrpa. Radije će se i zadužiti, ali važan mu je osmijeh i sreća drugih.

Ja ću, anđele moj, svakako uzajmiti i prije ću umrijeti nego što bih odustao od zajma. I pišite, dušo moja, neka se ne uplašim velikih kamata – i neću se uplašiti, dušo, neću se uplašiti, ni od čega se sada neću uplašiti. Dušo, zaiskat ću čederdeset rubalja u papiru: to nije mnogo, Varenjka, što vi mislite? Može li se meni na prvu riječ povjeriti četrdeset rubalja? To jest, htio bih reći, smatrate li me za sposobnoga da na prvi pogled udahnem povjerenje i pouzdanje? Može li se po fizionomiji, na prvi pogled, suditi o meni povoljno? Sjetite se, anđele, jesam li sposoban da udahnem? Što mislite Vi osobno? Zaista, obuzima me takav strah – kao bolest, istina je, kao bolest! Od četrdeset rubalja odvajam dvadeset pet za vas, Varenjka; dva rublja u srebru stanodavki, a drugo određujem za svoj osobni potrošak. Vidite, gospodarici bih morao dati i poviše, pa prijeka je potreba; ali, smislite sve, dušo, prebrojite sve moje potrebe... (*Bijedni ljudi*, str.76.)

Isto tako, iz pročitanoj dijela romana dade se zamijetiti da Makar od Varvare uvijek traži potvrdu za sve svoje postupke. Iz toga možemo zaključiti da nije psihički jaka osoba jer od drugih traži odobrenje za ono što će učiniti. On njoj povjerava svoje financije, svoje ideje oko kupovine ili zakrpe novoga kaputa, on traži potvrdu o knjizi kojoj bi čitao, o hrani koju bi jeo, o novcima koje bi trebao dati Gorškovu itd.

Mi u knjizi ne saznajemo puno o njegovoj prošlosti, niti o njegovoj obitelji. Zapravo, možda on samo traži osobu koja će ga slušati u svim tim njegovim mukama i pomoći mu samo na način da ona potvrdi njegova razmišljanja, da sasluša neke njegove muke i da ga pokudi onda kada je to potrebno. S druge strane, možda zbog takve ljubavi on njoj podređuje gotovo sve!

Varvara Aleksejevna, dušo! Stid me je, zvijezdo moja, Varvaro Alesejevna, strašno sam se zastidio. Ali što tu ima osobito, dušo? Zašto ne bih razveselio svoje srce? Onda i ne mislim na potplate, jer potplat je tričarija, i svagda će ostati prost, jadan, prljav potplat. Pa i cipele su tričarija! I grčki mudraci hodali su bez cipela, pa čemu bi naš čovo tetošio taku nedostojnu stvar? Zašto bi onda vrijeđali, zašto bi me prezirali? Ah, dušo, dušo, našli ste što ćete pisati! A Fedori kažite da je nesklapna, nemirna, nagla žena, uz to glupa, neizrecivo glupa! Što se pak tiče mojih sjedina, i u tom se varate, rođena moja, jer ja nisam takav starac kako Vi mislite. Jemelja Vas pozdravlja. Pišite da ste se ražalostili i plakali; a ja Vam pišem da sam se također ražalostio i plakao. A za završetak, želim Vam svakojega zdravlja i sreće, što se pak mene

tiče, također sam zdrav i sretan i ostajem Vaš, anđele moj, prijatelj Makar Devuškin. (*Bijedi ljudi*, str.84.)

Njegov način izražavanja i misli uvijek je dobronamjieran. Za Varvaru uvijek ima lijepe riječi, on je naziva zvijezdom, srećom, ljubavi, dušom... Ali, sva ga ta ljubav ne spašava od moralnog i psihičkog propadanja koje opisuje Dostojevski. Varvara prihvaća udvaranje svog zlostavljača Bikova i pristaje se udati za njega. Makar, kao njezina ljubav i njezin zaštitnik, ništa ne može učiniti i sve prepušta sudbini. Zapravo, Varvarinim odlaskom Makar i Varvara ostaju živi, imaju sredstava, ali gube jedno drugo i to znači njihov kraj. Makar svoju tugu i psihički slom utapa u alkoholu, jer on je svoj dio života posvetio samo Varvari i ona je smisao njegova života. Čak ni osjećaji ljubavi i krivnje ne spašavaju ga od sklonosti alkoholu. Bez nje, on nestaje.

Gdje bih Vas našao onda, anđele moj? Ja ću umrijeti, Varenjka, umrijet ću svakako; moje srce neće pretrpjeti takvu nesreću! Volio sam Vas kao svjetlo Gospodnje kao rođenu sam Vas kćer volio, sve sam volio u Vama, dušo, rođena moja! Samo sam za Vas jedinu i živio! I radio sam, i spise sam pisao, i hodao, i šetao, i opažanja svoja nanosio na papir obliku prijateljskih pisama, sve zato što ste Vi, dušo, živjeli ovdje, sučelice u blizini! (*Bijedni ljudi*, str. 113.)

Dostojevski često u svoje romane uključuje likove s problemom alkohola. Takvim problemom on pokazuje očaj i nedostatak volje za životom svoga lika. Alkoholom lik potapa svoje probleme, ali i sebe, i spajajući se s time, i sam sebi postaje odvratn. Ali, svi službenici u vrijeme kada je Dostojevski pisao bili su i plaćeni samo toliko da imaju dovoljno da svoju tugu utapaju u čaši.

Varvara je ponešto drugačija od njega. Mlađa je žena koja živi s kuharicom Theodorom. Iako je mlada, iskusila je mnoge nedaće i tuge koje su je zadesile u životu. Ona je žrtva nasilja i skriva se od počinitelja pod okriljem dalekog rođaka. U djetinjstvu ostaje bez oca pa se seli s majkom u Petersburg.

Nakon majčine smrti postaje žrtvom nasilja te bježi. Bez obzira na sve probleme koje je prošla, ona je osoba koja se nije slomila, nije se prepustila ni tipičnoj ženskoj sudbini tadašnjeg vremena, ona ne posustaje sa svojim životom i bori se da se uzdigne s dna. Mnogo je psihički jača od Makara i zato je lik koji zaslužuje samo divljenje i poštovanje.

Za razliku od drugih žena (Sonje, Lucije, Mikine žene, Poline) ona je jedina junakinja koja pokušava zaraditi novce poštenim radom šivajući kod kuće. Pronalazi načine

kako se prehraniti i osigurati si egzistenciju, barem onu osnovnu. Točnije, ona je jedan od rijetkih pametnih ženskih likova koja se za svoj život bori poput lava. Na neki način ona brine i o Makaru, daje mu savjete oko kupnje stvari, govori mu kako mora prestati piti i sramotiti se. Ali, shvaća i da ne može biti vječni teret jednom malom činovniku. Shvaća da mora otići jer Makar joj ne može puno toga ponuditi, njih dvoje jedva preživljavaju s njegovim mizernim primanjima. Makar zbog svoga bijednoga izgleda dobiva i kritike na poslu.

11.5. Poniženi i uvrijeđeni

U ovom romanu prate se dvije paralelne priče, vremenski udaljene, čiji junaci na neobičan način bivaju povezani. Prateći sve te silne događaje koji se odvijaju pred nama, čini nam se kao da pripovjedač trči s jedne na drugu adresu pomno zapisujući činjenice i događaje. I sve se to čini nekako čudno jer se unutar romana isprepliće nebrojeno tema, poput nemogućnosti praštanja, odanost, egocentrizam, perverzije, društvene nepravde. Zapravo, cijeli roman čini se poput sapunice. Uvijek netko pati, plače, saznaju se nove šokantne činjenice i tek na samome kraju dolazi do razrješavanja sukoba, i naravno, sve završava sretno.

Tema ovoga romana na prvi dojam opet se može povezati sa socijalnom tematikom. Ali autor donosi nešto drugačije. Stalo mu je više do toga da iznese psihološku studiju o tome što se događa u dušama poniženih i uvrijeđenih. To je roman u kojemu Dostojevski iznosi priču stradalih ljudi koji ipak ostaju moralno nepobijeđeni. Sve što su ponižena srca satkala čežnjom, vučja šapa Valkovskijevih je poderala²⁸.

Nataša u ovome romanu predstavlja likove poput Sonje, Dunje, ali i Lucije. Ona je primjer žene koja se bori za svoje mjesto u društvu, radi ljubavi prema Aljoši ostavlja svoje roditelje te odlazi od njih bez obzira na silnu ljutnju i protivljenje svojih roditelja. Svjesno ulazi u grijeh znajući da je Aljoša sin kneza Valkoskog, smrtnog neprijatelja Ihmenjeva. Ihmenjevi u tom trenutku shvaćaju da i nakon što izgube sudski proces od kneza Valkoskog, gube i svoju Natašu, i u tome trenutku oni postaju poniženi i uvrijeđeni na svoj način.

²⁸ Čvrljak, Krešo (1969). "Životna filozofija likova u romanima F. M. Dostojevskog". *Crkva u svijetu*, No2, str. 194., pristup stranici: 11. rujna 2019.

Zapravo, Nataša poput Lucije prkosi svome ocu kako bi pokazala da i ona kao žena može imati neka prava. Svojim ponašanjem predstavlja ženu koja se zna i može izboriti za svoje misli, i osjećanja, i postupke. Naizgled jaka karaktera, ona postupno shvaća da je učinila veliku pogrešku.

Do velikog izraza unutar djela dolaze njezine emocije i razmišljanja je li učinila pravu stvar time što je otišla od svojih roditelja te se zaručila s Aljošom. U njezinu razumijevanju situacije u kojoj se našla često joj pomaže Ivan Petrovič, ili Vanja, usvojeni sin Ihmenjeva. Vanja od mladih dana gaji osjećaje prema Nataši te slobodno možemo reći kako je on njezin "glas razuma". Ona svaku večer plače, traži od Ivana savjete, moli ga da joj prenese sve informacije vezane za njihove roditelje. Jedino on, kao osoba koja je zaljubljena u nju, shvaća što je muči i traži način kako da Ihmenjeva nagovori da joj oprost.

Ivan Petrovič cijenjen je mladi pisac kojega cijela zbunjujuća obiteljska situacija sprečava da završi svoj drugi roman. Kako je Vanja u djetinjstvu ostao siročić, Ihmenjev ga usvaja te preuzima brigu o njemu. Upravo zato Vanja odlučuje vratiti dug društvu te preuzima brigu o Nelly (kćeri kneza Valkoskog). I koliko god živio u neimaštini, on uvijek, poput Makara, razmišlja na koji će način priskrbiti osnovne stvari malenoj bolesnoj djevojčici koja u svojim mladim danima radi kako bi otplatila ukop svoje majke.

Vanja, za razliku od Nataše, ima jako dobar odnos s Ihmenjevim i njegovom ženom pa svakodnevno odlazi u posjet ne bi li saznao nove informacije, tj. ne bi li se Ihmenjev smilovao svojoj Nataši. I on u ovom djelu predstavlja, poput Raskoljnikova, velikog brata. Brata koji se bori za svoju sestru ne bi li ona na kraju bila sretna.

I sam Vanja u svojim razmišljanjima navodi da Aljoša nije pravi izbor za njegovu Natašu, ali prepušta joj da ona sama shvati svoju pogrešku.

Malena Nelly na kraju se samoga romana javlja kao glas savjesti. Ona Ihmenjevu priča svoju životnu priču kako Ihmenjev shvatio svoju pogrešku. Njezinom tužnom pričom mijenja se sve u romanu jer ona djeluje na svakoga. Ihmenjev oprašta Nataši, Nataša se vraća kući, a Aljoša odlazi za drugom ženom, baš onako kako si je knez Valkoski i zamislio.

11.6. Kockar

Likovi u Kockaru puno su jači psihološki likovi od prethodnih. To su likovi koje, za razliku od junaka prethodnih knjiga, ne muči siromaštvo, već želja da se što prije na bilo koji način domognu još veće svote novca.

Aleksej Ivanovič glavni je lik romana. Sva događanja unutar romana ispričana su iz njegove perspektive pa je stoga cijela priča ispričana na način kako on vidi cijelu situaciju. Svi likovi nalaze se u luksuznom hotelu u Njemačkoj i unutar njega živi se General i njegova svita, upravo kao i sam Aleksej. Alekseja prvenstveno obilježava odnos s generalovom svitom. S obzirom na to da se radi o dvije jake i psihički stabilne osobe, odnos s Generalom je uvijek ponajprije pasivno agresivan. Aleksej prema njemu gaji poštovanje jer se radi o njegovom poslodavcu, ali General je osoba koja ne tolerira ništa i prema Alekseju se odnosi kao prema kakvoj životinji. Na samom početku romana možemo još i zaključiti da se General ponaša prema Alekseju dobro jer mu daje savjete i upozorava ga što ne bi trebao činiti.

U vrlo kićenom govoru, nadovezujući jednu frazu na drugu, tako da se napokon do kraja zapleo, dao mi je na znanje da se držim s djecom podalje od kockarnice, u parku. Napokon se ozbiljno rasrdio: - Inače biste ih još mogli odvesti u kazino, na ruletu. Oprostite mi – nadodao je – ali znam da ste još toliko lakoumni da ste kadri i da se kockate. Koliko bilo da bilo, iako vam ja nisam nikakav odgojitelj niti želim igrati takvu ulogu, imam bar pravo željeti da me, da tako kažem, ne kompromitirate...(*Kockar*, str. 6.)

Zapravo, Aleksej iznoseći kritike o Generalu, daje naslutiti da se u njihovom međusobnom odnosu osjeća i mržnja. Bez obzira na Generalova upozorenja posjećuje kockarnice, kako radi vlastita zadovoljstva, tako i radi toga kako bi pomogao Polini izvući se iz dugova.

Ulazeći u kockarnicu, Aleksej iznosi svoja razmišljanja o kockanju, a zbog takvih razmišljanja mi shvaćamo da on zapravo osjeća opsesivnu strast prema kockanju, tj. ovisnost.

Moram priznati da mi je srce lupalo i da nisam bio hladnokrvan; pouzdano sam znao i već odavno odlučio da neću samo tako otići iz Rullettenburga, da će se u mom životu zbiti nešto korjenito i konačno. Tako treba i biti, i tako će biti. Koliko god bilo smiješno što toliko očekujem od ruleta, čini mi se da je još smješnije ono uvriježeno mišljenje, koje svi prihvaćaju, da je glupo i besmisleno očekivati što od kockanja. A zašto bi kockanje bilo gore od bilo kojeg drugog načina stjecanja novaca, na primjer trgovine? (*Kockar*, str. 17.)

Za razliku od Generala Aleksej s Polinom ima potpuno drugačiji odnos. On je obožava, poštuje, radi budalu od sebe samo kako bi joj se približio. Njegova su razmišljanja usmjerena tome da je svjestan kako on ne može biti Polinin izabranik jer je siromašan učitelj koji joj ne može ništa priuštiti. Ali, on je bez obzira na sve njezin glas savjesti. Na svaku njezinu zapovijed on se podređuje, čak i vrijeđa baruna i barunicu, čime gubi posao. Također, po njezinoj zapovijedi, započinje kockanje i vrlo brzo opet postaje ovisnikom o kockanju. Aleksej se ne srami niti priznati da je Polinin rob i da ga ona na određen način "muči", ali on u tome mučenju uživa. On uživa u Polininom društvu i njezinoj blizini i to je jedini lijek koji mu pomaže da prebrodi sve muke kroz koje prolazi. Postupnim razvojem romana shvaćamo da se Aleksejev život raspada i on postaje sve ovisniji o kockanju. Prelazi iz statusa učitelja u vrlo bogatog čovjeka, potom iz vrlo bogatog čovjeka u siromaha. Na kraju i sam shvaća da je ovisnik o kockanju, ali je u potpunosti nezainteresiran da to prevlada, a njegov jedini interes uvijek jest i ostat će Polina.

Polinin lik enigmatičan je, mnogo se toga o njoj ne zna. Ona ima dvoje djece koje Aleksej školuje, i nitko ne zna zapravo tko je otac te djece. Njezin karakter izuzetno je dramatičan i prikazana je kao okrutna žena. Ona postupa s Aleksejem kao sa svojim robom i voljno ga usmjerava na vrijeđanje ostalih likova. Iako se čini da dijeli vrlo bliske osjećaje s Aleksejem, na kraju se pokazuje da se ona ne obazire ni na koga. Njezin utjecaj toliko je jak da Aleksej kocka za nju, doslovno i figurativno, jer osim što Aleksej kocka za nju, on se doslovno pokorava njezinoj i najmanjoj želji.

11.7. Je li kockanje u Dostojevskog problem ovisnosti?

Dostojevski u mnogim svojim djelima piše o slabostima čovjeka na način da se lik bori s raznim demonima, problemima, sitnim pobjedama i velikim porazima. Na taj način govori i o problemu kockanja. Nakon što je Dostojevski pušten iz zatvora, ženi se Marijom Dimitrijevnom, ženom jednog od svojih prijatelja po nesreći u Sibiru. Razvija svoj književni rad ubrzano i do krajnjih granica boreći se stalno s porodičnim i novčanim nevoljama²⁹. I sam Dostojevski imao je velik problem s kockanjem i nerijetko se duboko zaduživao ne bi li otplatio silne kockarske dugove. Pisao je i knjige samo kako bi prikupio dovoljno novaca da bi ih otplatio. Poslije ženine smrti za njega nastaju još teži dani, i u novčanom, i u zdravstvenom smislu. Zapada u takve

²⁹ Stanojević, Vladimir (1989). *Tragedije genija*. Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb, str. 315.

dugove da mu predstoji čak i zatvor. Ženi se drugi put. Uzima imućniju ženu, Anu Grigorjevnu Svitkinu, koja ga izvlači iz dugova³⁰. Ali, sreća nije bila duga vijeka.

Zanimljivo je i to da je i sam Dostojevski pisao o svojim problemima kockarske strasti. Konstantno je svojoj ženi obećavao i zaklinjao se da neće kockati, ali strast prema tome bila je prevelika. Tek kada je bio potpuno uništen, dobio je ideju da svoje muke prenese u roman. Kod Alekseja Ivanoviča vidimo tipične promjene u ponašanju i psihičkom funkcioniranju osobe koja je sklona kockanju (tako se zasigurno osjećao i Dostojevski). Dobivanjem veće svote novaca Aleksej konstantno i dalje ulaže novce ne bi li se taj iznos povećao, pri igranju uvijek osjeća nemir i razdražljivost, ali i nakon što bi izgubio veću svotu novaca, on se uvijek vraćao kako bi taj novac nadoknadio (izgubio). Naravno, takve detaljne opise ne bi nitko znao opisati osim onoga tko je sve to i prošao. I da, Dostojevski je kockanje uzdigao do ovisnosti.

11.8. Posljednji Stipančići

Jedan od najboljih romana hrvatskog realizma donosi nam priču o propasti senjske patricijske obitelji. To je priča o ocu Anti Stipančiću, majci Valpurgi te njihovoj djeci, sinu Jurju i kćeri Luciji, koja je središnja nesretna figura ove knjige³¹.

Ante Stipančić tipičan je primjer tradicionalnog muškarca koji smatra da je "muškarac glava obitelji", da je ON glava obitelji, neprikosnoveni muškarac. On nastoji kroz cijeli roman biti dominantan i izuzetan. Želi se prikazati i u obitelji i u društvu kao osoba koja uvijek sve konce drži u rukama, ali to se uvijek pokaže pogrešnim.

Zapravo, kako pratimo razvoj romana, shvaćamo da je on tipičan primjer promašenog čovjeka, kako staleški i politički, tako i moralno.

Prema Freudovoj teoriji ne samo da se Nad-Ja djeteta obrazuje prema Nad-Ja roditelja, odnosno oca, nego je i očev Nad-Ja temeljen na Nad-Ja njegovih roditelja. Stoga Nad-Ja pojedinaca u sebi čuva nasljeđe cijele rase, a u kontekstu našega rada, određene društvene klase. Freudovo problematiziranje nastanka i strukture Nad-Ja primjenjivo je na društvenu teoriju te razmatranje kako međustaleških odnosa, tako i interakcija unutar samoga staleža jer učinkovito prikazuje da se životni uvjeti jedne skupine ljudi nesvjesno reproduciraju kroz generacije preko principa

³⁰ O.c., str. 315.

³¹ Prosperov Novak, Slobodan (2003). *Povijest hrvatske književnosti*. Golden marketing, str. 259.

odgoja te se ili sukobljavaju ili nadopunjuju s intrapsihičkim svojstvima pojedinaca. Zato je u romanu ponašanje Ante Stipančića podosta vjerno motivirano pa iz pretpovijesti saznajemo njegovu prošlost, odnosno norme i vrijednosti koje je prvo odgojem usvajao u obitelji te kasnijom socijalizacijom³².

Od samih početaka u romanu pratimo njegova razmišljanja o odgoju djece. On glumi izuzetno strogog oca koji svojoj djeci brani druženja s drugom djecom, kao i majčine zagrljaje. Njegov karakter obilježava krut roditeljski autoritet, tiranski karakter, konzervativnost i patrijarhalnost. Vjerojatno jer je i on sam žrtva takvoga odgoja.

Tako sve svoje nade polaže u genijalno nadarenog sina Jurja, ali u svojoj pretencioznoj očinskoj ambicioznosti dječaka u stvari upropaštava, tragično ga oštetivši na emocionalnom planu zabranom svake manifestacije djetinjega ponašanja, zabranom razmjene obiteljskih nježnosti i običnih ljudskih radosti i potreba³³. U kući u kojoj samo muškarci imaju "pravo glasa" žene su u potpunosti zapostavljene.

Svojim izjavama često naglašava klasne razlike i osjećaj kojim određuje životne ciljeve i postupke. Koliko god se on karakterno prikazivao jakim i čvrstom osobom, on se u svom poslu ne snalazi baš najbolje. Nesposoban je i tako ne uspijeva doći do niti jednog uglednog položaja u gradu, bez obzira na sve smicalice, prevare, izdaje i ostale nemoralne djelatnosti.

Psihički nije jaka osoba jer je lakovjeran. Budući da sve svoje nade polaže u svoga Jujra, njegovom izdajom on biva slomljen. Stipančić jednostavno ne može podnijeti naslućivanu propast svoga sina pa ga to slama i on umire razočaran.

Njegov lik možemo povezati i s likom Lužina. Stipančić poput Lužina traži ženu koja će mu biti ropkinja i koja će radi svoga siromaštva postati primorana trpjeti njegov autoritet kako bi spasila svoju obitelj. Kao i Dunja, Varvara je tipični primjer žene ropkinje.

Lik Jurja Stipančića nije često aktivan u samom romanu. O njemu uglavnom saznajemo iz Stipančićevih usta koji ga redovito na sva zvona hvali. Juraj je izuzetno

³² Durić, Dejan (2011). "Autoritet i obitelj u romanu *Posljednji Stipančići Vjenceslava Novaka*". *Kroatologija* 2, str. 23, pristup stranci: 15. rujna 2019.

³³ Novak, Vjenceslav (1999). *Posljednji Stipančići i U glib: Predgovor*. ABC naklada, Zagreb, str. 27.

pametan i talentiran mladić koji se pod strogim utjecajem očeva odgoja formira u otuđenu, emotivno hladnu, egoističnu i zločestu osobu. Odlaskom na studij pokazuje svoju pravu ličnost, ne mari za obitelj jer nikada nije imao ni priliku naučiti što znači biti dio obitelji. Pravi primjer njegove hladnoće jest njegovo nagovaranje Valpurgine da proda kuću nakon Stipančičeve smrti.

Dragi Muki! Već sam protekao petnaest dana uzalud: od majke ne mogu istisnut ni novčića, a kamoli nekoliko stotina. Da nema dvije kuće, gotovo bi moj put u Peštu i moja karijera radi prokletoga Židova bili uništeni. Reci mu, molim te, da će pet stotina dobiti sigurno kad se vratim u Zagreb, jer ću prisiliti majku da proda jednu kuću. (*Posljednji Stipančići*, str. 193.)

Njega ne zanima ni što će se dogoditi s Lucijom i Valpurgom. Nakon smrti Stipančića odbacuje obiteljski, staleški pa čak i nacionalni identitet. Pritom se postavlja pitanje: Što bi se dogodilo da je on odrastao u normalnoj obitelji u kojoj je ljubav između majke i sina potpuno normalna? Možda bi tada i shvaćao da je on taj muškarac koji nakon Stipančića mora preuzeti brigu o sestri i majci, ali budući da on cijeli svoj život nije imao dodira s Valpurgom i Lucijom, kako da on stvori bilo kakav odnos prema njima? Upravo zbog takvih shvaćanja o ulozi članova unutar obitelji velik dio krivice propasti Valpurgine i Lucije treba preuzeti upravo Stipančić.

Valpurga je pisala sinu dvaput, ali nije dočekala odgovora. Nju je više boljela neimaština i što ne može do njega da utjera dug, nego to što je izgubila sina. On je za nju živio do svoga odlaska u Beč, a otada kada je lagano umirao. Kad ju je bio posjetio kao gotov čovjek, ona je sa žalošću čutila da je to stranac kojega s njome ne veže ništa. (*Posljednji Stipančići*, str. 228.)

Zanimljivo je postaviti i pitanje koliki je zapravo Ante Stipančić imao autoritet kada je Juraj odlaskom na studij promijenio svoje ponašanje. Kakav autoritet ima otac kojemu sin konstantno laže da mu je ostalo nekoliko ispita do samoga kraja i kako je ovo posljednja godina njegova obrazovanja? Koliko je jak taj autoritet kada dijete laže toliko strogom i autoritativnom ocu? Je li sin ikada gajio tople osjećaje prema ocu koji ga je uzdizao, hvalio, poticao i sve uložio u njega?

Valpurga je tipičan primjer žene koja u devetnaestom stoljeću nema pravo glasa. Ona je poput Sonje i Mikine Lucije tipični primjer pokorne i podložne žene.

Pošlo mu je tako za rukom te je krug njezinih misli i osjećaja ispunio potpuno samim sobom. Za Valpurgu nije bilo čovjeka koji bi mogao biti umniji, iskusniji i bolji od njezina muža. Dobročudna od prirode, a odgojena u roditeljskoj kući odgojem koji je gušio u ženskoj djeci

svaku samostalnost, podvrgla se vrlo lako njegovoj volji i bila u sebi uvjeren da ne može pripadati nego samo njemu, da je svijet svake žene optočen ovako samo mužem koji ju je usrećio otevši je djevojaštvu. Ona se povrh toga divila njegovim gospodskim navikama što ih je donio iz daleka svijeta. (*Posljednji Stipančići*, str. 61.)

Za razliku od Stipančića Valpurgu krase ljepota i nježnost. Njezin lik tipičan je prikaz tadašnje žene koja zbog bogatstva smatra svoga muža savršenim. Prema Freudu žena razvija psihološku oznaku ovisnosti o ljubavi drugoga - razvija objektnost. Ne može biti sama zbog straha od gubitka. Često u tom traženju autoriteta žene dožive neuspjeh i razočaranje. No traganje se nastavlja pa "ako to nije bio otac, možda to bude ovaj momak ili ovaj muž. Zajednička crta što se tako snažno ističe u pripovijestima tih žena jest slika muškog autoriteta koji su opisale kao autoritet koji ih je iznevjerio."³⁴.

Kao što je već i spomenuto, od malih nogu joj je ugušena svaka samostalnost, tako da se ona prema mužu, ali i prema sinu, ponaša poput sluškinje. Poslušna je i kroz cijeli roman radi sve bez prigovora. Uvijek poslušna, marljiva, ispunjavala je svima želje jer nikada nikoga nije znala odbiti. Jedinu kritiku koju je u djelu jasno izražavala jest kritika o nepravednom odgoju djece, o uzdizanju i sustavnom otuđivanju sina Jurja od strane Stipančića, ali i zbog zanemarivanja Lucije.

Unutar kuće Ante Stipančića borave četiri ženske osobe. To su Valpurga, Lucija i dvije sluškinje. S obzirom na to da ni Lucija ni Valpurga nemaju nikakve ovlasti u kući, niti imaju priliku približiti se muškarcima, a još manje sudjelovati u njihovim raspravama, one su osuđene da i svoje dnevne obroke jedu sa sluškinjama. One su, koliko god predstavljale žene visokog staleža, zapravo bliže nižemu staležu.

Lucija je od najranijeg djetinjstva bila uskraćena za slobodan i nesputan doživljaj svijeta, posve izolirana u svojoj kući, a "dijete kojemu nije omogućeno da odrasta kroz igru i dijalog odrasta u velikoj opasnosti"³⁵. Najsloženiji je i najdetaljniji karakteriziran lik u romanu. Ona je izuzetno osjećajna i krhka djevojka koju krase ljepota, senzibilnost i mladenačka živost, ali za razliku od Valpurgine u njoj vidimo ogorčenje u nepravednosti odnosa muškarac-žena.

³⁴ Jurdana, Vjekoslava (2009). "Lik Lucije Stipančić u svjetlu problematike pobačaja". *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol. 29., str. 270., pristup stranici: 16. rujna 2019.

³⁵ O.c., str. 270.

Zapostavljena s očeve strane, prignječena njegovim okrutnim odgojem i autoritetom obuzima je osjećaj nezadovoljstva, dosade, tuge i bespomoćnosti. Prateći drugu djecu kroz prozor kako se igraju, zamišlja se u igri s njima. Što više sazrijeva, to se više pojačava osjećaj odbojnosti prema ocu. Tada se, za razliku od Valpurga, u njoj javlja osjećaj prkosa i odbojnosti prema ocu. On za nju tada postaje potpuni stranac kojega nije htjela ni vidjeti. Prije same očeve smrti, oprostila mu je za njegov odnos prema njoj, što je dokaz njene istinske dobrote.

Ljubav je gajila prema krivome čovjeku, tj. prema Alfredu. Zbog neuzvraćene ljubavi ona se i razboljela. Alfreda je istinski voljela, pravom ljubavi i nije ga mogla shvatiti. Možda je to zato što je ljubav upoznala čitanjem knjiga, a ne u kontaktu s ostalim mladim ljudima.

Lucijin lik možemo usporediti s Varvarom. I jedan i drugi lik žrtve su nasilja. Lucija je za razliku od Varvare žrtva psihičkog nasilja i zanemarivanja od strane oca, dok je Varvara prošla istinski teror toga vremena. Lucija i Varvara imaju veliku ulogu u djelima, bez obzira na to što su ženski likovi. One su tipičan primjer žena ratnica svoga doba.

11.9. U glib i Nezasitnost i bijeda

Pripovijetke *Nezasitnost i bijeda* i *U glib* donose nam slične priče. *U glibu* pratimo društvenu nepravdu koja se dogodila Jakovu Kosoviću, jednome od pet sinova iz obitelji pasivnoga kraja Like. Nije dobio stipendiju za studij koja bi mu osigurala topao i ugodan boravak u Zagrebu. Umjesto njega stipendiju dobiva njegov prijatelj iz razreda, Artur Kranjčić, sin uglednije i bogatije obitelji.

Jakov Kosović tipičan je primjer siromašnog dječaka koji u želji za daljnjim obrazovanjem traži stipendiju ne bi li završio školu i pomogao svojoj obitelji izvući se s dna. On je nadaren i pametan dječak koji još uvijek ne shvaća društvenu nepravdu koja se već duži niz godina javlja na hrvatskim prostorima (ali i šire). I koliko god on živio u siromašnom svijetu, on je taj svoj svijet smatrao dobrim i ispravnim. Nije razmišljao o tome koliko mu je loše, koliko je svijet nepravedan prema siromašnima. Tek u neizvjesnosti očekivanja stipendije Jakovu se pomalo otkriva ona prava slika njegovih životnih mogućnosti.

U prvi čas nije mogao povjerovati što su mu rekli kod županije: Potporu koju je za nj otac molio dobio je njegov suučenic Artur Kranjčić.... Sin jedinac u oca trgovca, vlasnika velike kuće i načelnika! Od prvog razreda gimnazije gdje je našao Artura sretao je toga simpatičnoga dječaka s iskrenim čuvstvom naklonosti, a ta je naklonost rasla u Jakovu kad je u višim razredima i zrelijim godinama bilo više prilike da osvjedoči o lijepim vrlinama Arturova srca. (*U glib*, str. 236.)

Ali u takvim situacijama mi otkrivamo prave vrline ovoga dječaka. On shvaća da Artur nije kriv zbog ove društvene nepravde. Svu tu društvenu nepravdu nanose moćnici poput Arturovog roditelja, koji i ne vidi sve silne siromahe što se pokušavaju izboriti da ne budu na samome dnu.

Artur je taj koji sve više i više tone u glib jer se pokorava takvom ocu.

Shvaćajući što se događa u svijetu, on traži od svog oca da njegovu stipendiju preda nekome drugome jer on za sebe ima dovoljno novaca, ali otac je taj koji to ne želi ni čuti.

Artur je naviknut na lagodan život i svjestan je toga da, ako se ne pokori svome ocu, izgubit će sve. On nije poput Jurja da se sam snalazi u svojim lažima tražeći samo više i više novaca. Zapravo, on je zaista dobro dijete koje se našlo u neugodnoj situaciji koju na neki način ne možemo opravdati, ali je shvaćamo.

U *Nezasitnosti i bijedi* Đuro također ne osuđuje dječaka koji je dobio stipendiju. Njegova majka naučila ga je pravim vrijednostima života i tome da nikada nikoga ne treba osuđivati, već se treba boriti. Uz njezinu pomoć on pronalazi smještaj kod dvoje staraca, a taj ga je smještaj doslovno ubio jer je bio neprozračan, bolesno topao i zagušljiv. Živeći s dvoje bolesnih staraca u neadekvatnim uvjetima, Đuro se razbolio i umro.

Đuro je dobro dijete koje je svjesno maminog truda oko njega te joj svu tu zahvalnost pokušava vratiti dobrim ocjenama u školi i na fakultetu. Međutim, i sav taj silni trud da on ode na fakultet rezultira bolesti i smrću. Što bi se dogodilo da je Đuro dobio stipendiju?

11.10. Iz velegradskog podzemlja

Iz velegradskog podzemlja jedna je od dirljivijih Novakovih pripovijetki. U ovoj je pripovijetki prikazao težak društveni položaj običnog najamnog radnika. Budući da u

pripovijetki najvažniju ulogu ima Mika i njegova proživljavanja, možemo je odrediti kao socijalno-psihološku.

Mika je nositelj radnje i predstavlja tipičnog najamnika zagrebačke periferije na kraju devetnaestog stoljeća. On je jedan ponižen jadnik kojega ne treba doživjeti po onome što je učinio Evici (svojoj kćeri), jer to nije odraz njegove ličnosti. Čitamo li detaljnije, shvaćamo da je on zapravo primjer dobrog čovjeka, ali je pun gorčine i tuge i kojega samo alkohol može utješiti. On je poput Marmeladova bez imalo zločestoće u sebi, ali alkohol je taj koji u njemu budi agresiju i stvara drugu ličnost.

Mika je karakterno dobra osoba jer vidimo da je on brižan otac i dobar suprug, ali ga alkohol dovede u takvo stanje da ugrožava, pa čak i oduzima život svojoj najdražoj jedinjoj kćeri. Smrt Evice navodi Miku da spozna kako je on okrutan i surov čovjek, ali i da razmisli o svemu. Jer upravo je on mrzio svoga oca zbog nasilnoga ponašanja, a to nasilno ponašanje on preuzima i provodi u svojoj obitelji. Mika i sam shvaća da možda nije imao ni priliku vidjeti što to znači dobra, mirna i skladna obitelj i da takvo ponašanje nasljeđuje od oca. Tek Evičinom smrću shvaća da svoje ponašanje mora promijeniti jer ima još dva sina o kojima treba skrbiti i pomoći im u njihovom daljnjem odrastanju.

Isto tako, raspravu možemo voditi i prema tome kako se Mika obraća Evici.

Obrisao joj je s lica krv i sjeo na rub kreveta. – Evice.. – rekao je tiho, uzeo joj malu, vruću ručicu i priljubio je k svojim ustima. – Tko je to tebe, zlato? Otac te nije tukao... ne daj bog! Tebe otac najvoli, pa kako bi te tukao? (*Iz velegradskog podzemlja*, str. 194.)

Koga Mika krivi svoju surovost? Krivi li alkohol ili društvo? Mika kao da se svjesno izvlači od samoga čina ubojstva. Bez obzira na ubojstvo mi glavnoga junaka ne krivimo za učinjeno zlo. Ne krivimo ni Raskoljnikova koji ubija staru lihvaricu. Mika ne čini to svjesno, tek alkohol i bijeda glavni su krivci samoga čina. Ipak, ovo je knjiga koja nam ne donosi realne likove tako da zatvorska kazna Miki ne bi ni bila primjerena. Ali, bismo li krivili Miku da se ta ista situacija dogodila u našoj blizini?

Lucija i Evica tipične su podređene žene. Lucija prihvaća Mikin grijeh jer nema drugog izbora. Prihvaća život s ubojicom jer u dubini duše zna da nikada to ne bi napravio trijezan, ali prihvaća takav život jer zna da ona ne može sama othraniti

dvoje djece. Ona je psihički puno jači lik od Mike jer duboko u sebi ipak nalazi mjesta za oprostaj.

A Evica je žrtva koja je morala umrijeti da bi se nešto pokrenulo u Miki. Ona je nesvjesna stvarnosti, nevino i puno povjerenja dijete. Je li joj ikakva utjeha bila kutijica s bombonima?

Možda je ipak poruka da se siromašni moraju držati zajedno bez obzira koliko si boli nanosili jer društvu ne brine o njima i ne vidi njihovu patnju?

11.11. Pripovijest o Marcelu Remeniću

Jedna je to od čudnijih pripovijesti Vjenceslava Novaka. Marcel Remenić glavni je lik pripovijesti i on svoje dane provodi planirajući što će obući. Za razliku od drugih likova, on ima financijski osiguran cijeli život, a svu pažnju polaže na svoj vanjski izgled.

Kada bi se nalazio u društvu, Marcel je uvijek izgledao kao da su se u njegovoj glavi vrtjele velike ideje. Mi u pripovijesti ne saznajemo o čemu on razmišlja dok promatra druge ljude, ali možemo pretpostaviti da često uspoređuje svoje odijelo s odjećom drugih muškaraca. Njegove misli bile su usmjerene i na to što ostali misle o njegovom načinu odijevanja, cipelama, šeširu i ovratniku. A on je bio opsjednut svojim izgledom, svojim odijelima kojima je trebao zablistati u prisustvu biranoga društva.

Jesu li boje dobro usklađene? Izgledaju li mu cipele prevelike naspram njegove odjeće? Ima li prevelika stopala? Je li odijelo šivano po mjeri? Sve su to pitanja koja su mučila Marcela.

Marcel je osoba koja se nikada nije upletala niti u jedan razgovor pa ni onda kada bi se pričalo o ženama i politici. On nije tip muškarca koji razmišlja o takvim stvarima jer odjeća je ipak važnija. Priključivao se samo društvu gdje bi se netko barem malo dotaknuo odijela i mode.

Drugačiji kraj ove pripovijesti mi i ne možemo očekivati, on je Remenić, remen je dio njegove odjeće, neželjena prljavština na njegovim hlačama izazvala je takav šok u njemu da je izdahnuo. Kao da je izgubio smisao života, postao je i on stvar, uprljan, neupotrebljiv, onaj kome se ovoga dana nitko neće diviti. I kako da se pojavi u istome

odijelu? Svi bi odmah znali da s njim nešto nije u redu pa je onda i bolje da ga nema. I kao da je odlučio skončati, nesretan, zapanjen učinjenim nedjelom.

Marcela ne možemo usporediti ni s jednim likom Dostojevskog i Novaka jer zaista svakoga junaka unutar drugih djela nešto egzistencijalno muči, svaki lik iznova proživljava nove muke, bori se ili za svoju ili za dobrobit osoba koje mu nešto u životu znače, dok Marcel mirno sjedi i razmišlja koje boje idu uz njegovu novu košulju.

12. KAKO POVEZATI V. NOVAKA I F. M. DOSTOJEVSKOG

I Vjenceslav Novak i Fjodor Mihajlovič Dostojevski uglavnom prate siromašne likove. Točnije, oni prate realnu situaciju svoga vremena. Prikazuju slike iz života građanskog i malograđanskog života koje su sumorne, deprimirajuće. U društvu prevladavaju hipokrizija, grabežljivost, oportunizam, beskrupuloznost, karijerizam, hedonizam, snobizam i uskoća duhovnih vidika. Građanski saloni i uredi postaju izvorištem moralne pokvarenosti i razvrata³⁶.

Njihovi likovi nemaju velik utjecaj na društvo, tj. prikazani su vrlo maleni naspram drugih. Oni se pokušavaju utisnuti u društvo, ali im to ne uspijeva. I koliko god se trudili, odupirali višima, radili i učili – njihov status ostaje nepromijenjen. Njihova je jedina sudbina da opstanu na površini, da ne potoni i ustuknu pred neminovnim.

12.1. Razlike u djelovanju likova

Uzmimo za primjer Raskoljnikova. Dostojevski u svom romanu dijeli istu temu kao i većina pisaca realista, temu siromaštva, grijeha, iskupljenja, ali za razliku od ostalih likova Rodion Romanovič Raskoljnikov prikazan je i pretvoren u lik revolucionara. Prvenstveno radi sebe te onda radi drugih ubio je lihvaricu Aljonu. Ali novac i materijalne stvari koje je našao kod nje nije uzeo za sebe, nije se koristio njima bez obzira na to što nije imao što obući ili prehraniti se. On ubija kako bi postigao viši cilj i oslobodio ljude od društvenog zla, od njezinog iskorištavanja tuđe nesreće, ubija da sebi dokaže svoju vrijednost, ali je nažalost time ubio sebe. Raskoljnikov robuje ideji da je on drugačiji od drugih, smatra da je to što čini nešto revolucionarno i dobro i za njega, ali i za druge. Zato je njegovo razočaranje samim sobom, svojim idejama, pokušaju ostvarenja ideala jednakosti vrlo veliko. Na kraju spava sa Svetim pismom pod jastukom. Pitamo se: Bi li Raskoljnikov nakon Sibira u istim uvjetima postupio na isti ili drugačiji način?

Sonja u *Zločinu i kazni* djeluje tako da prihvaća činjenicu kako ona mora preuzeti brigu o svojoj obitelji i potom prodaje svoje tijelo. I koliko god nam se činilo da je društvo osuđuje, ona nama tim činom i dalje ostaje dobrim i "svetim" likom. Ona od tih novaca nema korist, ona sve radi u korist drugih. Blaga je, pokorna, uvijek na

³⁶ Rosandić, Dragutin (1985). "Književna svjedočanstva Vjenceslava Novaka", predgovor u Novak, Vjenceslav, *Posljednji Stipančići i Iz velegradskog podzemlja*, str.7.

usluzi, ne osuđuje nikoga i zgraža se kada saznaje da je Raskoljnikov ubojica. Intuitivno je pitala: Što si to učinio sebi? Odmah je znala da je Raskoljnikov tim činom kaznio sebe.

Isto tako, veliku promjenu možemo vidjeti i u liku Svidrigajlova. On se na samom početku romana čini užasnim i antipatičnim likom, ali on mijenja svoju ćud. On djeluje tako da financijski pomaže Katerini Ivanovnoj i njezinoj djeci, financijski pomaže i Dunji i njezinoj majci. Stoga, ne možemo svakoga suditi crno-bijelo, po tome je li netko dobar ili loš. I što znači biti dobar, a što loš? Svatko je nekome dobar, a nekome loš, Lizaveta je voljela Aljonu, studenti su je mrzili.

U romanu *Zločin i kazna* svi likovi djeluju na svoj način, i svaki lik biva kažnjen na svoj način, ali i svaki taj lik djeluje i stvara neki napredak u društvu.

Ivan Petrovič u *Poniženim i uvrijeđenim* preuzima brigu o malenoj Nelly bez obzira što je financijski u teškoj situaciji te vraća društvu dug (on je kao dijete ostao siročić, brigu o njemu preuzima Ihmenjev pa on to isto čini brinući se o djevojčici). Ihmenjev upravo zbog Nellyne nesretne priče shvaća razloge ljutnje na svoju kćer i nakraju je moli za oprost i ponovno stvara pravi obiteljski odnos s njom.

Makar Devuškin u *Bijednim ljudima* preuzima brigu o Varvari kako bi joj iskazao ljubav koju gaji prema njoj. I dalje se postavlja pitanje o kakvoj je ljubavi riječ, ali on je tipičan primjer lika koji djeluje. Svoje posljednje novce daje na nju samo kako bi joj izmamio osmijeh na lice. Makar je svjestan Varvarinog nesretnog djetinjstva i barem neke trenutke pokušava joj uljepšati. Isti primjer možemo vidjeti i kod Makara kada daje novce Gorškovu. Svojih posljednjih dvadeset kopjejkiju daje Gorškovu kako bi ovaj svojoj djeci kupio hranu jer sam ne može zaraditi.

Aleksej u *Kockaru* igra rulet kako bi otplatio Polinine dugove. On i sam shvaća sve nedaće koje nosi kocka, ali na samom kraju romana priznaje nam da on kocka samo kako bi sebi mogao financirati pristojan život.

Biti siromašan nije grijeh, ili kako kaže Novak u pripovijetki *Iz velegradskog podzemlja*: "Odnio vrag i siromaštvo! Svi govore i uče da siromaštvo nije sramota, a bježe od tebe kad si siromašan, da ti je oko srca i gore nego da si sramotan". (*Iz velegradskog podzemlja*, str. 197.) Novakovi likovi za razliku od likova Dostojevskog nisu revolucionarni, tj. nikada se ne bi usudili učiniti nešto revolucionarno ili drugačije.

Ante Stipančić mari samo za sebe i svoga sina i razmišlja kako će dobiti ili zaraditi novac na nečemu, dok Mika svoje novce ostavlja u gostionici i ne trudi se nahraniti svoju djecu. Marcel Remenić uopće ne djeluje u svojoj pripovijesti. On samo razmišlja o odjeći koju će taj dan nositi i ništa drugo mu nije važno. Jakov Kosović i Đuro prihvaćaju činjenicu da je život nepravedan i da nikada siromašnome neće ništa biti omogućeno. I ono što je namijenjeno njima, poput stipendije, na kraju nikada ne dođe u njihove ruke. Oni se i ne trude pobuniti, oni ostaju na mjestu i tiho šute u skrivenim podrumima. I tako, valjda, mora biti: bogati ostaju bogati i misle kako se još više obogatiti, a siromašni i tako nemaju ništa pa i ne bi znali kako se ponašati da nešto dobiju. Vrlo depresivna slika.

Novakovi likovi postojani su, na mjestu, oni su ili bogati ili siromašni i ne djeluju izvan svojih društvenih okvira. Dok čitamo, samo nijemo pratimo te sudbine koje i na samom kraju djela ostaju potpuno jednake kao što su bile i na početku. Već iz samih početaka njihovih sudbina mi predviđamo njihov kraj.

12.2. Razlike u odgoju i obrazovanju djece

U Novakovim djelima istaknuta je razlika u odgoju između muške i ženske djece. Za primjer možemo uzeti *Posljednje Stipančiče*. Valpurga i Ante Stipančić imaju dvoje djece, Jurja i Luciju. Lucija je kao žensko dijete s Antine strane potpuno zanemarena, kao i Valpurga. Jurju je financijski sve osigurano, pohađa dobre škole, odlazi u društvo dok Lucija vrijeme provodi zatvorena u kući, odvojena od ostatka svijeta. Ante sve svoje nade polaže u neodgovornog sina, kojeg je uputio na školovanje da bi od njega stvorio uglednoga državnog činovnika, a istodobno zapušta ženu i kćer, s kojima nikada nije uspostavio emotivniji i duševniji odnos. Umire razočaran i sam zbog izgubljenih iluzija i nada u društveni i intimni život, a njegova smrt postaje početak tragedije ostalih članova obitelji. Tek kasnije shvaća svoju pogrešku kada je Lucija već velika. Tada zamišlja kako je Lucija mogla biti poput Jurja, pametna i školovana žena. Ali za takve stvari već je bilo poprilično kasno.

Mikina djeca u pripovijetki *Iz velegradskog podzemlja* jedva preživljavaju. Dva dječaka odlaze u školu u poderanoj obući i pokrpanoj odjeći. Ne govori se o tome hoće li Evica krenuti u školu kada malo naraste. Mikina djeca sa svojim obrazovanjem nemaju nikakvu budućnost jer, poput Đure i Jakova, oni nemaju priliku biti nagrađeni za svoj uspjeh.

Za razliku od Stipančićeve Lucije Evica nije zanemarena. Ona je Mikina ljubimica, koja u naletu njegove agresije strada. Mika tek iduće jutro shvaća što je učinio i neprekidno žali za time. On joj donosi poklone samo kako bi joj izazvao osmijeh na licu, a svjestan je sudbine koja je čeka. Tek na kraju pripovijetke uočavamo citat "A on je tako volio svoju malu, pametnu Evicu." (*Iz velegradskog podzemlja*, str. 200.)

Jakov Kosović u pripovijetki *U glib* jedno je od petero djece iz ličke sredine. U pripovijetki se ne govori o razlikama između muškoga i ženskoga roda te tko ima priliku otići na studij, ali uočavanjem samo muških likova nakon odlaska na studij daje se zaključiti da u školstvu za žene nije bilo mjesta. Kao i u svim djelima, ženama je mjesto u kući i u odgajanju djece. Jakov u pripovijetki pronalazi jeftin smještaj kako bi se mogao školovati, ali ostaje gladan. Novak ne navodi je li završio studij, ali i sami pretpostavljamo da se to čini gotovo nemogućim.

Đuro je u *Nezasitnosti i bijedi* sin udovice pralje. Ona je jedan od likova koji se trudi svome djetetu osigurati budućnost. Naći će si i dodatnih poslova samo kako bi on bio sretan. Vjerojatno je bila nepismena pa je za svoga sina bila spremna učiniti sve kako ne bi ostao u siromaštvu i bio neobrazovan kao ona.

U *Zločinu i kazni* javlja se situacija gdje je sinu sve omogućeno dok kćeri nije. Raskoljnikov odlazi na studij u Petrograd, a Dunja provodi vrijeme s majkom čekajući da nađe dobrog muža koji će joj financijski sve osigurati. Jedna od važnijih razlika je to što Dunja podržava brata i želi mu pomoći jer ona vjeruje da će on, nakon što završi studij, pomoći njima. Dunja je čak bila spremna na brak s Lužinom samo kako bi bratu financijski pomogla. Sonja također nije obrazovana žena. Ona u silnoj brizi za druge pristaje prodavati i svoje tijelo ne bi li prehranila svoju obitelj. Ako je već otac zakazao u svojoj ulozi hranitelja obitelji, ona je bila ponukana učiniti sve da pomogne.

Za razliku od Dunje i Raskoljnikova Lucija u *Posljednjim Stipančićima* Jurja gotovo i ne poznaje, oni žive u istoj kući, a objeduju u različitim prostorijama, ona vrijeme provodi s majkom, dok je Juraj s ocem. Juraj o svojoj sestri ne vodi računa ni onda kada je doveo svoga prijatelja u koga se ona zaljubljuje, a koji ju je prevario lažnim pričama o braku. Raskoljnikov se ipak brine i razmišlja te ne dopušta sestri da se uda za pogrešnu osobu.

Kod Ante Stipančića žene se nikada ne miješaju u financijsku situaciju obitelji, dok je kod Raskoljnikova to sasvim uobičajeno. Možda zato što su i Raskoljnikov i Dunja od malih nogu, nakon smrti oca, dani samo majci na brigu. Žena u Novakovim djelima ima ulogu robinje i kućanice, točnije ima ulogu osobe koja je podređena svome mužu.

U *Poniženima i uvrijeđenima* Ihmenjev usvaja Vanju te ga prihvaća kao svoga rođenog sina. Nikada nije pravio razliku između Nataše i Vanje. U jednom dijelu romana odriče se Nataše zbog njezine ljubavne veze s njegovim neprijateljem Aljošom, ali duboko u sebi on voli svoje dijete i bio je spreman na oprost. Uviđa svoju pogrešku i ispričava se zbog toga. Što se tiče odnosa prema ženi, Ihmenjev je nešto konzervativniji prema svojoj ženi. Nakon sukoba s kćeri majci zabranjuje bilo kakav kontakt s kćerkom i ona ga je poslušala jer je muškarac kao glava kuće imao autoritet nad ženom.

Možemo zaključiti da je Novak ipak konzervativniji u odnosu muškarac-žena, muško dijete- žensko dijete.

12.3. Utjecaj siromaštva i bogatstva

Dostojevski se u svojim djelima većinom bavi siromašnim ljudima. Govori o ljudima koji su živjeli u malenim sobicama, skriveni od drugih, upoznajemo ih u toj situaciji i ne saznajemo kako su se našli u bijedi, dok se Novak za razliku od njega bavio ljudima koji svojim lošim postupcima i pogreškama ostaju bez onog najvažnijeg, u prvom slučaju Ante Stipančić bez novca i položaja, a u drugom slučaju Mika ostaje bez Evice, svoje kćeri.

Novak piše o siromaštvu s osjećajem boli, stradanjem malih ljudi on naglašava osjećaj sućuti. Novakovi likovi pate i, čitajući, mi ih žalimo. Nije buntovnik poput Dostojevskog kod kojeg se likovi ili bore (Raskoljnikov ubija staricu, Aleksej provodi vrijeme igrajući rulet, Makar Devuškin traži zajam, Vanja traži načina kako da Ihmenjev oprost Nataši) ili prihvaćaju situaciju kakva jest (Raskoljnikov ne traži posao, Vanja ne žali što je siromašan, Aleksej ne želi novac kako bi živio raskošno već kako bi osvojio Polinu, Makar pati za Varvarinim odlaskom). Likove Dostojevskog toliko ne žalimo jer oni ne žale sebe, radnja konstantno teče dalje i čitatelj ne žali ni Marmeladova jer je bio alkoholičar, niti Aljonu jer je bila lihvarica. Zanimljivo je da

ipak "navijamo" za Raskolnikova, koji svoju društvenu situaciju ubojstvom nije promijenio, ali je stekao naklonost čitatelja.

Novak o bogatima piše samo u *Posljednim Stipančićima* dok se kod Dostojevskog oni konstantno javljaju. Kod Dostojevskog u *Zločinu i kazni* javlja se lik Marfe Petrovne, koja se uz ostale likove koji simboliziraju siromaštvo i beznadnu bijedu, ističe kao svemoguć gospodar siromašnima pa je baš i ne simpatiziramo, iako ima "gnjidu" za muža. Uz nju javlja se i njezin odabranik Svidrigajlov, koji gaji osjećaje prema Raskolnikovljevoj sestri, te lik Lužina koji traži ženu poput Stipančićeve Valpurgje. Ako se bogati nisu mogli "dobro oženiti" (kao Svidrigajlov, koga je njegova bogata žena prezirala), traže ženu koja bi im bila ropkinja. Bogati se konstantno javljaju i u *Kockaru*, tj. javljaju se General i njegova svita. Posebno se ističe i lik bake Antonide, koja svoje nasljedstvo ostavlja u kockarnici kako nitko ne bi mogao uživati njezino bogatstvo.

S druge strane, Ante Stipančić kao posljednji potomak nasljeđuje velik imetak, ali tim novcem ne zna upravljati pa se dovodi u situaciju da ostaje prezadužen i na kraju umire u jadu i bijedi, razočaran zbog svih svojih pogrešaka i neuspjeha. Vjerojatno bi se ista takva situacija dogodila i Generalu da mu je Antonida ostavila novce.

Pripovijest o Marcelu Remeniću donosi nam priču o Marcelu koji nasljeđuje veliki novac od svoga oca. On ga ne iskorištava već ga stavlja na štednju. On svojim novcem ne postiže ništa, čak i ne zna da se može obrtati i umnožiti.

Niti jednom od bogatih likova, ni u djelima Dostojevskog ni Novaka, nije se dogodilo nešto dobro. Svi likovi na kraju postaju dio onog siromašnog sloja koje nisu primjećivali u svojoj oholosti. General i njegova svita osiromaše zbog dugova koje su učinili, Ante Stipančić koji je propao ulažući pogrešno, Svirigajlov koji na kraju umire ne videći nikakvu svrhu daljnjeg života, knez Valkoski koji je vjerojatno kažnjen nakon što se saznalo da je pokrao Nellynu majku.

12.4. Društveni problemi

U obrađenim djelima najčešći su društveni problemi kockanje i alkohol (osim klasične socijalne uniženosti likova). U Novakovoj pripovijetki to je najizraženije i čak najpogubnije. Zbog problema s alkoholom Mika se ne može kontrolirati te nasmrtno pretuče svoju kćer Evicu, koju neizmjereno voli i kojoj je donio mirisnu jabuku da brže

ozdravi. Cijela pripovijetka govori zapravo o njegovom problemu jer je obitelj bila siromašna, a novac nije odlazio na hranu i djecu već, neodgovorno, na Mikina opijanja.

Dostojevski je nešto blaži, on govori o Marmeladovu koji troši novce i opija se, ali zbog tog svog problema on prvi strada i na taj je način kažnjen. Međutim, smrt je izbrisala sve njegove mane, "o mrtvima sve najbolje", ali ostati na životu nakon što nehotice u pijanstvu ubiješ svoje dijete prava je kazna, ona najgora (Kaina nisu smjeli ni dirnuti nakon bratoubojstva). Ponekad se u problemu s alkoholom nalazio i Makar Devuškin, ali čitatelj to vjerojatno opravdava - on je patio za Varvarom.

Češće se Dostojevski bavi problemom s kockanjem. Najizraženiji je taj problem u romanu *Kockar*. Sudbine svih likova u *Kockaru* ovisile su o vrtnji kockice na ruletu, dok se kolo sreće okretalo, gotovo nisu disali, srca su im lupala vrlo snažno, a misli se vrtjele oko iznosa koji bi mogli osvojiti. Tko zna, da su mogli uložiti i svoje živote, bi li to učinili u nekom od tih napetih trenutaka?

12.5. Obrazovanje odraslih u djelima

Glavni likovi Dostojevskog jesu činovnici, prepisivači, studenti, pisci, učitelji itd. Nitko od glavnih likova nema status neobrazovanog lika. Ne možemo reći da su intelektualci u današnjem smislu riječi, ali nisu neuki. Mnogi od njih vode razgovore na francuskom jeziku, kako to priliči višem društvenom sloju, poznaju kulturu, pravila ponašanja, posjeduju dobar ukus.

Kod Novaka je situacija drugačija. Mika je neobrazovan nadničar, pili drva povremeno, a prihvatio bi bilo kakav posao. Njegova je žena neobrazovana, kao i Antina žena i kći. Novakovi su siromasi zabetonirani u svome neznanju, svaki pokušaj da se izvuku biva neuspješan. Novak opisuje tipičnu situaciju senjskog i zagrebačkog malograđanskog kruga, gdje preživljavaju neobrazovani pojedinci koji priželjkuju trenutak kada će se pokrenuti neka promjena nabolje.

12.6. Izražavanje emocija

Dostojevski je detaljniji u načinu izražavanje emocija kod likova. Tako vidimo da je Raskolnikovu teško nakon ubojstva lihvarice jer pada u nesvijest pri samom spomenu Aljone Ivanovne (Lizaveta se i ne spominje jer nije društveno uvjetovana

kao sestra joj), sanja užasne snove i trese se u bunilu, pod temperaturom. Slobodno možemo kazati da on ima veliku grižnju savjesti, poput Svidrigajlova koji truje Marfu Petrovnu i siluje četrnaestogodišnju djevojčicu. I jedan i drugi lik razmišljaju o samoubojstvu kako bi se spasili od ružnih misli (Svirigajlov to i čini). Raskoljnikov veliku ljubav gaji i prema svojoj sestri i majci te konstantno traži način kako bi one bile sretno. On sprečava brak između Dunje i Lužina jer ne želi da se Dunja žrtvuje za njih. Sonja svoje emocije i ljubav prema drugima izražava tako da žrtvuje svoje tijelo kako bi prehranila ostatak obitelji. Ona vjeruje u čudo koje će je spasiti. Ljubaviju prema Raskoljnikovu više razmišlja o njemu i njegovom psihičkom zdravlju nego o svojim problemima.

Makar svoju Varvaru naziva ljubavi, dušo, srećo i svim mogućim epitetima. On joj tepa i u svakome pismu pokazuje koliko je voli. Na isti način mu i ona uzvraća, ali ljubav je kratka vijeka. Makar u svojoj tuzi utapa posljednje trenutke u alkoholu. Ivan Petrovič u *Poniženim i uvrijeđenim* izražava svoju ljubav prema Nataši, ali shvaća da joj Aljoša može puno više toga priuštiti. Svoju ljubav i brigu prenosi na dijete Nelly o kojoj se brine. Aleksej u *Kockaru* direktno svoje emocije iznosi Polini, i svjestan je da su emocije obostrane, ali upravo zbog Polinine potrebe za bogatstvom njihova ljubav je nemoguća.

Novak je u izražavanju emocija ponešto škrtiji. Njegovi likovi vječno pate u siromaštvu. Ante Stipančić nikada ne izražava ni jednu vrstu emocije osim agresije i ljutnje prema svojoj ženi i Luciji, Mika nikada ne grli svoju djecu i ne govori im koliko ih voli sve dok Evica ne umre na postelji. Marcel Remenić uopće ne razmišlja o svojim emocijama jer mu je bitno ono materijalno. Đurina i Jakovljeva obitelj gaje emocije prema svojoj djeci, ali oni im zbog nemogućnosti boljega života omogućuju odlazak na studij, ali da žive u bijedi.

12.7. Kako likovi razmišljaju?

Budući da su djela Dostojevskog puno opširnija, i način njihova razmišljanja puno je detaljniji. Svaki događaj u njegovim djelima dovodi do toga da lik vodi monolog i razmišlja o učinjenom. Tim monolozima daje se mnogo toga iščitati. Monolozima uranjamo u intimu likova i saznajemo sve što nam je potrebno da bismo pratili njihove postupke, opravdali ih i razumjeli.

Novak nije toliko detaljan i ne iznosi nam puno činjenica o tome što likovi razmišljaju. Sva njihova razmišljanja moramo iščitati iz opisa koji nam se nude. Moramo ih naslutiti iz dijaloga ili piščeva komentara.

13. REALISTIČNI PROBLEMI DANAS

Kada su Dostojevski i Novak pisali svoja djela, problemi poput alkoholizma, siromaštva, kocke i raznih bolesti bila su svakodnevnica. Danas su ti problemi gotovo isti. Neimaština je prisutna u svakome mjestu na našim područjima, a alkoholizam i kockanje savršeno su se uklopili u suvremeni svijet. Osim alkoholizma u našem vremenu pronalaze se i droge i drugi opijati koji još dublje tjeraju ljude u ponor bez dna. Razvitak nije donio čudo kojim smo trebali napredovati i stvoriti bolje mjesto za život i blaženi raj, već nam je otvorio vrata u novi pakao svakidašnje borbe za opstanak. Mnogi, misleći da će uspjeti pobjeći, zapravo uzimanjem droge i drugih opijata još dublje upadaju u ovisnost. Krađe, ubojstva i druge vrste kriminala samo su posljedice.

Napredak je vidljiv u položaju žena i obrazovanju. Danas u većini država žene imaju pravo glasa, mogu birati za koga će se udati i mogu se suprotstaviti muškarcima. Isto tako, žene imaju pravo i na obrazovanje pa je danas sve veći broj žena visokoobrazovanih, one rade poslove poput muškaraca. Naravno, takva situacija nije u svim zemljama. I još uvijek ima dovoljno mogućnosti za uključivanje žena u sve vidove djelovanja.

14. ZAKLJUČAK

Djela koja su pisana u razdoblju realizma bave se sličnim temama. I Dostojevski i Novak uvelike su doprinijeli razvoju književnosti te su svojim djelima stekli veliku naklonost čitatelja od svog vremena pa sve do danas. Ova nam dvojica pisaca donose priče likova koji nam postaju toliko bliski da nam se čini kao da ih poznajemo ili da nam pisac priča ono što vidi kroz prozor svoje sobe.

Obojica su pisala prvenstveno o socijalnoj tematici te su u prvom planu likovi iz najnižih slojeva. Iznimno je zastupljena u njihovim djelima i psihološka karakterizacija likova, kao i unutarnji monolozi samih likova, osobito kod Dostojevskog. Dostojevski se pokazao kao detaljniji pisac jer donosi likove koji djeluju unutar društva i mijenjaju svoja razmišljanja i svoje stanje ili to barem pokušavaju. Novak je ponešto suroviji i stroži prema svojim likovima pa tako imamo likove poput Mike koji je kažnjen smrću svoje kćeri ili Antu Stipančića koji umire zbog razočaranja svojim sinom Jurjem.

Zbog razrađene psihološke karakterizacije likova, u kojoj važnu ulogu igraju unutarnji monolozi, Dostojevski daje potpuniji prikaz i gotovo nam se čini kao da i on sam progovara kroz svoje likove. Novak ne iznosi puno informacija kroz monologe već kroz opise i situacije koje se događaju.

I jedan i drugi književnik ostavili su upečatljiv trag u književnosti. Njihovim se djelima uvijek vraćamo, ne samo kroz obaveznu lektiru u srednjoj školi ili na fakultetu, nego uvijek, osobito u trenucima kada nam je možda teško pa poželimo pročitati djelo koje nam kazuje da je drugima i teže nego nama. Njihovi nam likovi i način njihova pisanja može pružiti pravo estetsko zadovoljstvo bez obzira trebaju li nam njihova djela za neki ispit iz književnosti ili smo jednostavno potaknuti čitati stilski dotjeran tekst iz potrebe za čitanjem.

Umberto Eco rekao je da neki ljudi pišu iz potrebe za pisanjem, ali da postoje i ljudi koji čitaju iz potrebe za čitanjem³⁷. Ova su dvojica književnika zaslužila da ih se iščitava uvijek iznova jer osim što su bili važni kroničari svojega vremena, svojim su djelima to vrijeme nadišli i postali aktualni uvijek i svuda.

³⁷ Eco, Umberto (2004). *Ime ruže*, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, str.9.

15. LITERATURA

1. Auerbach, Erick (2004). *Mimeza: prikaz zbilje u zapadnoeuropskoj književnosti*. HENA COM, Zagreb
2. Čutura, Vladan (2018). "Što Zagorkine žene ubojice svjedoče o Lombrosu". *Tabula: časopis filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, No15, pristup stranici: 13. rujna 2019.
3. Čvrljak, Krešo (1969). "Životna filozofija likova u romanima F. M. Dostojevskog". *Crkva u svijetu*, No2, pristup stranici: 11. rujna 2019.
4. Dostojevski, Fjodor M. (1975). *Bijedni ljudi*, preveli I. Velikanović i I. Kušan, Znanje, Zagreb
5. Dostojevski, Fjodor M. (1975). *Poniženi i uvrijeđeni*, preveo I. Velikanović, Znanje, Zagreb
6. Dostojevski, Fjodor M. (2003). *Kockar*, preveo Z. Crnković, Otokar Keršovani, Rijeka
7. Dostojevski, Fjodor M. (2004). *Zločin i kazna*, preveo Z. Crnković, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb
8. Dujmović-Markusi, Dragica i Rosetti-Bazdan, Sandra (2010). *Književni vremeplov 3: čitanka iz hrvatskoga jezika za treći razred gimnazije*. Profil, Zagreb
9. Durić, Dejan (2011). "Autoritet i obitelj u romanu *Posljednji Stipančići Vjenceslava Novaka*". *Kroatologija 2*, str. 26, preuzeto: 28. kolovoza 2019.
10. Eco, Umberto (2004). *Ime ruže*. Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb
11. Flaker, Aleksandar (1975). *Povijest svjetske književnosti*. Mladost, Zagreb
12. Jurdana, Vjekoslava (2009). "Lik Lucije Stipančić u svjetlu problematike pobačaja". *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*. Vol. 29., pristup stranici: 16. rujna 2019.
13. Lauer, Reinhard (2009). *Povijest ruske književnosti*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb
14. Lešić, Zdenko (2008). *Teorija književnosti*. Službeni glasnik, Beograd
15. Lugarić Vukas, Danijela (2011). *Ruski bardovi*. Biblioteka Razotrkivanja, Zagreb
16. Novak, Vjenceslav (1999). *Posljedni Stipančići i U glib: predgovor*. ABC naklada, Zagreb
17. Novak, Vjenceslav (1999). *Posljedni Stipančići i U glib*. ABC naklada, Zagreb

18. Novak, Vjenceslav. *Odabrane pripovijetke*. http://os-kamen-sine-st.skole.hr/upload/os-kamen-sine-st/multistatic/23/novak_odabranepripovijetke.pdf, pristup stranici 10. kolovoza 2019.
19. Prosperov Novak, Slobodan (2003). *Povijest hrvatske književnosti*, Golden marketing
20. Rosandić, Dragutin (1985). "*Književna svjedočanstva Vjenceslava Novaka*", predgovor u Novak, Vjenceslav, *Posljednji Stipančići i Iz velegradskog podzemlja*
21. Solar, Milivoj (2003). *Povijest svjetske književnosti*. Golden marketing, Zagreb
22. Stanojević, Vladimir (1989). *Tragedije genija*. Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb
23. Vasiljevič Rozanov, Vasilj (1982). *Legenda o velikom inkvizitoru*. Grafos, Beograd

16. SAŽETAK

Rad analizira prikaz društvene i psihološke stvarnosti u djelima ruskog realističkog pisca Fjodora Mihajloviča Dostojevskog i hrvatskog realističkog pisca Vjenceslava Novaka. Pojam realizma koristi se za književnost koja svjesno i namjerno pokušava opisati stvarnost, što će reći da nastoji opisati ljude, prirodu i događaje na takav način da se čitatelju čini kako taj prikaz vjerno odgovara svakidašnjem životu. Pritom se postavlja pitanje jesu li ti likovi stvarni ili su dio piščeve mašte? Likovi su socijalno, fizički i psihološki portretirani, a uz njih opisuju se i ambijenti koji proširuju znanje o liku. U svome svaralaštvu ovi su pisci prikazali sve slojeve društva, ali najčešće su se bavili onim najnižim i najsiromašnijim.

Analizirani su romani Fjodora Mihajloviča Dostojevskog *Zločin i Kazna*, *Kockar*, *Poniženi i uvrijeđeni* i *Bijedni ljudi*, roman Vjenceslava Novaka *Posljednji Stipančići* te njegove pripovijetke *U glib*, *Nezasitnost i bijeda*, *Pripovijest o Marcelu Remeniću* i *Iz velegradskog podzemlja*. U uvodnom dijelu rada postavljeno je pitanje prikazuju li Dostojevski i Novak stvarne likove koji prate određeno razdoblje ili su to izmišljeni likovi koji su samo puka kreacija jednoga pisca. Temeljeni princip njihova rada objasniti ćemo kroz ideju književnosti kao mimezisa, a nakon toga pokušat ćemo povezati njihove biografije s djelima koja su napisali. Nadalje slijedi opis razdoblja realizma i života pisaca, a potom slijedi opis likova i prostora u kojem su smješteni, psihološka analiza likova i njihova usporedba. I Dostojevski i Novak na vješt način prikazuju probleme radničkog sloja u osamnaestom i devetnaestom stoljeću te nam time prikazuju problem siromaštva, razmišljanja, želje i težnje osiromašenih ljudi, ali i probleme alkohola i kockanja koji kao pokušaj izlaza iz stvarnoga života donose još veće probleme. Njihova djela pisana su na sličan način, ali razlike su vidljive. Novak je u odnosu na Dostojevskog dosta konzervativniji i stroži što je prikazano i u analizi.

KLJUČNE RIJEČI: Fjodor Mihajlovič Dostojevski, Vjenceslav Novak, književnost kao mimesis, književnost kao ekspresija, psihološka analiza.

17. SUMMARY

This thesis analyses the representation of the social and physiological reality in the works of the Russian realist writer Fyodor Dostoyevsky and Croatian realist writer Vjenceslav Novak. The term “realism” represents a period in literary history that consciously and deliberately tries to describe reality, which is to say that it seeks to describe people, nature, and events in such a way that it seems to the reader that the depiction is true to everyday life. The question is, are these characters real or part of the writer's imagination? The characters are portrayed socially, physically and psychologically, and they also describe the environments that extend the character's knowledge. In their work these writers portrayed people from all walks of life, but most often dealt with the lowest and poorest.

The analyzed works are *Crime and Punishment*, *The Gambler*, *Humiliated and Insulted* and *Poor Folk* by Fyodor M. Dostoyevsky; and *Posljednji Stipančići*, *U glib*, *Nezasitnost i bijeda*, *Pripovijest o Marcelu Remeniću* i *Iz velegradskog podzemlja* by Vjenceslav Novak. In the introductory part of the paper, the question is raised whether Dostoyevsky and Novak portray real characters that reflect a certain historical period or whether they are fictional characters that are merely the creation of their writers. We will explain the fundamental principle of their work through the idea of literature as mimesis, and after that we will try to relate their biographies to their works. What follows then is a description of the period of realism and authors' biographies, followed in turn by a description of the characters and the space in which they are located, as well as a psychological analysis of the characters and their comparison. Both Dostoyevsky and Novak skillfully portray the problems of the working class in the eighteenth and nineteenth centuries, thus showing us the problems of poverty, thought, desire and aspirations of impoverished people, as well as the problems of alcohol and gambling, which, as an attempt to escape from real life, bring even greater problems to those afflicted. Their works are written in a similar fashion, with notable differences. Novak is much more conservative and stricter than Dostoyevsky, which is also shown in the analysis.

Key words: Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky, Vjenceslav Novak, literature as mimesis, literature as expression, psychological analysis.